

Lik i garderoben?

En rapport om SKP/VPKs internationella förbindelser

Av Lars-Arne Norborg, Kent Lindkvist, Ulf Nymark, Sven-Eric Liedman

Andra utökade upplagan (1996)

Utgiven av Vänsterpartiet

Innehåll

Uppdrag och uppläggning	1
Den partiinterna debatten (Lars-Arne Norborg).....	2
1. Problem, material, disposition.....	2
2. SSV-perioden 1917-21	4
3. Kominternåren 1921-1943	7
4. Enhetsfront, Kominform, avstalinisering	13
5. Modernistiskt systemskifte.....	19
6. Frigörelse med förhinder	21
7. Debatt i sammanbrottets skugga	30
8. Konklusion	38
Noter.....	44
VPK och de socialistiska regimerna (Kent Lindkvist).....	52
Den historiska utvecklingen av förhållandet till socialistiska regimer.....	52
Vänstersocialismen och Oktoberrevolutionen	52
Leninismen	55
1929 års män och mellankrigstiden.....	56
Kominterns upplösning och det kalla kriget	57
Modernismen.....	59
Karaktären av Vpks förbindelser med socialistiska regimer efter 1964	61
1. De tre huvudkrafterna i den anti-imperialistiska kampen	61
2. Förändringarna i förbindelserna med socialistiska regimer	63
3. Partistrategiska överväganden.....	64
4. Förhållandet till socialistiska regimer	66
5. Diskussion	71
Noter.....	75

Vad sa man om Östeuropa på kongresserna? (Ulf Nymark).....	75
1985 års kongress	76
Bakgrund	76
Officiella förbindelser 1982-1984	77
Kamratliga hälsningar till kongressen 1985	78
Den internationella debatten på VPK-kongressen 1985	78
Partiprogrammet	79
Eritrea-Etiopien på kongressen	82
Sammanfattning om 1985 års kongress	83
Kongressen 1987	83
Resor i österled under kongressperioden	83
Hälsningar från öst till kongressen	84
Röster från programdebatten	84
Resultat av programdiskussionen	85
Ovetenskaplig efterskrift (Sven-Eric Liedman)	86
Inledande	86
Ett kompromissparti	87
80-talet och opinionerna	88
Kvarlevor från ett förlegat tänkande	90
Demokratin	91
Marx och socialismen	92
Till sist	93

Uppdrag och uppläggning

Den 6 maj 1991 beslöt Vänsterpartiets styrelses verkställande att tillsätta en grupp för att utarbeta en ”vitbok” om partiets relationer till kommunistpartierna i Östeuropa och annorstädes, Bakgrund ett beslut av 1990 års partikongress med anledning av motioner från Hallands-distriktets årskonferens och lokalorganisationen i Lund.

Den 9 augusti samma år anförtrodde partistylelsen uppgiften att utarbeta ”vitboken” åt en från partiledningen fristående grupp partiet närstående forskare, nämligen Sven-Eric Liedman, Lars-Åke Norborg och Bengt Schüllerqvist med Ulf Nymark som sekreterare och med assistens av Maud Sundqvist från partikansliet. Sedan Bengt Schüllerqvist sedermera på grund av tidsbrist av sagt sig uppdraget, har Kent Lindkvist inträtt i hans ställe.

Enligt utredningsuppdraget önskade man från partistylelsens sida inte en upprepning av de redovisningar för partiets internationella kontakter som redan givits i verksamhetsberättelserna inför varje partikongress. Däremot efterlyste man ”en grundlig utvärdering av partiets internationella arbete och förbindelser” som en del av partiets historia:

Utvärderingen bör utgå från hela den historiska utvecklingen i partiet och från hur de politiska frontställningarna varit såväl nationellt som internationellt. Den bör inrikta sig såväl på partiets idéutveckling och praktik när det internationellt arbete och därmed analysera såväl programmatiskt uppfattningar, praktiska insatser, parlamentariska ställningstaganden och olika former för samverkan med andra partier.

Den här skisserade ambitionsnivån är som synes inte låg. Fattade efter bokstaven innebär orden snarast ett krav på en nyskriven partihistoria, en omfattande vetenskaplig uppgift, för vilken personella eller andra resurser i tillräcklig omfattning inte stått till buds. Dessbättre har vi kunnat utnyttja en ganska omfattande partihistorisk litteratur, bestående av bl.a. flera kvalitativt högtstående vetenskapliga undersökningar. Utredningsuppdragets analytiska målsättning har hela tiden varit vår ledstjärna; hur vi lyckats uppfylla den kan endast läsarna bedöma.

Vi har sinsemellan fördelat arbetet så, att Kent Lindkvist behandlat partikontakternas innebörd och allmänna karaktär, och Lars-Arne Norborg den partiinterna debatten om relationerna till Sovjets kommunistiska parti och andra maktägande s.k. realsocialistiska partier, medan Sven-Eric Liedman svarat för en, som han kallar det själv, ”ovetenskaplig” efterskrift. Ulf Nymark har lyssnat på bandupptagningar från kongressdiskussionerna från de två partikongresser i VPK som närmast föregick kommunismens sammanbrott i Östeuropa. Därvid har han tagit sig friheten att i strid mot partistylelsens direktiv upprepa lite av verksamhetsberättelsernas redogörelser.

Framför allt av tidsskäl har vi inte funnit det möjligt att skriva oss samman till en gemensam utvärdering utan vi har valt att publicera resultaten av våra undersökningar och överväganden i form av fristående kapitel, där var och en ansvarar endast för sitt eget inlägg. På detta sätt hoppas vi också kunna ge 1993 års kongress ett allsidigt underlag för dess egen politiska utvärdering.

När boken nu – inför 1996 års kongress och i en delvis ny historisk situation – ges ut i en andra upplaga, har vi inte funnit några skäl att frångå denna uppläggning. Den viktigaste nyheten blir därför att Kent Lindkvists inlägg som vid 1993 års kongress endast förelåg i stencil nu ingår i rapporten.

April 1996

Författarna

Den partiinterna debatten (Lars-Arne Norborg)

Om relationerna till SUKP och andra maktägande ”realsocialistiska” partier

1. *Problem, material, disposition*

”Det svenska kommunistpartiet ... står för alla partiers självständighet och för parlamentarisk demokrati. Faktiskt var SKP det första kommunistparti som – år 1965 – förklarade att det kunde röstas bort från makten liksom varje annat politiskt parti. Vid den europeiska konferensen (i Berlin 1976, min anm.) spelade SKP en framträdande roll inom oppositionsgruppen (Efteråt bröt sig den prosovjetiska gruppen ur SKP)”.(1)

Orden är den amerikanske forskaren Jan F. Triskas. Enligt Triskas står SKP/VPK i främsta ledet bland de s k eurokommunistiska partier som sedan 50-60-talet alltmera bestämt lösgjort sig från Komintern- och Kominformperiodernas starka beroende av ”den kommunistiska världsrörelsen”, i realiteten Sovjetunionen. Parallellt med denna frigörelseprocess utvecklades en egen demokratisk-parlamentarisk ideologi med utgångspunkt i svensk politisk tradition, samtidigt som kritiken mot det politiska systemet i de s k realsocialistiska staterna blev allt tydligare och direktare. Vid partikongressen 1981 antogs sålunda det s k demokratimanifestet, som konstaterade, att dessa länder många år efter kapitalismens avskaffande präglas av ”långtgående och systematiska inskränkningar av demokratiska fri- och rättigheter”(2).

Å andra sidan ägde under en lång följd av år ett livligt utbyte av kontakter rum, i form av deltagande i konferenser, studiebesök och representation vid partikongresser och officiella ceremonier såsom jubileer och statsbegravningar. Trots ihållande kritik både inifrån partiet och från utomstående fortgick dessa förbindelser fram till realsocialismens sammanbrott i Östeuropa hösten 1989. Remarkabla och av politiska motståndare påpassligt utnyttjade exempel är VFK:s representation vid DDR:s fyrtioårsjubileum och det omdiskuterade hälsnings-telegrammet till rumänska kommunistpartiets sista kongress under Ceausesco-regimen.

Hur motiverades denna ögonskenligen dubbla bokföring, och hur skall den förklaras? I vad mån är den ett uttryck för att en känsla av identitet med en ”världskommunistisk rörelse” länge dröjde sig kvar, ev även efter APK-utbrytningen 1977? Hur bemöttes den opposition mot östkontaktarna som tid efter annan framträdde inom partiet? Det tycks finnas en förväntan att ”vitbokskommittén ” skall kunna besvara eller åtminstone belysa sådana frågor.(3)

En möjlig väg för att finna svar kunde vara ett studium av den debatt som förts inom partiet om samhällssystemet i de s k realsocialistiska länderna och SKP/VPK:s relationer till de statsbärande partierna där. Men ett sådant studium får naturligtvis inte inskränka sig till en deskriptiv genomgång av vad som uttalats av vem vid vilka tillfällen. En utvärdering av debatten bör, med utredningsuppdragets ord, ”utgå från hela den historiska utvecklingen i partiet och från hur de politiska frontställningarna varit såväl nationellt som internationellt”. Frågan om relationerna till ”realsocialistiska” länder och partier kan sålunda inte isoleras från andra centrala frågeställningar, t ex om begreppen demokrati och socialism och deras inbördes förhållande.

Fattat i hela sin vidd ställer uppdraget krav på en vetenskaplig insats av ett omfång och ett djup, som knappast ryms inom ramen för de personella och andra resurser som står till förfogande. Under alla förhållanden blir det nödvändigt att utnyttja de vetenskapliga förarbeten som dess bättre finns i ganska rikt mått.

Om SKP/VPK:s historia har det faktiskt skrivits förvånansvärt mycket med hänsyn till partiets litenhet och begränsade politiska betydelse. Grovt räknat kan litteraturen om partiet delas in i tre kategorier: partilitteraturen, fiendelitteraturen och de oberoende undersökningarna med mer eller mindre tydliga vetenskapliga ambitioner. En del kunskaper om partiet men framför

allt bakgrunder och sammanhangsförståelse kan också hämtas från den rikhaltiga litteraturen om eurokommunismen.

Nils S. Bergs ”I kamp för socialismen. Kortfattad framställning av det svenska kommunistiska partiets historia 1917-1981” (Stockholm 1982) skildrar i heroiserande ordalag partiets förflutna, medan svåra frågor som stalinismen vidröres med lätt hand. Boken har värde främst som ett uttryck för den traditionalism i synen på partihistorien som uppenbarligen levde kvar i vissa kretsar ännu så sent som vid 80-talets ingång. Mera djupgående och kritisk är antologin ”Från SKP till VPK”, redigerad av S. E. Olsson (1976), där ett antal författare ur kretsen kring tidskriften Zenit sökt belysa den svenska kommunismens historia ur ett marxistiskt perspektiv. I boken ”Marx i Sverige. 100 år med Marx i svensk historia, vetenskap och politik” (1983) har Göran Therborn i samma anda skildrat ”Brytningarnas och genombrottets årtionde”, dvs 60-talet. Varken bidragsförfattarna eller Therborn har dock avsett att ge någon systematisk historisk framställning av partiets historia.

Som exempel på fiendelitteratur kan nämnas Myten om VPK:s oberoende. En dokumentation av Vänsterpartiet Kommunisternas politiska, ekonomiska och organisatoriska bindningar till utländska kommunistregimer (Opinions småskriftsserie 1, Timbro 1980) och Staffan Skott, Liken i garderoben. Vänsterpartiets förflutna 1917-1989 (Stockholm 1991). Ur vetenskaplig synpunkt är skrifter av denna typ föga givande. Staffan Skotts uppreklamerade bok innehåller sålunda föga mer än ett tendentiöst urval av komprometterande artiklar och uttalanden om öststaterna från det förflutna, interfolierade med upphetsade utrop men utan försök till analys. Dock kan sådana skrifter vara till stor nytta genom de ledtrådar de ger till vidare undersökningar. Det är möjligt att även en genomgång av trotskistisk litteratur ur denna synpunkt skulle kunna vara givande; en sådan har dock inte medhunnits.

Det första arbete med vetenskaplig inriktning som behandlar SKP/VPK:s utveckling är Åke Sparring, Från Höglund till Hermansson. Om revisionismen i Sveriges Kommunistiska Parti (Stockholm 1967). Sparring strävar på ett fruktbart sätt efter att sätta in den pågående moderniseringsprocessen inom partiet (”revisionismen”) i ett övergripande internationellt sammanhang och är därigenom trots det begränsade tidsperspektivet fortfarande värdefull.

Inte mindre än fyra doktorsavhandlingar har ägnats partiet. Som ett led i det stora forskningsprojektet vid Stockholms Universitet ”Sverige under andra världskriget” behandlade Yvonne Hirdman ”Sveriges Kommunistiska Parti 1939-1945 (Stockholm 1974). Uppsalahistorikern Håkan Holmberg ägnade sig åt en central linje i SKP/VPK:s idéutveckling i sin avhandling ”Folkmakt, folkfront, folkdemokrati. De svenska kommunisterna och demokratifrågan 1943-1977 (Stockholm 1982). Två statsvetenskapliga dissertationer från Lund resp Uppsala utgör två sinsemellan ganska olikartade men var på sitt sätt aktningvärda försök att kartlägga och förklara idéutvecklingen inom partiet i ett längre perspektiv: Kent Lindkvist, Program och parti. Principprogram och partiideologi inom den kommunistiska rörelsen i Sverige 1917-72 (Stockholm 1982) och Jörgen Hermansson, Kommunism på svenska. SKP/VPK:s idéutveckling efter Komintern (Uppsala 1984).

Av alla kan man lära mycket även om synen på öststatsocialismen, men någon specialstudie över detta problem finns veterligen inte, bortsett från Erland F. Josephssons ”SKP och Komintern 1921-24 (Stockholm 1976), som dock endast behandlar en kortare, om också avgörande period i partiets historia. Beträffande det senaste decenniets partidebatt finns praktiskt taget inga förarbeten att stödja sig på, och föreliggande rapport grundar sig därför till den delen enbart på primärmaterial i form av kongressböcker, programmaterial samt partiet närstående tidskrifter, främst Ny Dag, Socialistisk Debatt och VPK-information.

Om kommunismen som internationell rörelse finns en omfattande vetenskaplig litteratur. Vissa arbeten föreligger också i svensk översättning, såsom Fernando Claudin, Euro-

kommunism och socialism (Lund-Stockholm 1979) och Ernest Mandel, Europas kommunistpartier. Från stalinism till eurokommunism (Stockholm 1982). Av speciellt intresse ur nordisk synpunkt är A. F. Upton, *Communism in Scandinavia and Finland, Politics of Opportunity* (New York 1973) och Trond Gilberg, *The Soviet Communist party and Scandinavian Communism. The Norwegian Case* (Oslo 1973). Som exempel på ett svenskt bidrag till forskningen om den internationella kommunismen må nämnas Harald Hamrin, *Between Bolshevism and Revisionism*.

The Italian Communist Party 1944-47 (Stockholm 1975). Nyttig främst genom sina vida komparativa perspektiv är antologin *Eurocommunism between East and West* (Indiana University Press, Bloomington 1980), som har sitt ursprung i seminarier om eurokommunismen vid den amerikanska Naval Postgraduate School 1977-78.

Vad angår rapportens disposition och allmänna uppläggning finns det skäl att överväga hur långt tillbaka i partiets historia man behöver gå. Den egentliga debatten om öststatsrelationerna började ju av kända skäl inte föras förrän på 60-talet.

En framställning som tog sin början där eller låt oss säga 1956 skulle dock bli hängande i luften och bli svaret skyldig bl a i den centrala frågan hur de starka emotionella bindningarna till Sovjetunionen skall ges en historisk förklaring. Jag har därför ansett det nödvändigt att följa partiets utveckling i dess helhet ända från det socialdemokratiska partiets sprängning 1917, även om framställningen måste göras översiktlig. Inom ramen för en i huvudsak kronologisk disposition kommer undersökningen att fokuseras på bl a följande frågor:

- a. Vad betydde partisprängningen 1929 för uppkomsten av en bestående bindning till Sovjetunionen och SUKP?
- b. I vilken utsträckning påverkades relationerna till de statsbärande kommunistiska partierna av partireformationen 1964-67?
- c. Hur påverkades samma relationer av nyvänstern och nyleninismen?
- d. Hur påverkades synen på de "realsocialistiska" staterna av 70-talets intresseförskjutning från Europa till Tredje världen?
- e. Vad betydde önskvärdheten att hålla partiet samlat före och efter APK-utbrytningen 1977 för relationerna till de "realsocialistiska" länderna?

För att ge läsaren en åskådlig och fyllig bild av debatten och samtidigt dokumentera de slutsatser som undersökningen mynnar ut i, har jag ansett det nödvändigt att i rätt stor utsträckning låta debattörerna själva komma till tals i form av förhållandevis utförliga referat. Särskilt gäller detta för 80-talet, där förarbeten saknas. Den läsare som har mindre intresse för detaljer och dokumentation kan emellertid gå direkt fram till sammanfattningen nedan s. 68 f. Den som däremot instämmer med Eduard Bernstein i att "målet är intet, vägen allt" kan lugnt läsa vidare.

2. SSV-perioden 1917-21

I februari 1917 sprängdes Socialdemokratiska Arbetarepartiet, och den 13-16 maj samma år hölls konstituerande kongress för det nybildade Sveriges Socialdemokratiska Vänsterparti (SSV). Därmed hade den politiska arbetarrörelsen i Sverige definitivt delats upp på två partier enligt en höger-vänsterskala. Trots upprepade partisprängningar och namnbyten lyckades det nya partiet bevara tillräckligt mycket av historisk kontinuitet att forskarna, om än ibland med vissa reservationer(4), betraktat och behandlat det som det första stadiet i det nuvarande Vänsterpartiets historia.

Partisprängningen var ett resultat av de motsättningar som länge funnits mellan socialdemokraternas höger- och vänsterflygel, den senare främst bestående av ungdomsförbundet med Zeth Höglund i spetsen. Redan 1912 hade en "Socialdemokratisk vänsterförening" bildats i Stockholm. Vänsteroppositionen inom partiet utgick dock inte från en gemensam, enhetligt utformad kritik av SAP utan lade tonvikten vid olika ting: antiimperialism, antimilitarism, ledarvälde och betydelsen av massaktioner som komplettering till det parlamentariska arbetet.

Det förenande bandet mellan de stundom ganska särpräglade individer och grupper som bildade SSV var emellertid reaktionen mot den maktkoncentration som ägt rum inom moderpartiet och som hårt drabbat partivänstern i form av disciplinära åtgärder av olika slag som den beryktade "munkorgslagen". Denna maktkoncentration var, menade man, inte beroende av enstaka personers maktlystnad utan systemimmanent. I SSV:s "Demokratiska grundlag" uttrycktes saken så:

Företrädaren förvärvar under verkställandet av menighetens beslut större färdigheter i denna sin verksamhetsgren än den enskilde medlemmen. Denna ökade färdighet och detaljkännedom frestas han sedan använda vid allmänna besluts fattande för att prägla beslutet med sin personliga vilja i enlighet med sitt personliga intresse. Omkring ledaren samlas efterhand villiga medhjälpare, vilkas uppfattningar under trycket och inflytandet av ledarens vilja sammansmälta med dennes ... Byråkratin och oligarkin införlivas som ... viljebestämmande moment i folkrörelsen.

Dessa nästan profetiska ord varnade för en utveckling liknande den som snart i Sovjetunionen skulle leda till stalinismen och stred också mot den anda av stark centralism och hård disciplin som under år av illegalitet och tsaristisk repression nöts in i det av Lenin ledda bolsjevikpartiet i Ryssland. I enlighet med detta ställningstagande fick SSV också en mycket demokratisk struktur, och det fastslogs att "en majoritet har följaktligen ingen rätt att påtvinga medlemmar sina meningar ..." (5)

Partisprängningen får dock inte ensidigt betraktas som en inhemsk reaktion mot socialdemokratisk centralism. Den hade också en internationell bakgrund: i "Zimmerwaldvänstern", den internationella vänsterns motstånd mot sina respektive moderpartiers uppslutning kring den nationella krigspolitiken under första världskriget, i revolutionsvågen ute i Europa 1917-18. Vid fredskonferensen i Zimmerwald i Schweiz i september 1915 representerades Sverige av Z. Höglund och Ture Nerman, båda senare framträdande medlemmar av SSV. Sedan den s k Zimmerwaldrörelsen framträtt år 1919, bildade medlemmar av SSV ett Zimmerwaldsällskap, som 1919-21 gav ut den socialistiska månadstidskriften Zimmerwald.

Den svenska Zimmerwaldvänstem var till en början främst orienterad mot den tyska socialdemokratiska och spartakistiska vänsteroppositionen, men många medlemmar hade också kontakter med de ryska bolsjevikerna, och efter oktoberrevolutionen kom en falang inom partiet att se denna som en modell för en allmän socialistisk revolution. (6)

Vad som verkade attraherande i den ryska revolutionen var främst det internationella perspektivet. Efter världskrigets fasansfulla natt skönjdes plötsligt en morgonrodnad. En möjlighet tycktes öppna sig att en gång för alla göra slut på krig, militarism, utsugning och förtryck. Men denna möjlighet kunde vara snart övergående, det gällde att gripa tillfället i flykten. Detta kunde endast ske genom samverkan över alla gränser under en central ledning. Känslor och stämningar av detta slag uppmuntrades av de ryska bolsjevikerna, i vårt land som annorstädes. En framgångsrik världsrevolution ansågs vid denna tid som en förutsättning för att det socialistiska samhällsbygget på längre sikt skulle kunna bestå – en bedömning som sedan ersattes med Stalins teori om socialism i ett land men som mot bakgrunden av nutidens erfarenheter inte förefaller helt orimlig.

Å andra sidan fanns det också många SSV-medlemmar som stöttes bort av de metoder som de ryska bolsjevikerna använde för att säkra sin nyvunna maktställning och nedkämpa all oppo-

sition, även den som kom från vänster. Kritiken mot bolsjevikerna kom främst från partiets ”humanistiska” falang med borgmästaren Carl Lindhagen i spetsen och vidgades till en kritik mot marxismen och materialismen överhuvudtaget. Lindhagen vände sig också mot ”lärorerna” (vi skulle kanske säga dogmatismen), som enligt hans mening ledde till ”andlig kapitalism”:

Förhävelsen, illviljan, den totala frånvaron av ödmjukhet, förenklingen av alla frågor till fullständig ovederhäftighet, sökandet efter egen makt och andras vanmakt äro ledande grundsatser hos oss alla. Den egna vakthållningen om den heliga elden rives ur våra bröst och anförtros åt avlönade ämbetsmän, som i denna ställning bliva uppkallade att underblåsa splittringen och förfallet i sitt partis och sitt eget förmenta intresse.(7)

Lindhagen underströk att ju ivrigare en rörelse syftat till ekonomisk rättvisa, desto mer ohejdat kommer den andliga kapitalismen att göra sig gällande.

Under sådana förhållanden kom SSV:s korta historia att till stor del handla om fraktionsstrider. Man kan urskilja tre, ev fyra grupperingar:

1) en leninistisk med Z. Höglund och Karl Kilbom, 2) en vänstersocialistisk, även kallad ”centristisk” med Ivar Vennerström, 3) en humanistisk med C. Lindhagen som främsta namn, ev också 4) en allmänt antibyråkratisk under Fabian Månsson.(8)

Trots Lindhagens varningar anslöt sig SSV vid sin tredje partikongress i juni 1919 till den Kommunistiska internationalen, godkände i princip proletariatets diktatur och förkastade den parlamentariska vägen till förmån för revolutionära massaktioner. Humanisterna rösta

de dock emot såväl Kominternanslutningen som proletariatets diktatur och betonade parlamentets betydelse vid sidan av massaktionerna. Det sistnämnda gjorde även Centern som också ställde sig tveksam till proletariatets diktatur. Medan Kilbomsriktningen av principiella skäl avvisade den borgerliga demokratin såg Höglundsriktningen parlamentet som en propagandaplattform. I motsats till Höglund krävde Kilbom arbetarklassens beväpning och hävdade att det skulle bli nödvändigt att gripa till våld för att störta klassamhället.(9)

Till ett avgörande i kraftmätningen mellan partiets olika flyglar kom det emellertid först när Lenin formulerade de 21 teserna och krävde att de skulle accepteras av varje parti som ville vara med i den kommunistiska internationalen (Komintern). Teserna krävde att varje parti skulle underställas en enhetlig ledning och utgöra en sektion av ett världsparti som styrdes enligt den demokratiska centralismens principer. Partier som bevarat sina gamla socialdemokratiska program skulle omgående revidera dem och utarbeta nya kommunistiska program i enlighet med Kominterns program och resolutioner. I den resolution som ledde fram till antagandet av teserna uttalade Komintern, att det var nödvändigt att störta borgarklassen med våld, konfiskera dess egendom, krossa dess statsapparat samt införa proletariatets diktatur.

Teserna avvisades bestämt av SSV:s vänstersocialister och humanister som ansåg att centraliseringstendenserna stred mot partiets grundläggande ideologi. De ansåg också att talet om våldsanvändning var oförenligt med partiets linje i militärfrågan.

Efter en genomförd medlemsomröstning, där 4318 medlemmar röstade för och 2041 emot, beslutade SSV:s 4:e kongress i mars 1921 att ombilda partiet till Sveriges Kommunistiska Parti (sektion av Kommunistiska internationalen). Minoriteten blev automatiskt utesluten ur partiet och bildade ett eget parti.(10)

Som en konsekvens av beslutet utarbetades också nytt program. Det präglades i huvudsak av den leninistiska ideologin. I de inledande allmänna grundsatserna hade den tidigare analysen av den byråkratiska utvecklingen ersatts av en principförklaring om den demokratiska centralismen. Proletariatets diktatur sades vara ett ”nödvändigt genomgångsled till socialismen”. Massaktionerna överordnades det parlamentariska arbetet.(11)

Uppslutningen kring leninismen var dock inte total. Den gamla motsättningen i frågan om våldets roll i revolutionen levde vidare. En grupp på elva personer, däribland partiordföranden Höglund och partisekreteraren Fredrik Ström, reserverade sig mot meningen: ”Revolutionens och socialismens genomförande med minsta möjliga offer kommer enligt vår uppfattning att kräva arbetarklassens beväpning”. De vann inte framgång, men å andra sidan lämnades frågan om det väpnade våldet öppen i programmet med en formulering som skulle komma att upprepas många gånger i partiets fortsatta historia: ”det beror uteslutande på våra motståndare”. Kongressen antog också nya ”Demokratiska grundlagar” i det uttalade syftet att motverka negativa effekter av de 21 teserna.(12)

3. Kominternåren 1921-1943

Uppslutningen kring leninismen och de humanistiska och vänstersocialistiska fraktionernas uttåg skapade dock inte ens på kortare sikt ro och enighet i partiet. En av orsakerna till detta var, att partiets kader ännu inte tillägnat sig leninismens teorier på något djupare sätt utan på väsentliga punkter, bl a synen på staten, oreflekterat följde andra internationals tankebanor.(13)

Ännu viktigare som förklaring till att det följande decenniet i SKP:s historia i så hög grad kom att präglas av maktstrider och partisprängningar torde dock vara det internationella maktspel som partiet genom Kominternanslutningen drogs in i.

De avgörande momenten i denna utveckling var dels ”sektionernas bolsjevisering”, de nationella partiorganisationernas centralstyrning från Kominterns exekutiv (EKKI), dels Kominterns fortgående omvandling till ett viljelöst redskap för den ryska (sedan 1922 sovjetiska) utrikespolitiken.

Vid bedömningen av Kominternpolitiken måste man hålla i minnet, att den ryska revolutionen under hela mellankrigstiden var en ”belägrad revolution” eller att dess anhängare och vänner i varje fall upplevde saken så. Bolsjevikerna i Ryssland hade kunnat hålla sig kvar vid makten endast genom ett inbördeskrig, där motsidan fått militärt stöd av USA, Storbritannien, Frankrike och Japan. Mot 20-talets slut bedömdes ett nytt imperialistiskt krig mot Sovjetunionen vara i annalkande, och efter Hitlers maktövertagande 1933 blev det yttre hotet akut. Det blev därför en angelägenhet för hela den kommunistiska rörelsen att till snart sagt varje pris säkra rådssystemets överlevande i Sovjetunionen. Under sådana omständigheter fick, menade Kominterns förespråkare, nationella och individuella särmeningar spela en underordnad roll. ”Försvaret av Sovjetunionen” fick högsta prioritet.

Samtidigt medförde de krav som Kominternpolitiken ställde stora påfrestningar på de anslutna partiernas nationella organisationer. Den norske statsvetaren Trond Gilberg, som studerat kommunistpartierna i ett komparativt nordiskt perspektiv, anser att Kominternanslutningen gav upphov till en kollision mellan två helt olikartade politiska kulturer och till den problematik som en mansålder senare skulle leda till frontställningen moskvakommunism eurokommunism. Som han ser det, representerade Komintern med sina centralistiska underkastelsekrav en kollektivistisk mentalitet med rötter i bysantinism, ortodoxi och tsardöme, som var till ytterlighet svårsmält för de nordiska kommunisterna med deras individualistiska och demokratiska bakgrund. Ur denna kulturkrock följde med en inre nödvändighet de partiklyvningar som ägde rum parallellt i alla de nordiska länderna. Det tydligaste exemplet är kanske det norska Arbeiderpartiets utträde ur Komintern 1923, efter endast två års medlemskap, en period som dock varit tillräckligt lång för att de norska arbetarledarna skulle hinna inse, att de totalt missförstått leninismen.(14)

Motsättningarna mellan de moskvatrogna och dissidenterna gällde till en viss del konkreta sakfrågor. I religionsfrågan opponerade sig sålunda Höglundsgruppen mot det leninistiska

kravet på ateistisk övertygelse som villkor för aktivt medlemskap i partiet, vilket fick till konsekvens att Kata Dalström förmenades rätten att propagera för sin buddistiska tro. En annan stridsfråga gällde det väpnade våldet, som Lenin bedömde som ofrånkomligt vid övergången till det socialistiska samhället men som de flesta av de mera pacifistiskt inställda svenska socialisterna helst ville undvika.

En annan, med tiden allt viktigare konflikthanledning var de täta, mycket drastiska förändringarna i Kominterns politik från 1923/24 fram till andra världskrigets utbrott, som i grunden reflekterade det faktum, att världsorganisationen blivit ett verktyg för den sovjetiska utrikespolitiken, men som fick stora, inte sällan förödande konsekvenser för sektionerna i de västliga staterna. Särskilt påverkades relationerna till de socialdemokratiska partierna, fackföreningsrörelsen och arbetarklassens stora massa, vars förtroende måste vinnas, om man alls skulle kunna påverka respektive nationalstaters inrikespolitik. Resultatet blev, att detta förtroende till stor del gick förlorat och att partierna utvecklades från masspartier till ”partier av en ny typ”, kaderpartier, där framgång snarare mättes i termer av lojalitet med den för tillfället rådande kominternideologin än i resultatet av parlamentsval.(15)

Den första av dessa kursändringar inom Sovjetunionens kommunistiska parti (SUKP) och Komintern ägde rum 1923/24. Bakslagen för den revolutionära rörelsen i Tyskland 1923 tycktes visa omöjligheten av en fortsatt revolutionär offensiv enligt Trotskijs Trotskij manövrerades ut, och Stalins program ”socialism i ett land” blev vägledande både för Sovjetunionens och Kominterns politik. Detta innebar att man slog in på en högerkurs i såväl inrikes- som utrikespolitiskt hänseende. Planerna på en snart förestående världsrevolution avskrevs, samtidigt som den marknadsekonomiskt inriktade NEP-politiken fullföljdes.

Parallellt därmed skakades sektionspartierna i en lång rad länder av inre motsättningar, som i flera fall ledde till partisprängningar. Betydelsefullast ur svensk synpunkt var utvecklingen i Norge, där Arbeiderpartiet lämnade Komintern och valde en socialdemokratisk linje, medan ett Kominternstroget parti, Norges Kommunistiske Parti, nybildades.

I detta sammanhang hör också splittringen av SKP 1924 hemma, då gruppen kring Z. Höglund uteslöts för att efter två år återvända till det socialdemokratiska fadershuset, medan huvuddelen av partiet under Karl Kilboms ledning fortsatte som sektion av Komintern. Denna partisprängning är ovanligt väl utforskad, främst genom Erland F. Josephssons digra avhandling SKP och Komintern 1921-24 (1976). Det förefaller tydligt, att händelseförloppet uppvisar en mycket hög grad av komplexitet. En rad sakfrågor förefaller ha spelat en inte obetydlig roll: den demokratiska centralismen, religionsfrågan, ställningstagandet till ”den norska frågan”, de fackliga problemen, frågan om massparti contra elitparti. Man kan inte heller bortse från ett element av ren maktkamp.

Sambandet med den ryska fraktionsstriden synes vid själva splittringstillfället inte ha varit starkt. Även om Z. Höglund gav uttryck för vissa sympatier för Trotskij, torde det inte ha existerat några närmare förbindelser mellan hans grupp och oppositionen i SUKP. Ingenting antyder att den svenska partiledningen eller oppositionen skulle ha haft någon djupare inblick i vad den ryska partistriden handlade om.(16)

Detta hindrade inte, att partistridens utgång i sina konsekvenser band SKP starkare till Komintern och till dess politiska linje.(17) Under de närmaste följande åren, då Karl Kilbom var den reellt starkaste ledargestalten i partiet, fortskred bolsjeviseringsprocessen programenligt. Makten centraliserades alltmer till Komintern. Kulmen nåddes på den sjätte kongressen 1928. I de stadgar som då antogs betecknades Komintern som ett enhetligt världsparti med uppgift att upprätta proletariats världsdiktatur och en världsunion av socialistiska sovjetrepubliker. Mellan kongresserna var Kominterns exekutivkommitté världspartiets ledande organ med uppgift att leda och kontrollera sektionernas verksamhet. Sektionerna hade skyl-

dighet att i detalj rätta sig efter kommitténs beslut, även i frågor om program och fastställande av tidpunkt för kongresser. Exekutiven sände vid behov ut representanter, s k ExR-ar, till sektionerna. Även svenskar kunde tas i anspråk för sådana uppgifter; sålunda skickades Kilbom som ExR till bl a det tyska partiet.(18)

Det har sagts, att partiet under Kilboms ledning ”fogligt fortsatte moskvalinjen”(19), men detta bör nog i så fall inte tolkas som ren underkastelse. Det svenska partiet höll sig visserligen avvaktande till den ryska partistriden, men sympatierna låg övervägande på Bucharins sida, och den högerkurs som Komintern förde, passade av allt att döma Kilbom och hans medarbetare ganska väl. Den möjliggjorde en pragmatisk politik som kunde vinna förtroende i breda arbetarkretsar och gjorde också, att den administrativt begåvade Kilbom kunde bygga upp partiets organisation och tidningspress utan hinder av störande konflikter. I de allmänna valen kunde SKP också notera betydande framgångar samtidigt som de flesta kommunistpartier i Europa gick tillbaka.(20)

Allvarliga problem uppstod däremot, när Komintern vid sin sjätte kongress i juli 1928 än en gång lade om kursen, nu i riktning vänster. Inrikespolitiskt övergick SUKP från NEP-politik till kollektivisering och femårsplan. Gruppen kring Bucharin sköts åt sidan. Samtidigt förändrades Kominterns syn på utvecklingstendenserna i den kapitalistiska världen. Man förutsåg en ny ekonomisk kris (som också inträffade) och växande stormaktspolitiska motsättningar (som också kom, låt vara med ett par års fördröjning).

I detta läge krävdes, menade man, en ny strategi för den världskommunistiska rörelsen. Socialdemokratin betraktades som socialfascistisk och skulle genom enhetsfront underifrån isoleras från massorna. Då fackföreningsrörelsen stod under reformistisk kontroll, skulle kommunisterna skapa en facklig opposition med uppgift att förvandla ekonomiska strider till politiska. En oförsonlig kamp måste föras mot alla högeravvikelser inom de kommunistiska partierna. Som sådan betraktades tro på den organiserade kapitalismen, dvs kapitalismens förmåga att själv reglera sina inre motsättningar, övertro på parlamentarismen, facklig legalism och samarbete med socialdemokratin.

Dessa riktlinjer blev vägledande för Komintern under de närmaste åren, den s k tredje perioden. Men övergången skedde inte smärtfritt. Opposition mötte från höger- och centergrupper, vilket ledde till uteslutningar av ledande kommunister i Tyskland, Frankrike, USA, Tjeckoslovakien, Schweiz, Norge, Finland och Sverige. I det svenska partiet blev motsättningarna osedvanligt hårda, eftersom Karl Kilbom stod Bucharin personligt och politiskt nära och själv tidigare aktivt bidragit till utrensningen av vänsteravvikare. Här är inte platsen för en ingående skildring av partisprängningen i oktober 1929.(21) Utifrån den övergripande problemställningen, vilken roll partisprängningen spelat för förhållandet till Sovjetunionen måste dock de viktigaste konfliktpunkterna i korthet fixeras.

Redan 1927 reagerade en oppositionsgrupp under Hugo Sillén mot den småborgerliga pacifism, som man menade frodades inom partiet. Det var en illusion att tro, att fred var möjlig, innan krigets grundorsak, kapitalismen, hade avskaffats.

botten låg delade meningar om ifall Sverige borde betraktas som ett imperialistiskt land. Oppositionen ansåg detta vara fallet, medan centralkommitténs majoritet endast såg tendenser till imperialism. Detta kan naturligtvis tolkas så, att oppositionen bättre än partiledningen förstått och tillämpat Lenins imperialismteori, enligt vilken ett land inte kan vara mer eller mindre imperialistiskt utan antingen ingår eller inte ingår i det imperialistiska systemet.(22) Å andra sidan är det begripligt, att majoriteten hade svårt för att tala om det sedan 1925 kraftigt nedrustade Sverige som ett imperialistiskt land i en politisk miljö, där begreppet imperialism hade en annan och långt mindre specifik innebörd än i Lenins för de flesta svenskar tämligen okända teori. Därtill kom, att Komintern och den svenska partioppositionen menade, att

Sverige som imperialistisk stat skulle komma att förena sig med de andra imperialistiska staterna i ett anfallskrig mot Sovjetunionen. Detta trodde inte Kilbom som fick på den punkten rätt.(23)

En annan konfliktpunkt gällde den fackliga politiken och förhållandet till socialdemokratin. Partiledningen ville inte acceptera den konfrontationskurs med socialdemokraterna och LO-ledningen som anbefalldes av Komintern. Vid valet 1928 gick partiet sålunda fram under gemensam kartellbeteckning med socialdemokraterna och uppgav inför LO:s bestämda motstånd sina försök att skapa en organiserad opposition inom den svenska fackföreningsrörelsen. Inför Komintern anklagades partiet för att på grund av ett övervåldsväder ha följt socialdemokraternas exempel och uppskjutit förstamajdemonstrationen 1929 – ett bevis på dåliga revolutionära kvaliteter!

Den länge latent partikrisen blev akut, när Kominterns exekutivkommitté i oktober 1929 i ultimativa former krävde det svenska partiets obetingade underkastelse under generallinjen. När en majoritet av arbetsutskottet vägrade, suspenderades den av Komintern. Partisprängningen var ett faktum, och det existerade under några år två kommunistpartier i Sverige, som båda uppgav sig vara sektioner av Komintern, ”kilbomarna” och ”sillénarna”. Kilbomspartiet, som i varje fall parlamentariskt var det starkaste, bytte 1934 namn till Socialistiska Partiet och sprängdes 1937, då en grupp under Nils Flyg alltmer närmade sig nazisterna, medan huvuddelen med Kilbom själv i spetsen återgick till socialdemokraterna.(24)

Det antal medlemmar som slöt sig till Sillénpartiet var inte stort: 4 000 av 17 300 enligt Bernt Kennerströms beräkningar.(25) Vid 1930 års kommunalval nådde partiet endast 1.2%. Det innebar att den ”fullständiga enhet” bakom Kominternlinjen som SKP på sin kongress vid månadsskiftet november-december 1929 förklarade sig ha uppnått, hade måst köpas till priset av att det nästan förvandlades till ett sektparti.(26) Med Kominterns ögon innebar emellertid detta, att SKP först nu blivit ett ”parti av ny typ”, ett verkligt revolutionärt parti. Från skilda utgångspunkter har det därför hävdats, att 1929 med större rätt än 1917 bör betraktas som partiets födelseår.(27)

Inom ungdomsförbundet fick partisprängningen helt andra effekter än inom huvudorganisationen. Ungdomsförbundets ledning följde oppositionen tillsammans med ca 6 500 av de 13 720 medlemmarna. Det nya partiet fick sålunda en mycket ungdomligare sammansättning än det gamla, sammanhållna. Partisprängningen innebar till viss del också ett generationsskifte. (28)

30-talet blev för SKP en period av reorganisering och tillväxt på ny grund. Medlemsantalet, som i december 1929 varit nere i endast 4 000 hade vid 1939 års ingång segat sig upp till 19 166; vid kommunvalet 1938 nådde partiet sitt dittillsvarande maximum, 3.8%.(29)

Bakom dessa framgångar låg ett antal samverkande orsaker. Depressionsårens sociala oro, tydligast manifesterad i Ådalshändelserna 1931, gav partiet vind i seglen. Socialistiska partiets splittring och slutliga urspårning tillförde SKP stora skaror radikala arbetarväljare: vid 1938 års kommunalval fick partiet 67% av de röster som tillföll vänstern utom SAP (1930 var motsvarande siffra 30%). (30) Det starka beroendet av skiftningarna i Kominterns och SUKP:s politik utgjorde fram till augusti 1939 inte något hinder för partiets tillväxt, snarare tvärtom.

Under 1934 och 1935 övergav nämligen Komintern inför hotet från fascismen den tredje periodens konfrontationspolitik och övergick till den s k folkfrontsstrategin. Försvaret av den borgerliga demokratin blev ett etappmål för kommunisterna, som nu skulle söka samarbete med de progressiva delarna av socialdemokratin och småborgerligheten. SKF följde utan större tvekan med även i denna frontförändring. I ett anförande på Kominterns sjunde kon-

gress 1935 räckte den nye ledaren Sven Linderot ut handen till socialdemokratins vänsterflygel och till kilbomarna i förhoppning om att ”i kamratlig samverkan övervinna alla motsättningar, som har sin grund i den olycksaliga splittringen 1929”.(31)

Folkfrontspolitiken svarade av allt att döma mot de svenska arbetarväljarnas önskemål och belönades därefter vid valen. Den gjorde det möjligt för SKP att bli accepterat som samarbetspartner i solidaritetsrörelsen för Spanien och i andra antifascistiska aktioner och därigenom bryta sin politiska isolering. Detta lyckades trots det för de flesta iakttagare uppenbara beroendet av SUKP, som bl a tog sig uttryck i försvaret av dödsdomarna mot Stalins politiska rivaler och deras anhängare.(32)

Snart skulle emellertid Kominternlinjen undergå ännu en radikal förändring, när organisationen i augusti 1939 genom sin anslutning till den tysk-sovjetiska Molotov-Ribbentroppakten tydligare än någonsin visade, att den blivit ett lydigt redskap för Stalins utrikespolitik. Därmed utsattes SKP för sitt dittills största hållfasthetsprov.

Tidigare hade det ur SKP:s synpunkt inte funnits någon motsättning mellan försvaret av Sovjetunionen och det nationella intresse som SKP som svenskt parti också hade att tillvarata, eftersom man ansåg, att det var till gagn för svenska folket om socialismen i Sovjetunionen skyddades och försvarades. I och med Sovjetunionens utrikespolitiska omorientering uppstod emellertid en sådan motsättning – i varje fall uppfattades saken så av en överväldigande folkmajoritet. Hur skulle SKP ställa sig?

I sin avhandling ”Sveriges Kommunistiska Parti 1939-1945” (1974) har Yvonne Hirdman på basis av såväl externt som internt material ingående analyserat partidebatten under denna period. Huvudresultatet blev föga överraskande, att partiet med oböjlig konsekvens stödde Kominterns utrikespolitiska huvudlinje, även när ställningstagandena, såsom under finska vinterkriget, måste ha tett sig som ren självmordspolitik. Att frågan om ett annorlunda vägval aldrig i någon instans kom upp till allvarlig diskussion torde vara det bästa beviset för att SKP sedan 1929 transformerats till ett parti ”av ny typ”.

Vill man förstå detta, måste man enligt Hirdman inse, att det verkliga självmordet för SKP skulle ha varit att inte stödja Sovjetunionen och Komintern. SKP:s politiska styrka låg i att det var en del av ett världsparti, vida mäktigare än det svenska socialdemokratiska partiet.(33) I det perspektivet kunde förlusten av politiskt förtroende i det egna samhället, avtrappning av partimedlemmar och olika slags förföljelser te sig som ett pris värt att betala för fortsatt internationell samhörighet.

Svårigheterna att hålla samman partiet var dock utomordentligt stora. Under året 1939 sjönk medlemsantalet från 19 166 till 12 004.(34) Med all sannolikhet bidrog medlemsutvecklingen till att ytterligare förstärka SKP:s karaktär av slutet kaderparti med svag anknytning till det omgivande samhället. Hirdmans undersökning visar också, att uppslutningen inte kunde genomföras utan påfrestningar på partisammanhållningen och att det fanns nyanser i lojaliteten mot Komintern.

Under perioden från september 1939 till maj 1940 innebar kominternideologin, att det pågående stormaktskriget var en intern uppgörelse inom det imperialistiska lägret, där Storbritannien och Frankrike var aggressorerna. Vad Komintern krävde av sina sektioner var en passiv hållning, camouflerad av defaitistisk fredspropaganda och vagt revolutionär ideologi.(35)

I stort sett höll sig SKP inom denna ram. Vissa partiorgan och -medlemmar löpte t o m linan ut och drog rent tyskvänliga konsekvenser: ”Eller går det att förneka, att det idag är England och Frankrike som står i vägen för freden, medan Tyskland idag vill fred?”, skrev Sydsvenska Kurirens chefredaktör Edvin E. Persson 2.11.1939.(36) De idylliserande reportage om sam-

varon mellan tyska soldater och norska arbetare i gathörnen och på ölstugorna som Sven Landin skickade till Ny Dag från det ockuperade Oslo, har ofta citerats och felaktigt fått ge hela bilden av partiets hållning.(37)

Också i det interna materialet finns nedslag av en omprövning i positiv anda av den tyska nazismen. I februari 1940 fördes en diskussion om Tyskland och nazismen mellan parti-ledningen och representanter för den kommunistiska pressen, varvid Knut Senander och Anders Wretling gjorde gällande, att Tyskland var på väg att slå in på en antikapitalistisk inrikespolitik och att det ”objektivt var en stödjepunkt för Sovjetunionen”. Gunnar Öhman avvisade visserligen tanken, att det förekom någon utveckling i socialistisk riktning i Tyskland, men ansåg parollen att störta Hitler vara ”en tokig idé”, då det bara skulle betyda hjälp åt den engelska och franska imperialismen. Detta var en bedömning som egentligen gick längre än Komintern och den sovjetiska utrikespolitiken krävde.(38)

Under det omedelbara intrycket av händelserna den 9 april 1940 kom emellertid en motreaktion inom partiet. På kvällen den 10 april antog Stockholms kommunistiska arbetarkommun en resolution, som publicerades i Ny Dag och där den tyska ockupationen av Danmark och Norge fördömdes.(39) Dessutom intog Arbetartidningen i Göteborg en rakt motsatt hållning mot Ny Dag och stödde i otvetydiga ordalag normännens kamp mot tyskarna.(40) Hirdman drar en parallell till utvecklingen inom de danska och norska kommunistpartierna, där en uppdelning ägde rum i en grupp som ville göra motstånd mot tyskarna och en som så snart som möjligt ville komma tillbaka till normala förhållanden. Hon håller för troligt, att en motsvarande uppdelning skulle ha kommit till stånd även i Sverige.(41)

På det inrikespolitiska planet var utrymmet ännu större för sk tolkningar av Kominternlinjen. Hirdmans tes är, att dessa tolkningar genomgående innebar att man gick så långt åt höger som möjligt var utan att komma i definitivt konflikt med kominternideologin. Man undvek revolutionära framstötter och aktade sig för att i klartext ta avstånd från försvaret av nationen. Man gjorde sitt bästa för att övertyga de politiska motståndarna om att kommunisterna inte var emot den borgerliga politiska demokratin. Hilding Hagberg försäkrade i riksdagen att partiet var villigt att försvara varje frihet i den borgerliga demokratin, ”varje steg framåt, som representerar framåtgående och utveckling...”(42), en ståndpunkt som intagits sedan 1936 och som skulle komma att varieras på olika sätt i partiets fortsatta historia.

”Högerlinjen” var av allt att döma en taktisk politisk nödvändighet, givet det svenska opinionsläget. Hur den uppfattades av Komintern, kan vi i dagens läge i huvudsak endast spekulera över. Den förre kominternagenten Jan Valtin uppger i sina memoarer ”Out of the Night” (London 1941), att SKP ännu i början av 1930-talet betraktades som Kominterns mest självständiga sektion, delvis på grund av att det var ekonomiskt oberoende. Det var Valtins uppgift i Sverige att ”befria” partiet från detta oberoende, med vilket han slutligen skall ha lyckats.(43) Enligt en annan avhoppare, Per Meurling, skall SKP:s ekonomi ha förbättrats fr o m 1936, beroende på att tillgångar från det ryska NAFTA-syndikatet överförts till det svenska partiet och bl a möjliggjort inköpet av fastigheten Kungsgatan 84 i Stockholm.(44)

Under senare delen av 1940 försämrades förhållandet mellan Tyskland och Sovjetunionen alltmer. I takt med denna internationella utveckling tog SKP mer bestämt avstånd från Tyskland och slog än en gång in på en antifascistisk kurs.(45) Den länge förutsedda eller åtminstone anade brytningen mellan de två omaka paktbröderna kom slutligen den 22 juni 1941 och befriade partiet från ett svåruthärdligt dilemma. Lojalitetskonflikten mellan Sovjetunionen och den svenska demokratin upplöstes, i varje fall temporärt, och samtidigt förbättrades förhållandet till det omgivande svenska samhället. Det ökade förtroendet gav utdelning i 1942 års kommunalval, där SKP erhöll 5.9% (att jämföra med 3.5% i riksdagsvalet 1940).(46) Sven Linderot kunde i riksdagen med tillfredsställelse konstatera, att man nu inte längre talade om

”kommunistfaran” utan om ”inflationfaran”.(47) Under sådana förhållanden kunde partiet i den svenska politiken utan att komma i konflikt med Moskva återgå till 30-talets folkfrontslinje. Målet blev att vidga partiets bas och få med så många socialdemokrater som möjligt, och medlet var en mera väljartillvänd högerlinje i bl a försvars- och neutralitetsfrågorna, där SKP stödde den sittande samlingsregeringen. (48)

I denna process spelade Komintern inte någon ledande roll. Dess ställning som mellanhand mellan Sovjetunionen och sektionerna bortföll, och Josef Stalin formulerade själv sektionernas nya taktik utifrån Sovjetunionens behov av största möjliga västmaktsstöd under ”det stora fosterländska kriget”. Han proklamerade enhetsfront som ett samlande begrepp för motstånd mot tyskarna, oavsett klass och parti, alltså i stort sett liktydigt med 30-talets folkfront.(49) Efter två år i relativ obemärkthet upplöstes Komintern officiellt i maj 1943.(50)

4. Enhetsfront, Kominform, avstalinisering

Kominterns upplösning var således inte någon i sig avgörande händelse utan snarare ett symptom på ännu ett klimatskifte inom den världskommunistiska rörelsen. För att kunna hålla ihop alliansen med USA och Storbritannien mot Hitlertyskland och för att efter vunnen seger få möjlighet att bygga upp sitt svårt krigshärjade land behövde Sovjetunionen framför allt internationell avspänning och samförstånd. Man undvek därför att stödja revolutionära rörelser, t ex i Grekland, och uppmuntrade i militärt behärskade områden etableringen av sk folkdemokratier, där kommunister inom ramen för parlamentariska system samverkade med socialdemokrater, bondepartier och liberaler.

Någon mera påtaglig styrning av kommunistpartier utanför Sovjetunionen ägde inte rum. Enligt resolutionen om Kominterns upplösning var det inte längre möjligt att ”från något internationellt centrum lösa arbetarrörelsens uppgifter i varje enskilt land”, och därför måste de olika partierna bedriva en rörligare politik avpassad efter respektive lands faktiska förhållanden.(51)

I detta läge fick SKP möjlighet att föra en ”revisionistisk” politik, kännetecknad av tro på möjligheterna av en fredlig, graduell väg till socialismen samt betoning av riksdagen som det viktigaste instrumentet för social förändring.(52) På 13:e kongressen 1946 försäkrade Sven Linderot, att SKF inte önskade en socialistisk samhällsordning, om inte ett folkflertal givit sitt samtycke därtill.(53) Att genomföra en sådan ordning skulle bli hela arbetarklassens historiska uppgift, och därför strävade SKP efter att etablera en enhetsfront med socialdemokraterna, en samverkan som skulle kunna breddas till att omfatta även delar av borgerligheten.

Som ett led i dessa strävanden beslöt man att låta 1920 års, visserligen radikala, socialdemokratiska partiprogram utgöra stommen i det program för SKP som 1944 avlöste Kominternprogrammet. SKP antog också med vissa modifikationer det socialdemokratiska ”Arbetarrörelsens efterkrigsprogram” som sitt eget. Målet för arbetarklassen sades vara att skapa ”*sin egen demokratiska stat* (kurs. LAN) för att upprätta en socialistisk samhällsordning” – orden uttrycker en positiv tilltro till statens möjligheter som visar större släktskap med Kautskys marxism än med Lenins.(54)

Den nya enhetsfrontspolitiken blev lika populär som 30-talets folkfrontspolitik hade varit. Nya medlemmar strömmade till: medlemsantalet steg från 11 803 1/1 1941 till 51 090 i april 1948.(55) I riksdagsvalet 1944 och kommunalvalet 1946 nådde SKP sina genom tiderna största framgångar med 10.3 resp 11.2%.(56) Partiets bas utvidgades alltså högst väsentligt. Detta innebar dock inte, att karaktären av starkt centraliserat kaderparti försvann. De uppmjukningar av den demokratiska centralismen som infördes i 1944 års partistadga var i huvudsak av terminologisk natur. Det är t o m möjligt, att partiledningen medvetet utnyttjat

den demokratiska centralismens fördelar för att i grundorganisationerna förankra sin kursomläggning.(57)

Förhållandet till Sovjetunionen påverkades inte i nämnvärd grad av den nya enhetsfrontspolitiken, som rätt väl harmonierade med den samtida sovjetiska folkfrontspolitiken i Öst-eruropa. Denna följdes med positiv uppmärksamhet av SKP:s teoretiska tidskrift *Vår Tid*, som dock inte underkastade utvecklingen i folkdemokratierna någon mera ingående analys.(58) 1946 hade tidskriften en krönika "Sovjetunionen", där "vrångbilder" och "antisovjetisk propaganda", t ex om påstådda massdeportationer, avvisades och den sovjetiska produktions-tillväxten prisades. Tack vare planhushållningen hade man kunnat "i ett tidigare osett tempo utveckla produktionen och utveckla välståndet för alla".(59) Även kritiken mot enpartisystemet i Sovjetunionen som odemokratiskt avvisades. Med utgångspunkt från ett innehållsligt demokratibegrepp hävdades, att den sociala och ekonomiska jämlikheten i Sovjetunionen gav landet en demokrati av högre ordning än den västerländska parlamentariska demokratin.(60)

Sovjetunionens makttillväxt framhölls av ledande SKF-företrädare som en positiv tillgång i kampen för fred och demokrati. Sven Linderot betecknade i ett tal vid SKP:s 13:e kongress 1946 Sovjetunionen som "den största kraftkällan i mänsklighetens kamp för att vinna fred och frihet". Såväl Hilding Hagberg som C. H. Hermansson såg i Sovjetunionens ökade inflytande en faktor som underlättade en övergång till socialismen även i Sverige.(61) Troligen har man tänkt sig att Sovjetunionen skulle utgöra en slags garanti mot imperialistisk inblandning i en svensk socialiseringsprocess.

Trots den i grunden positiva inställningen till Sovjetunionen kan man dock även finna enstaka lågmälda uttryck för kritik. Programkommissionen 1944 antydde att de demokratiska formerna delvis hade åsidosatts i Sovjetunionen:

- En sådan arbetarklassens statliga ledning av samhället kan utövas i många skiftande former. Den behöver icke taga sig samma uttryckssätt som exempelvis under dess första år i Ryssland.(62)

Hagberg framhöll samma år, att en del av det tvång som förekom i Ryssland inte skall ses som principiella inslag i den proletära diktaturen. Som exempel nämner han inskränkningar i tryckfriheten och rösträtten samt det partiförbud som infördes 1921.(63) I samma anda hävdade Linderot, att en del av tvånget och inskränkningarna i den sovjetiska demokratin endast skall ses som ryska "säregenheter", praktiskt nödvändiga på grund av de rådande förhållanden (men alltså inte mönsterbildande för t ex Sverige).(64)

Nils Holmberg skrev i *Vår Tid* 1945, att "vi har ... aldrig uppträtt med pekpinna mot sovjetfolken och deras ledare. De har nämligen aldrig sökt dölja sitt samhälles brister och svagheter utan själva dragit dem fram i ljuset och skött kritiken mot dem bättre och mera positivt än någon utanför Sovjetunionen skulle kunna göra".(65)

Det fanns alltså inom partiledningen en viss medvetenhet om sovjetsystemets brister, men detta var en materia som behandlades med yttersta varsamhet. Någon ifrågasättande debatt om förhållandena i Sovjetunionen och folkdemokratierna under de första efterkrigsåren har inte kunnat spåras.

1946-47 skärptes motsättningen mellan Sovjetunionen och USA, det kalla kriget tog sin början. Det är inte möjligt att här gå närmare in på de komplicerade och svårtolkade orsaks-sammanhangen bakom denna världshistoriska tilldragelse.(66) Dock må erinras om några ord av Josef Stalin i en kommentar till en lärobok i politisk ekonomi, skriven 1952. Han säger där, att socialismen och den nationella befrielsekampen lett till att den kapitalistiska världsmarknaden inskränkts och att den därmed sönderfaller.(67) Det är möjligt, att hans amerikanska motspelare sett saken på liknande sätt, att de därför förlorat intresset för avspänningen och i

stället inlett den riskfyllda och för världsekonomin kostsamma stormaktskonflikt som de först en generation senare skulle lyckas föra till ett segerrikt slut. Säkert är, att Europa för lång tid framåt splittrades, så att Östeuropa politiskt och ekonomiskt bands vid Sovjetunionen, medan Västeuropa knöts till USA. I de folkdemokratiska staterna i Östeuropa förlorade icke-kommunisterna huvuddelen av sitt inflytande, i väst var det däremot kommunisterna som marginaliserades.

Därigenom uppkom en långsiktigt avgörande skillnad mellan kommunistpartierna i öst och väst. De maktägande partierna i öst kunde inom vissa ramar styra sina länder, men ramarna angavs i sista hand av Sovjetunionen. Händelserna i Ungern 1956 och i Tjeckoslovakien 1968 visade, att det fanns gränser som inte kunde överskridas. De icke maktägande partierna i väst utgjorde trots allt en del av sina länders politiska system, så länge de respekterade dessas grundläggande spelregler. Endast om de försökte omstörta samhället med våld, blev de undertryckta.(68) Detta medförde en grundläggande attitydskillnad, som i sinom tid skulle leda fram till realsocialism och eurokommunism.

På kort sikt blev emellertid Moskvas svar på västs hårdnade hållning att man sökte mobilisera de kommunistiska partierna världen över liksom fredsrörelser och andra radikala grupperingar för att utså splittring mellan USA och dess allierade och framtvunga en uppgörelse med USA och en återgång till Jaltapolitiken. I taktiken ingick också kamp mot högeropportunistiska och titoistiska avvikelser inom den kommunistiska världsrörelsen. Dessa syften tjänade den i oktober 1947 grundade nya samarbetsorganisationen Kominform, som bestod av SUKP och sex andra statsbärande partier samt de italienska (PCI) och franska (PCF) kommunistpartierna. SKP var alltså inte med.(69)

Detta hindrade inte, att de krav på ideologisk trohet, som i folkdemokratierna tog sig sådana uttryck som processerna mot Slansky och Rajk, också ställdes på de västeuropeiska partierna och fick återverkningar inom dessa. Den norske partiledaren Peder Furubotn anklagades sålunda 1949 för titoism och tvangs träda tillbaka för den mera moskvatrogne Emil Lövlien.(70)

Även SKP torde ha ställts inför liknande krav på uppslutning bakom Kominformlinjen. Enligt en uppgift av avhopparen Per Meurling skall Hertta Kuusinen i egenskap av Stalins språkrör vid ett hemligt rådslag mellan de nordiska kommunistpartierna i februari 1948 ha riktat ett fränt angrepp mot SKP:s politik efter 1944 och manat de nordiska partierna att stödja Kominform.(71)

Liknande kritik kom också inifrån partiet. Den hårdaste kritikern var Set Persson, borgarråd i Stockholm, som i oktober 1949 lyckades genomdriva ett beslut i centralkommittén om att tillsätta en utredning om den förda politiken. Perssons kritik gällde främst enhetsfrontstaktiken med socialdemokraterna men också förhållandet till Sovjetunionen. Persson ville högprioritera försvaret av Sovjetunionen mot antikommunisternas förtalskampanjer, medan hans motståndare inom centralkommittén menade, att Sovjetunionen nog kunde försvara sig själv.(72) Konflikten mellan Set Persson och partiledningen ledde inte till någon ”norsk” upplösning. Set Persson isolerades inom partiet som han slutligen lämnade för att bilda Sveriges Kommunistiska Arbetarförbund. Partiledningen med Sven Linderot i spetsen stannade kvar i sina positioner.(73)

Detta betydde dock inte, att partiet förblev opåverkat av Kominforms och partioppositionens budskap. Man höll fast vid att den fredliga vägen till socialismen var önskvärd men underströk starkare än förut, att den inte fick förväxlas med reformismens teori om ett ”fredligt inväxande”.(74) Partistyrelsen medgav, att enskilda kamrater gjort uttalanden, som föranlett missförstånd. Partiet hade omedelbart efter kriget inte insett, att klassmotsättningarna skärpts

både nationellt och internationellt, och man hade undervärderat "Sovjetunionens avgörande betydelse för freden och den socialistiska frihetskampen".(75)

Linderot gjorde också självkritik för att han förordat en speciell svensk väg till socialismen, i vilket låg "en fara för principiella avvikelser från den proletära internationalismen, en utglidning i nationalism". SKP deltog också i de kommunistiska partiernas kampanj mot titoismen.(76)

Nödvändigheten av obrottslig lojalitet mot Sovjetunionen framhölls av ledande partiföreträdare, t ex Fritiof Lager:

- Vill man vara socialist i ordets verkliga mening, då måste man också vara för Sovjetunionen. Är man mot Sovjetunionen, då kan man inte heller vara socialist.

Det gällde ett ställningstagande för socialismen "sådan den framträder i verkligheten, i det levande livet, i dess konkreta utformning; sådan den framträder i Sovjetunionen".(77)

Under åren 1947-53 kulminerade partipressens hyllningar till Sovjetunionen, SUKP och inte minst Stalin själv som enligt en artikel till sjuttioårsdagen 1949 "förkroppsligar den vetenskapliga socialismens överlägsenhet". Jörgen Hermansson, som gjort den senaste och mest ingående analysen av SKP:s politik under Kominformåren konkluderar: "Det som förvånar vid läsningen av dessa texter från det kalla krigets dagar är att schablonbilden av SKP som ett parti helt i Stalins och Moskvas ideologiska ledband snarare förstärks än nyanseras av konfrontationen med källmaterialet."

Den svaga oppositionen som gjorde sig hörd avfärdades summariskt. Inför 15:e partikongressen 1951 efterlyste Sixten Rogeby "en karta över ett kommande socialistiskt Sverige", eftersom analyser "av andra folks utveckling till socialism och kommunism" visserligen kunde vara ett hjälpmedel men ingen bruksanvisning. Han bemöttes av Knut Bäckström från partistyrelsen som anklagade Rogeby för att ha försummat studiet av SUKP:s historia och därför hamnat på samma linje som den förmarxistiska utopiska socialismen och blivit främmande för "den moderna vetenskapliga socialismen",(78) Enligt Per Olov Zennström skall Rogeby på partiets uppdrag ha författat en bok om Sovjetunionen, som stoppats på korrekturstadiet, eftersom den inte ansågs tillräckligt positiv.(79)

Den ostentativa prosovjetiska framtoningen av partiets politik kan emellertid mycket väl helt eller delvis ha motiverats av en önskan att mota Set Persson och förhindra en utveckling liknande den i Norge. Mot bakgrund av hyllningarna för SUKP och Stalin blev det svårt för Set Persson att anklaga partiledningen för att inte tillräckligt ha ställt upp bakom Sovjetunionen. Inga reaktioner från Kominformhåll på Set Persson-striden har satt spår efter sig i källmaterialet; inte heller har någon part i sina debattinlägg återoppat Kominform.(80)

Det bör också framhållas, att partiet hela tiden underströk, att den proletära internationalismen inte fick tolkas så, att socialismen i Sverige skulle genomföras med sovjetisk hjälp. I 1953 års partiprogram kan man läsa:

Socialismen kan förverkligas endast genom de svenska folkmassornas kamp under arbetarklassens ledning. Förändringar i vårt lands inre förhållanden måste ske i enlighet med folkets vilja och icke påtvingas genom ingripande utifrån. Den sociala frigörelsen måste vara de arbetandes eget verk.(81)

En jämförelse mellan det ursprungliga programförslaget och det antagna programmet visar också, att hyllningarna till Sovjetunionen och de socialistiska länderna tonats ner i den slutgiltiga texten.(82)

Omkring 1950 började den hårda Kominformlinjen sakta mjukas upp. I aktioner och organisationer som Stockholmsappellen för fred 1950 och Världsfredsrådet 1951 tonades de socia-

listiska målen ner, och syftet blev att samla bredast möjliga ”enhetsfront för freden”. Detta innebar också en mera samarbetsvänlig hållning till socialdemokratin och en starkare betoning av den fredliga vägen till socialismen.(83)

Även om denna förändring inträffade redan under Stalins livstid, betydde hans död i mars 1953 och den därpå följande maktkampen givetvis mycket för att påskynda den utveckling mot ”revisionism” inom SUKP, som redan påbörjats. En avgörande skiljelinje drogs upp av SUKP:s 20:e partikongress i februari 1956, då Nikita Chrusjtjov riktade sitt häftiga angrepp mot Stalin och ”personkulten” och samtidigt proklamerade koexistens och fredlig tävlan mellan stater med olika sociala och ekonomiska system som grundprincip för den internationella samlevnaden. Betydelsefullt ur de kommunistiska partiernas synpunkt var, att Chrusjtjov också uttalade, att det var möjligt att nå socialismen med fredliga medel, ja, att t o m den parlamentariska vägen under vissa omständigheter kunde vara framkomlig för arbetarklassen.(84) Liknande tankar uttrycktes i artiklar av A. Soboljev, som också betecknade tanken att rikta slaget i första hand mot socialdemokratin som härrörande från Stalin och djupt felaktig. Enligt Soboljev skulle varje kommunistiskt parti utforma sin strategi för övergång till socialismen utifrån sina egna nationella förutsättningar.(85)

För SKP tedde sig de nya signalerna från Moskva som en bekräftelse på att den väg partiet tidvis under betydande svårigheter försökt vandra, visat sig vara den rätta. SKP hade på kongressen representerats av Hilding Hagberg, C. H. Hermansson och Fritiof Lager. De båda förstnämnda gav i artiklar i Vår Tid uttryck för den stora tillfredsställelse de kände över att de tidigare diskussionerna ”om förhållandet till de socialdemokratiska arbetarna, om våldets roll, om parlamentariska metoder, om den fredliga övergången” inte längre utgjorde några problem. Hagberg gjorde också den optimistiska bedömningen, att möjligheterna att genomföra socialismen med fredliga, parlamentariska metoder var särdeles goda för Sveriges vidkommande på grund av landets närhet till Sovjetunionen.(86)

Ett problem uppstod däremot, när det gällde hur man skulle hantera de informationer om innehållet i Chrusjtjovs hemliga avstaliniseringstal som man först i mitten av april erhöll från Moskva. Skulle de föras ut till alla partimedlemmar eller inte? C. H. Hermansson genomdrev i AU, att så skulle ske, men enligt uppgift av AU:s dåvarande sekreterare Sven Landin var en majoritet av utskottet inne på att låta informationerna stanna inom en begränsad krets.(87)

En på längre sikt svårare fråga var vilka slutsatser man skulle dra av Chrusjtjovs avslöjanden. Den officiella partilinjens blev att lägga sig nära SUKP:s egen tolkning av personkultens innebörd, d v s att urartningen under Stalins tid borde betraktas som utslag av dennes personliga brister men inte som symtom på djupare liggande systemfel. Dock företrädde C. H. Hermansson inom partiledningen en annan uppfattning. Han hävdade, att personkulten inte finge göras till en fråga om Stalins person, och att SKP borde bli självständigare och mera kritiskt mot SUKP och inte försvara allt i de socialistiska länderna.(88)

Utvecklingen i de socialistiska länderna och inom den världskommunistiska rörelsen under det närmaste decenniet ställde SKP inför en rad nya och svåra problem. Revolterna i Ungern och Polen hösten 1956, Togliattis utspel om ”polycentrism” inom rörelsen, maktkampen inom SUKP 1957 men framför allt den alltmera djupnande konflikten mellan Moskva och Peking avkrävde alla kommunistiska partier någon form av ställningstagande.(89) SKP utgjorde därvid inte något undantag. Man kunde därför ha väntat sig en livlig debatt om partiets relationer till SUKP och andra kommunistpartier. Så kan dock inte sägas ha blivit fallet, i varje fall inte före det för partiet ogynnsamma kommunalvalet 1962. ”Det mest intressanta med personkultsdebatten inom SKP under åren 1956-62”, skriver Jörgen Hermansson, ”stod inte att finna i vad som sades utan i det att den debatt som trots allt förekom nästan aldrig kom till uttryck i officiella uttalanden från partiet”.(90)

Partiledningens mål var uppenbarligen att föra personkultsdebatten till ett ”positivt slut” (Knut Bäckström) så snart som möjligt, måhända för att hindra en utveckling liknande den i Danmark, där Aksel Larsen uteslöts 1958 och bildade Socialistisk folkeparti.(91)

En ansats till debatt förekom dock 1957, då partiets officiella linje angreps av bl a Nils Bejerot, som senare lämnade partiet, men försvarades av Knut Bäckström.(92) Denne avvisade Togliattis polycentrism, som ansågs oförenlig med den proletära internationalismen, vilket i klartext innebar ett krav på obetingad uppslutning på Sovjetunionens sida:

Strävan hos en del kamrater att förmå vårt parti att deklarerat att det inte är överens med Sovjetunionen i någon fråga, vilken som helst, är uttryck för opportunism och revisionism gentemot marxismen-leninismen, även om de oftast är uttryck för en uppriktig omtanke om partiet.(93)

Som ett exempel på denna obrottsliga lojalitet mot Sovjetunionen snarare än ett resultat av en djupare självständig analys får man se det faktum, att partiet undertecknade de gemensamma deklARATIONER som antogs på de båda Moskvakonferenserna 1957 och 1960.

Det bör dock understrykas, att anslutningen till Sovjetunionen samtidigt innebar en fortsättning på den nationella enhetsfrontlinje, ”masslinjen”, som sedan 1944 väglett partiet, möjligen med undantag för Kominformåren. Möjligheterna att på fredlig och parlamentarisk väg genomföra socialismen ansågs både i Moskva och Stockholm goda mot bakgrund av socialismens och de nationella befrielseströrelsernas landvinningar. Stora förhoppningar ställdes till det tekniska och ekonomiska framåtskridandet, ”produktivkrafternas utveckling”, i Sovjetunionen, som ansågs lova seger i den fredliga tävlingen mellan de konkurrerande världssystemen, som enligt Chrusjtjovs ideologi skulle ersätta krig och revolutioner.(94) I denna ideologi ingick också, att formerna för övergången till socialismen var en öppen fråga, som ”bestämmer i varje enskilt land på grundvalen av de konkreta historiska betingelserna”.(95) Den svenska demokratiska traditionen, folkrörelsernas och de fackliga rörelsernas styrka utgjorde sådana betingelser som ansågs möjliggöra en speciell svensk väg till socialismen. Sovjetunionen förblev det lysande föredömet, som dock inte skulle efterbildas.(96)

SKP:s praktiska politik utformades under åren 1956-62 helt i enlighet med de här redovisade ideologiska premisserna. Det överordnade målet blev att befrämja arbetarklassens enhet. Gentemot socialdemokraterna förhöll man sig ”vänskapligt pådrivande”. I ATP-frågan stödde SKP obetingat regeringens linje 1 och drog t o m vid extravalet 1958 in sina listor i elva valkretsar för att undvika röstsplittring. Kommunisterna vek sig för regeringen i frågan om omsättningskatten 1960 för att inte fälla en ”arbetarregering”. I förstamajtågen demonstrerade de tillsammans med socialdemokraterna under parollen ”enhetlig klassmönstring”.(97)

Parallellt härmed försiggick ett långsiktigt programarbete, sedan 1953 års program genom de omvälvande världshändelserna kommit att framstå som föråldrat. I januari 1957 tillsattes en ny programkommission, vars arbete dock gick synnerligen långsamt och först 1961 bar frukt i form av en programförklaring, som enligt beslut av kongressen samma år tillsvidare ersatte det gamla partiprogrammet. Enligt en av ledamöterna, Sven Landin, skall långsamheten ha berott på att kommissionen förlamades av inre motsättningar och på att partiledningen medvetet fördröjde det.(98) Detta utesluter i så fall inte, att tveksamheten bottnat i genuin osäkerhet i beaktandet av det ideologiskt flytande läget inom den världskommunistiska rörelsen.

Programarbetets resultat blev hursomhelst inte omvälvande. I programförklaringen 1961 rensades Kominformterminologin ut. Termen ”proletär internationalism” hade sålunda bytts ut mot ”solidaritet med arbetarklassens strävanden och erövringar i kampen för demokrati och socialism i andra länder”.(99) Sovjetunionens och folkdemokratiernas roll tonades ner, den fredliga och för Sverige säregna vägen till socialismen liksom värdegemenskapen med den övriga svenska arbetarrörelsen framhävdes. Dock förefaller förnyelsen i huvudsak ha legat på

det terminologiska planet. Programförklaringen torde sakligt sett ha rört sig inom den vedertagna folkfrontsideologiska ramen, där följsamheten mot Sovjetunionen utgjorde korrelatet till det nästan reservationslösa stödet åt socialdemokraterna i inrikespolitiken.(100) Någon motsättning mellan dessa båda komponenter förelåg inte, då Sovjetunionens säkerhetspolitiska intressen i norra Europa gagnades av ett så neutralt Sverige som möjligt.

Nackdelen med denna politik var att den förvandlade SKP till ett föga attraktivt, osjälvständigt stödparti till socialdemokraterna. Detta framträdde tydligt i 1962 års kommunalval, då SKP:s väljarandel sjönk till 3.8%, den lägsta notering partiet haft, om man undantar valet 1940 och extravalet 1958.(101)

5. Modernistiskt systemskifte

Valnederlaget i förening med den förestående 20:e partikongressen 1964 utlöste en livlig förnyelsedebatt, där demokratifrågorna stod i centrum men där också SKP:s förhållande till de sk broderpartierna och ställningstagande till företeelser i de socialistiska länderna för första gången blev föremål för en ingående granskning.(102)

En rad debattörer utsatte partiledningens följsamhet mot SUKP och iver att till varje pris vilja försvara de socialistiska regimerna för en skoningslös kritik. Typisk var en artikel i Ny Dag 15/10 1963 av signaturen R (Harald Rubinstein) under rubriken "Lik i garderoben". R menade, att den djupaste orsaken till partiets kris var att det förlorat sitt moraliska anseende. Genom "tigande, svammel och svar av typen goddag-yxskaft" hade man försökt slingra sig undan obehagliga frågor om förhållanden och händelser i de socialistiska staterna. "Hela problemkomplex sopades raskt in under mattkanten, diverse lik låstes in i garderoben och personkulten fördömdes i vederbörlig ordning", varefter man hoppades att allt skulle vara bra igen. Men så länge Sveriges arbetare misstänkte, att mänskliga fri- och rättigheter kunde komma att sitta trångt i ett framtida socialistiskt Sverige, vände de SKP ryggen.

I samma riktning uttalade sig också Ny Dags tidigare Moskvakorrespondent Sixten Rogeby, Kjell E. Johansson, som 1964 valdes till ordförande för DU, och Sven Landin. Landin riktade hårda angrepp mot partiledarnas resor i Östeuropa och mot de utländska partiskolorna, fr a den i Bad Doberan i Mecklenburg (DDR), som han ville se avvecklad. Johansson och Landin krävde också ett utbyte av partiledningen: "1929 års män borde ge plats åt friska krafter." (103)

Men det förekom också kritik av rakt motsatt innebörd. En grupp som sympatiserade med Kina i den allt häftigare rysk-kinesiska konflikten och representerades av bl a Nils Holmberg och Bo Gustafsson, ansåg att partiet inte med tillräcklig kraft försvarat de socialistiska länderna och ställt upp för den proletära internationalismen.(104)

Partiledningen å sin sida försvarade sig med att partiet sedan länge intagit en självständig och klar hållning i demokratifrågan och att en isolering från andra kommunistpartier skulle leda till en försvagning av de krafter som värnade om fred, demokrati och socialism. Partiskolningen utomlands och särskilt skolan i Doberan skulle ses mot bakgrunden av partiets bristande resurser och som en tillfällig lösning.(105)

Debatten fick sin uppföljning på kongressen 1964, då Hilding Hagberg "av åldersskäl" trädde tillbaka för C. H. Hermansson som partiledare. Även om 1964 års kongress inte innebar den genomgripande förnyelse som stundom antagits, och även om Hermansson genom sina goda kontakter i båda lägren får betraktas som en kompromisskandidat, innebar partiledarskiftet en klar framgång för den moskvakritiska gruppen. Samtidigt inleddes en bred debatt om partiets framtida väg. Huvudmotståndarna var traditionalisterna, som fortfarande rörde sig inom ramen för enhetsfrontideologin, och modernisterna, som krävde lösgörande från beroendet av

Moskva, neutralitet i konflikter inom den världskommunistiska rörelsen och en genomgripande ideologisk förnyelse i den riktning som senare kom att kallas eurokommunistisk. Dessutom fanns en högeropposition, som närmade sig en socialdemokratisk ståndpunkt och vars främsta företrädare, bl a Sven Landin, snart lämnade partiet för SAP, och en vänsteropposition med kinesisk-revolutionära sympatier som 1967 bröt sig ut och bildade KFML (Kommunistiska förbundet marxist-leninisterna).(106)

En mera genomgripande förnyelse ägde rum på 21:a partikongressen våren 1967. Partiet bytte då namn till Vänsterpartiet kommunisterna, en kompromiss mellan traditionalisterna och modernisterna, ett nytt partiprogram "Socialistiskt alternativ" antogs, och en grundlig stadgerevision genomfördes. Samtidigt förnyades partiledningen i en omfattning som aldrig tidigare i partiets historia.

Vad innebar denna förnyelse för relationerna till "realsocialismens" länder och partier?

Först kan konstateras en ny självständighet gentemot SUKP och Sovjetunionen. Kort efter 20:e partikongressen 1964 beslöt det nyvalda arbetsutskottet att upphöra med skolningsverksamheten i Sovjetunionen och de semesterresor i Östeuropa som tidigare anordnats. Partiskolan i Bad Doberan hade lagts ner redan 1963.(107) En månad senare avstyrkte SKP ett förslag från SUKP:s sida om en ny världskonferens, som var tänkt att enigt fördöma den kinesiska ståndpunkten i den rysk-kinesiska konflikten, och markerade därmed sin neutralitet i denna. Maktskiftet i Moskva i oktober 1964, då Chrusjtjov ersattes med Bresjnev och Kosygin, möttes i Ny Dag med misstänksamhet, och en diskussion uppstod om allt hade gått rätt till. Den ökade självständigheten var inget specifikt för SKP utan hade sin motsvarighet i samtliga västeuropeiska kommunistpartier.(108) 1964 var det år, då det s k Togliattis testamente, ett av eurokommunismens centrala dokument, publicerades.

Lika betydelsefullt som den ökade självständigheten var det minskade intresset för Sovjetunionen hos den yngre, av den nya vänsterns idéer mer eller mindre påverkade generation som nu tagit över partiet. Den fråga som framför andra tog uppmärksamheten i anspråk var Vietnamkonflikten. Den proletära internationalismen i gammal mening, solidariteten med de europeiska länder som ansågs bygga socialismen, fick maka åt sig för den internationella solidariteten med främst tredje världens befrielseströrelser.(109) Detta fick konsekvenser i två olika riktningar. Å ena sidan uttunnades kontakterna med de östeuropeiska partierna (utan att därför upphöra), å andra sidan minskade intresset för grundliga analyser av Sovjetsystemet. Sovjetunionen sågs mindre än någonsin som en förebild, men den hörde i alla fall till det anti-imperialistiska lägret och borde därför inte utsättas för alltför hårda angrepp. Ingen anti-imperialist med någon förmåga till maktpolitisk analys kunde gärna bortse från den roll kärnvapenmakten Sovjetunionen spelade som motvikt till den USA-ledda västimperialismen.

60-talets debatt mellan de olika tankeskolorna om "vänsterns väg" handlade främst om demokratifrågan, övergången till socialismen samt partiets taktik. Men en viss roll spelade också relationerna till kommunistpartierna i öst. Modernisterna, som dominerade debatten och satte sin prägel på det 1967 antagna partiprogrammet, riktade fortsatt allvarlig kritik mot Sovjetsystemet. I programmet förekom för första gången i partiets historia en passus, som jämte ett antal positiva formuleringar också innehöll kritik av "den reellt existerande socialismen":

Socialismen har betytt industrialisering, ekonomisk och kulturell omvandling. I helhetsbilden av de socialistiska ländernas utveckling har vid sidan av snabba och omvälvande framsteg också framträtt negativa drag. Stora skillnader i inkomster, olikheter i social ställning, byråkratism, rättsövergrepp och beskuren kultur- och samhällsdebatt strider mot socialismens frihets- och jämlikhetsideal.(110)

I programförslaget fanns den kraftiga formuleringen "...oförsvarbara skillnader"!(111) Högeroppositionens företrädare gick ett steg längre, när de betvivlade, att öststaterna nått några ekonomiska och sociala framsteg som motiverade förlusten av demokratin.(112) Enligt dem

borde partiet anta en funktionssocialistisk strategi, utvecklas till ett vänstersocialistiskt parti och söka sina närmaste samarbetspartners i de danska och norska SF-partierna.(113)

Traditionalisterna försvarade med välkända argument Sovjetunionen både gentemot moder-nisterna och kinasympatisörerna inom vänsteroppositionen, som å. sin sida angrep Sovjet-unionen för revisionism och opportunism.(114)

Den bild den svenska allmänheten genom massmedierna fick av SKP/Vpk under 60-talet uppvisade en svåröverskådlig splittring, som starkt kontrasterade mot den monolitiska enhet, som man dittills varit van att förknippa med ett kommunistiskt parti. Detta gällde inte minst förhållandet till Sovjetunionen, som alltjämt stöddes av traditionalis tema men utifrån skilda utgångspunkter attackerades av modernisterna, höger- och vänsteroppositionen. Resultatet blev emellertid, att partiet inte längre på samma sätt som tidigare kom att förbindas med Sovjetunionen, vilket kan ha bidragit till det förhållandevis goda valresultatet 1966, då partiet ökade från 3.S till 5.2%.(115)

6. Frigörelse med förhinder

De närmaste årens internationella händelseutveckling ställde partiet inför en rad svåra av-göranden som rörde förhållandet till de maktägande öststatspartierna.

I Tjeckoslovakien ersattes den stalinistiske partisekreteraren Antonin Novotny i jan 1968 av en ”förnyare”, Alexander Dubcek. En reformverksamhet inleddes enligt riktlinjer som tycktes ha viss släktskap med de idéer som företrädde av de ”eurokommunistiska” partierna i Väst-europa, bl a Vpk. Men när liberaliseringsprocessen började hota det kommunistiska partiets ledarställning i samhället ingrep Moskva. Efter en tids resultatlösa förhandlingar invaderades Tjeckoslovakien den 21 augusti av sovjetiska, bulgariska, polska, ungerska och östtyska, där- emot inte rumänska trupper. I april 1969 tvangs Dubcek avgå, och läget ”normaliserades” enligt de sovjetiska önskemålen. Interventionen motiverades genom den s k Bresjnev- doktrinen, enligt vilken den inre utvecklingen i ett socialistiskt land var en angelägenhet för hela det socialistiska lägret.

Samtidigt skärptes ytterligare motsättningen mellan Sovjetunionen och Kina. Blodiga gräns- strider ägde under 1969 rum på den tillfrusna Ussurifloden. I förhoppningen att kunna mobili- sera stöd för sin ståndpunkt tog Sovjetunionen initiativet till en ny kommunistisk världs- konferens men nådde inte sitt syfte. Slutdokumentet innehöll inte något fördömande av Kina. Däremot konstaterades, att världskommunismen inte kunde styras från ett enda centrum. Trots detta vägrade flera partier att skriva på.

Reaktionen mot den sovjetiska politiken blev stark inom de kommunistiska partierna i väst- världen. I olika sammanhang, bl a vid en konferens för de europeiska kommunistpartierna i Berlin 1976, hävdade ”eurokommunisterna” varje partis självständighet och rätt att välja sin egen väg till socialismen och betonade, att socialism och demokrati utgjorde en oskiljbar enhet. Vid revolutionsjubileet i Moskva 1977 framförde den italienske kommunistledaren Enrico Berlinguer krav på respekt för medborgerliga rättigheter, fria val och flerparti- system.(116)

Reaktioner kom också inifrån östblocket självt. Motståndet mot den repressiva politiken tog sig uttryck i flera medborgarrättsrörelser, av vilka Charta 77 i Tjeckoslovakien blev den mest uppmärksammade. Den sedan 70-talets mitt permanenta ekonomiska krisen i Polen ledde 1976 till en arbetarresning i Östersjöstäderna och bildandet av KOR. Kommittén för arbetar- nas försvar. Genom framträdandet av Solidaritet 1980-81 inträdde den polska krisen i ett akut stadium.

En rad asyl- och utvisningsärenden med Solzjenitsyn, Wolf Bierman och Rudolf Bahro som kanske mest kända exempel bidrog under dessa år till negativ publicitet för Sovjetunionen och för kommunistpartierna, i den mån de inte på ett trovärdigt sätt lyckades distansera sig från den sovjetiska politiken. Sovjetunionens aktier sjönk ytterligare, sedan landet genom att i slutet av år 1979 ingripa i Afghanistan-konflikten kastat sig in i ett, som det skulle visa sig, långvarigt och blodigt krig.

I detta läge borde rimligen den politiska rationaliteten bjudit Vpk att fortsätta längs den ”eurokommunistiska” vägen, avveckla återstående bindningar till de maktägande öststatspartierna och grundligt ompröva den idéstruktur som legitimerat dessa bindningar. Varför skedde inte detta?

Till en del tycks förklaringen vara att söka i det ideologiska klimatskifte som ägde rum inom den unga generationen, särskilt studenterna, i hela västvärlden med en kulmen i studentrevolten i Paris 1968. Vänsterradikala tankemotiv av skilda slag, från anarko-syndikalistiska till revolutionärt-marxistiska, aktualiserades på nytt. ”Marxism-leninism” blev ett honnörsord inom de revolutionära grupper som likt svampar ur jorden växte fram överallt i den europeiska studentvärlden.

I Sverige bröt sig 1967 KFML (senare SKP) ut ur Vpk och splittrades självt 1970 genom KFML(r):s (KPML-r:s) utbrytning. 1969 revolterade Vpk:s ungdomsförbund VUF mot partiet och delades följande år upp på Marxistisk-leninistiska kampförbundet (MLK) och Förbundet Kommunist (FK). Trotskisterna organiserade sig 1971 i Revolutionära Marxisters Förbund (RMF), som efter namnbyte blev först Kommunistiska Arbetarförbundet (KAF), sedan Socialistiska Partiet (SP).(117)

Denna ”avgrundsvänster” omfattade visserligen förhållandevis obetydliga grupper men torde trots detta ha spelat en betydande roll för Vpk:s idéutveckling, dels genom det tryck ”från vänster” som de utövade, dels genom den stimulans till teoretiskt men också dogmatiskt tänkande i marxistisk anda som utgick från dem.(118)

Därmed beredde de jordmånen för den ”nyleninistiska” renässans som präglade 70-talets Vpk och blev riktninggivande för 1972 års partiprogram. Som framgår av själva namnet nyleninism rörde det sig inte om en återgång till den gamla Komintertraditionen. Vad nyleninismen anknöt till i arvet från Lenin var främst idén om en socialistisk samhällsförändring genom massmobilisering i revolutionära former i kontrast mot traditionalisternas ”stamokap”-teori om strukturella reformer inom ramen för den statsmonopolkapitalistiska staten.(119)

Nyleninisterna rekommenderade däremot inte ett återvändande till den moskovitiska fällan. De ville hålla vägen öppen för en revolutionär omdaning även i icke-fredliga former i motsats till de moskvatrogna traditionalisterna, som i programdebatten inför 1972 års kongress mest konsekvent hävdade den fredliga vägens både önskvärdhet och möjlighet. Utifrån revolutionärt leninistiska utgångspunkter förespråkade nyleninisterna partiets självständighet från Moskva, som framgår av följande uttalande av Jörn Svensson i Ny Dag 21/4 1972: ”Om det ryska partiet inte vill godkänna någon som helst annan väg än den fredliga – därför att det händelsevis passar den ryska utrikespolitiken – ska vi inte slaviskt låta detta bestämma vår väg.”

Det kan i detta sammanhang tillfogas, att nyleninismen i vissa fall också inneslöt ett nytt mentalt förhållningssätt. Bo Hammar har vittnat om, och andra kan vitsorda, att det under en tid betraktades som olämpligt, att förtroendevalda vpk-are upprätthöll normala medmänskliga relationer till kolleger från andra partier.(120) En sådan attityd torde ha varit ytterst ovanlig i traditionella svenska folkrörelser och beslutande församlingar men var däremot naturlig i den polariserade miljö som präglade studentrevoltens universitetsstäder. Det förefaller sympto-

matiskt, att man bland de mera framträdande nyleninistiska debattörerna lätt kan identifiera yngre akademiker men endast få, om ens några med genuin arbetarbakgrund (omdömet avgivet med reservation för ev bristande personkänedom). Lars-Göran Tedebrand har också noterat en väljarsociologisk förändring i partiets röstunderlag under dessa år. I synnerhet vid 1973 års val drog Vpk i storstäder och på universitetsorter till sig nya väljargrupper: tjänstemän, studenter, akademiker, kulturarbetare etc, grupper utan stark förankring i Folk rörelse- och Organisationssverige men mottagliga för utifrån kommande impulser.(121)

Det var sammanfattningsvis utomordentligt komplicerade problem som partiledningen ställdes inför vad angick relationerna till öststatspartierna. Å ena sidan de ständigt ökande svårigheterna att för svensk allmänhet och arbetarklass förklara partiets speciella relationer till partier som enligt en allmän uppfattning i olika former utövade förtryck mot folkmajoriteten i de egna länderna. Å andra sidan en minst sagt splittrad partiopinion, där moskvalojala traditionalister stod mot modernister och revolutionära men moskvakritiska nyleninister. Samtidigt måste ledningen ta hänsyn till den ideologiska konkurrensen från sektvänstern och hotet av en partisplittring som kunde leda till att partiet inte nådde upp till den 1970 införda 4%-spärren och därmed förlorade sitt parlamentariska inflytande på riksplanet.

Tjeckoslovakienkrisen 1968 ställde partiledningen inför ett första avgörande val. På nyheten om Warszawapaktstruppernas inmarsch reagerade partiordföranden C. H. Hermansson genom att omedelbart uttala, att han tog avstånd från invasionen och begärde, att Sverige skulle frysa ner de diplomatiska förbindelserna med Sovjetunionen. Ett snabb inkallat VU förklarade några dagar senare, att invasionen var ett "övergrepp mot det tjeckoslovakiska folkets suveränitet" och ett "brott mot socialismens principer" och krävde att alla utländska trupper omedelbart och villkorslöst skulle dras bort från tjeckoslovakiskt territorium.(122)

Vpk:s reaktion var snabbare och hårdare än övriga partiers, vilket kunde tolkas som ett opportunistiskt överbud för att rädda röster i det förestående riksdagsvalet (det hjälpte i så fall inte: Vpk:s väljarandel sjönk till 3%!). Som Bo Hammar påpekat, präglades Vpk:s ställningstagande dock av en viss ofrånkomlig logik. Partiet hade nämligen tidigare krävt en nedfrysning av förbindelserna med USA p g a Vietnamkriget och kunde nu inte gärna mäta Sovjetunionen med en annan, mindre krävande måttstock.(123)

Svårigheterna att i fortsättningen hålla en konsekvent linje i Tjeckoslovakienfrågan visade sig dock betydande. Partiledningen utsattes för hård kritik från traditionalisterna kring Norrskensflamman. Hilding Hagberg angrep C. H. Hermanssons förment panikartade reaktion och påstod, att om partiet inväntat fakta, skulle det ha insett, att Sovjetunionen handlat till värn för freden.(124) Gustav Johansson sade upp sig som medarbetare i Ny Dag.(125)

Även i partiet utanför Flammangruppen tycks det ha funnits en känsla av att man kanske överreagerat.(126) C. H. Hermansson såg sig föranlåten att publicera en självkritisk artikel i Socialistisk Debatt.(127) Detta hindrade dock inte partiet från att vid sin 22:a kongress i september 1969 trots de sovjetiska och tjeckoslovakiska gästernas protester upprepa sitt avståndstagande från interventionen, en ståndpunkt som partiet senare vidhöll.(128)

Jörgen Hermansson konstaterar i "Kommunismen i Sverige", att Vpk aldrig omvärderat händelserna i Tjeckoslovakien men tillfogar: "Möjligen kan det fortsatta utbytet av studie-delegationer och kongressobservatörer mellan Vpk och de östeuropeiska kommunistpartierna, t ex Tjeckoslovariens, tolkas som en viss inkonsekvens". Detta är otvivelaktigt ett alltför svagt uttryck. Möjligen kan det sägas, att det under 60- och 70-talen ganska intensiva besöksutbytet med Rumäniens kommunistiska parti syftade till att stärka dess självständiga hållning mot Moskva.(129) Däremot måste det betraktas inte bara som en viss utan som en hög grad av inkonsekvens, när Vpk lät sig representeras vid Husak-regimens första kongress 1971, så

mycket mer som den svenske gästens tal innehöll formuleringar som kunde tolkas som en legitimation av den pågående ”normaliseringen” i landet.(130)

Samma ambivalens kännetecknade Vpk:s ställningstagande till den internationella konferens som SUKP sammankallade till Moskva i augusti 1969 för att vinna stöd i sin konflikt med Kinas kommunistiska parti. Partiet vägrade skriva under det sovjetiska utkastet till gemensamt uttalande, vilket kritiserades för att genom allmänt hållna formuleringar dölja motsättningar inom det socialistiska lägret och för att inte tillräckligt tydligt klargöra, ”att varje parti självt måste ha det avgörande ordet när det gäller det egna folkets angelägenheter”. I de citerade orden kunde utläsas en allmän kritik av Bresjnevdoktrinen. Men trots dessa reservationer skickade partistyrelsen några observatörer till konferensen, där Lars Werner höll tal.(131)

Förhållandet till andra kommunistpartier aktualiserades på nytt vid utformningen av 1972 års partiprogram. Detta präglades som tidigare nämnts allmänt av den nya vänsterns nyleninistiska idéer men var delvis en kompromissprodukt, där eftergifter gjordes bl a till traditionalisterna.(132)

Detta gällde bl a de internationella avsnitten, där huvudmotsättningen i världen sades vara den mellan socialism och kapitalism och den proletära internationalismen beskrevs som det förbindande bandet mellan arbetarrörelsens och folkens kamp i olika länder mot kapitalismens förtryck och för socialism (p. 5). Programkommissionen hade föreslagit en formulering om att nationella intressekonflikter kunde lösas av socialismen men endast under förutsättning av partiernas självständighet och likaberättigande, med det mot Sovjetunionen riktade tillägget: ”I annat fall fördjupas de nationella motsättningarna. Då splittras socialismens läger av stormaktstänkande och nationalism” (p. 11). Efter traditionalistisk kritik byttes slutmeningen ut mot de mer neutrala orden: ”I annat fall fördjupas motsättningarna och leder till splittring.”(133) Om traditionalisternas starka ställning vittnar också frånvaron av markeringar mot de socialistiska länderna i programtexten, något som Alf Lövenborg med tillfredsställelse kunde konstatera.(134)

1975 års kongress och den föregående pressdebatten blev en arena i den avgörande striden mellan traditionalisterna och deras motståndare. En duell utkämpades mellan C. H. Hermansson och Hilding Hagberg, där den förre hävdade, att partiet inte under alla omständigheter kunde ställa upp till Sovjetunionens försvar. De socialistiska staterna var inte i allo överlägsna de kapitalistiska, särskilt inte i fråga om demokratiska fri- och rättigheter.(135)) Hagberg konstaterade en smula syrligt, att livet i de socialistiska länderna inte för ”kamrat Hermansson” framstod som överlägset kapitalismen ”och är det naturligtvis inte för kapitalister” – den läsare som så önskade kunde tänka på fru Hermanssons av massmedierna uppmärksammade aktieportfölj. Enligt Hagbergs uppfattning stod Sovjetunionen i spetsen för fredens, framstegets, demokratins och socialismens krafter.(136) Hagberg angrep också partiledningen för dess försök att inta en tredje ståndpunkt i den rysk-kinesiska konflikten och för dess vägran att underteckna dokument vid internationella konferenser.

De centrala kongressdokumenten gavs emellertid en utformning som i görligaste mån skulle kunna godtagas även av traditionalisterna. C. H. Hermansson gav i inledningen till verksamhetsberättelsen fullödiga uttryck för den teleologiska historiesyn som betraktade socialismens seger som historiens oundvikliga slutmål och tillmätte Sovjetunionen en avgörande roll i denna makrohistoriska process:

Den enda väg som leder till lösning av mänsklighetens livsfrågor är den som öppnades genom oktoberrevolutionen 1917, då den första bräschan slogs i kapitalismens och imperialismens system. Det var den kommunistiska rörelsen som öppnade denna väg, som efter segern över fascismen i det andra världskriget fortsattes genom folkets revolution i Kina. Revolutionen segrade också i Vietnam, Kuba, Korea och en rad europeiska länder.

De ekonomiska framstegen i de socialistiska ländernas kontrasterades mot ”växande arbetslöshet, tilltagande inflation, avtagande tillväxttakt eller direkt stagnation” i de kapitalistiska länderna. Sammanfattningsvis karakteriserades utvecklingen för de anti-imperialistiska och socialistiska krafterna som på sikt framgångsrik, ”även om den ingalunda varit oproblematisk och stora faror för mänskligheten fortfarande återstår att undanröja”. Vilka problemen var angavs dock inte.(137)

Urban Karlsson, som å partistyrelsens vägnar inledde kongressdebattens internationella del, slöt inte överraskande upp bakom Helsingforsdeklarationens principer om fredlig samexistens, alla staters territoriella integritet och förbud mot inblandning i andra staters inre angelägenheter. Detta sades innebära ”alla folks rätt att fritt avgöra frågan om sin sociala och politiska ordning”. Att det fanns folk, t ex det tjeckoslovakiska, som saknade möjlighet att t ex genom fria val avgöra denna fråga uppfattades tydligen inte som något problem. Däremot underströks behovet av utökat samarbete mellan de kommunistiska partierna i syfte att samordna kampen mot de multinationella företagen. Liksom partiordföranden hade Urban Karlsson funnit, att de socialistiska ländernas ”ekonomiska och sociala framgångar i dag står i bjärt kontrast till de kris- och undergångsperspektiv som kännetecknar läget i flertalet kapitalistiska länder”. Situationen sammanfattades i ett optimistiskt slutackord:

Framgången och den ständiga utvecklingen av demokratin i de socialistiska länderna innebär inte att alla svagheter från det borgerliga samhället övervunnits eller att det samhälle skapats som tillfredsställer allas behov på ett lika sätt. Men vi kan säga att utvecklingen visar att de är på rätt väg och att resultaten – praktiken – visar att den socialistiska vägen skapar nya och rikare materiella, kulturella och demokratiska möjligheter för människorna.(138)

Kongressen ställde sig också bakom ett särskilt uttalande om partiets internationella förbindelser, där behovet av fortsatt åsiktsutbyte framhölls, samtidigt som man konstaterade varje partis oförytterliga ”rätt att på marxism-leninismens grund självständigt utveckla och utforma sin politik”. Formerna kunde vara deltagande i konferenser, seminarier, överläggningar med ett eller flera partier” men också ”utbyte av studiedelegationer, ömsesidig kongressrepresentation, liksom informella överläggningar”. Undertecknande av gemensamma dokument kunde dock äga rum endast om innehålllet överensstämde med av partiet fattade beslut i programmatiska och politiska frågor. Vpk hade intagit andra ståndpunkter än andra partier i vissa frågor (invasionen i Tjeckoslovakien, Kinas påstående att Sovjetunionen skulle vara socialimperialistiskt) men ville inte allmänt fördöma det ena eller andra partiet.(139)

Den uppenbart låga profil som kongressmajoriteten intog kunde inte förhindra, att Flammangruppen lanserade Rolf Hagel som motkandidat till Lars Werner vid valet av C. H. Hermanssons efterträdare på ordförandeposten. Sedan Werner valts med betryggande majoritet (162-74) började minoriteten med stöd från DDR och Sovjetunionen förbereda den utbrytning som ägde rum 1977 och ledde till bildandet av APK. Den av många fruktade partisprängningen fick dock endast marginella verkningar. APK fick med sig endast 10-15% av medlemskåren och fick vid 1979 års val bara 0.2% av rösterna.(140)

Kritiken mot partiledningen skulle i fortsättningen främst komma från det motsatta hållet, från dem som ville skärpa partiets demokratiska profil och ansåg att detta krävde ett klarare språk om förhållandena i Sovjetunionen och andra socialistiska stater.(141)

Delvis under intryck av den demokratidebatt som inleddes av Lennart Johansson i Socialistisk Debatt 1977/30 och av Håkan Arvidsson och Lennart Berntsson i Zenit 1978(142) gick denna grupp till offensiv vid 1978 års kongress och föreslog antagandet av ett s k demokrati-manifest, som skulle ge ett klart uttryck för partiets syn på demokratiska fri- och rättigheter, under samtida markeringar mot de s k reellt existerande socialistiska länderna. En kommission under ledning av Lars Herlitz avfattade ett utkast till ett sådant manifest, vilket

dock drogs tillbaka, då det saknade tillräcklig förankring i partiorganisationen. Kongressens beslut blev, att frågan skulle diskuteras vidare i grundorganisationerna innan partistyrelsen tog ställning.(143) Enligt Bo Hammar skall det ha bidragit till utgången, att den sovjetiska delegationen tog mycket illa vid sig och via den ungerska delegationen hotade att lämna kongressen.(144)

Manifestets förespråkare gav dock inte upp och hade större framgång på nästa kongress i november 1981. Då antogs ett uttalande "För demokrati och socialism", vars grundtanke var, att socialism och demokrati ömsesidigt betingade varandra. Å ena sidan sades, att överförandet av de avgörande produktionsmedlen i samhällets ägo samt införandet av ekonomisk planering utgjorde nödvändiga förutsättningar för demokratins utveckling. Å andra sidan uttalades, att inskränkningar i de demokratiska fri- och rättigheterna i socialistiska länder inte bara var främmande för socialismen utan också hämmade den planmässiga hushållningen och gjorde att socialismen förlorade sin utvecklingskraft. Detta var något nytt i jämförelse med de lovprisningar av socialistländernas ekonomiska effektivitet som präglade de internationella uttalandena ännu vid 1975 års kongress.

Vid beskrivningen av tillståndet i realsocialismens länder dominerade de mörkare sidorna. Visserligen hade uppkomsten av socialistiska stater skapat en motpol till imperialismen och underlättat folkets befrielsekamp:

Men detta är inte hela bilden av de socialistiska länderna. Där finns också – med inbördes skillnader och i varierande utsträckning – exempel på autoritär maktutövning, byråkrati och maktövergrepp, vilka i sin tur grundar sig på allvarliga och systematiska kränkningar av folkets demokratiska fri- och rättigheter.

De svåra objektiva betingelserna, när parti och arbetarklass efter revolutionen under trycket av imperialismens hot och väpnade överfall ställdes inför uppgiften att bygga socialism och snabbt industrialisera ett efterblivet agrarland kunde jämte "subjektiva misstag och övergrepp" (omskrivning för stalinismen) till nöds förklara den form av maktutövning som efter andra världskrigets slut från Sovjetunionen överfördes till ett flertal socialistiska länder:

Men de alltjämt existerande, långtgående och systematiska inskränkningarna av demokratiska fri- och rättigheter kan inte härledas ur historisk nödvändighet och inte förklaras med socialismens självklara rätt att försvara sig.

Ett minoritetsyrkande (Per Kågesson, Christer Möller) om att manifestet också skulle innehålla en mening till stöd för kampen för demokrati och yttrandefrihet i de socialistiska länderna föll dock i en förberedande votering.(145)

I linje med demokratimanifestets grundidé vidtog 1981 års partikongress också två förändringar i partiprogrammet. I punkt 10 utbyttes orden "Socialismen betyder fred och frihet från utsugning" mot "Socialismen skapar förutsättningar för fred och frihet från utsugning". Vidare ändrades "Men mot de imperialistiska makterna står i dag socialismens stater som fredens förkämpar och som stödjepunkter för de nationella och sociala befrielseörelserna" till "De har förpliktelsen att visa vägen till fred och tjäna som stödjepunkter" etc.(146) Ändringarna hade gjorts nödvändiga av de sk socialistiska krigerna i Asien.

Med anledning av den spända situationen i Polen antog kongressen ett uttalande till stöd för demokratiseringsprocessen i landet, vilken sades förutsätta "ansvarstagande och samarbete mellan Solidaritet, Polens Förenade Arbetarparti och regeringen". Med tydlig polemik mot Sovjetunionen avvisade partiet alla försök att beteckna den polska utvecklingen som kontra-revolutionär och tog skarpt avstånd från alla försök till inblandning i Polens inre angelägenheter.(147)

Till något helt konsekvent avståndstagande från partidiktaturerna i öst kom det dock inte på 1981 års kongress. Det framgår bl a av den behandling som gavs en motion av Vpk Lund som krävde kongressens fördömande av Sovjetunionens användning av psykiatri som medel för åsiktsförtryck. I sitt yttrande över motionen hänvisade partistyrelsens majoritet till det psykiatriska förtrycket av människor i de kapitalistiska länderna, främst USA. Mot detta opponerade sig bl a Jörn Svensson och Bo Hammar, varefter kongressen i kompromissens tecken beslöt ta avstånd från missbruk av psykiatri i förtryckande syfte, vare sig det skedde i Sovjetunionen eller USA.(148)

I frågan om Vpk:s internationella förbindelser yrkade Per Kågesson, att partiet skulle bryta sina kontakter med Sovjetunionen utom i de frågor där man var överens. Man borde också sluta använda termen 'broderparti'. Bo Hammar, som var partiets internationelle sekreterare och företrädde partiledningens ståndpunkt, menade att det vore olyckligt att bryta förbindelser med något parti. I stället borde man i det spända världsläget utvidga förbindelserna med alla socialistiska och progressiva rörelser i världen, vilka arbetade för fred och demokrati och mot imperialismen. Frågan om man skulle använda ord som "broderparti, syskonparti eller systerparti" var en "onödig liturgi", menade Hammar, som också vann kongressens bifall.(149)

1981 års kongress, i synnerhet demokratimanifestet, torde allmänt ha betraktats som en viktig milstolpe i utvecklingen av partiets syn på realsocialismen. Å andra sidan har det ifrågasatts, om manifestets demokratisyn i tillräcklig grad genomsyrat medvetande hos de för partiets politik ansvariga. För att utröna hur det därmed förhåller sig har jag gått igenom – förutom kongressmaterialet – samtliga större debattartiklar i partipressen under 80-talet. Avsikten har varit att ge en så fyllig bild som möjligt av opinionsläget inom partiet och därmed av en väsentlig del av partiledningens handlingsförutsättningar. För att tillgodose läsarens berättigade krav på dokumentation har jag valt att presentera materialet i form av förhållandevis utförliga referat. Den som finner dessa trötta kan emellertid finna en kortare sammanfattning av debatten nedan s 68 f.

1981 års kongress hade föregåtts av en omfattande debatt i partipressen, som till stor del handlade om synen på de realsocialistiska länderna. I denna debatt utkristalliserade sig tre linjer.

Enligt den första borde partiet inte diskutera dessa frågor på den borgerliga propagandans villkor utan stå solidariskt med Sovjetunionen och de andra socialistiska staterna och naturligtvis upprätthålla de traditionella förbindelserna med dem. Denna ståndpunkt kunde motiveras på olika sätt.

Ytterst få om ens någon avvisade kritiken mot det sovjetiska samhällsbygget som helt och hållet grundlös, och Sovjetunionen framställdes aldrig som något modelland för Sverige.

Däremot sökte några debattörer nyansera den gängse kritiken, mot öststaterna.

I en ledare 10.3.1981 vände sig Ny Dag mot påståenden från "den borgerliga propagandan" om att den sovjetiska ekonomin skulle lida av svårartade strukturella problem. Tidningen medgav att "den ekonomiska utvecklingstakten i Sovjetunionen var lägre än under några tidigare perioder men hävdade att den var "stadig och ungefär dubbelt så hög som i de kapitalistiska industriländerna".

Mariann Börje och Lennart Johansson ansåg att "man kan och bör vara kritisk utan att därför förringa den roll Sovjetunionen spelat." (150)

Nisse Berg menade, att man inte kunde jämföra utvecklingen i Sverige med den i de öst-europeiska länderna, men att de breda folklagren i öst hade det bättre i socialt, ekonomiskt och kulturellt avseende än under sina gamla regimer.(151)

Maj Wechselmann skrev i samma anda, att den ryske arbetarens relativa ekonomiska position var bättre än t ex ingenjörers, lärares och läkares och att han "oftast" hade "en mycket bättre och mera förfinad uppfostran och utbildning, kulturellt och konstnärligt, än vad som är vanligt bland alla svenska icke-akademiker". Hon avrundade: "Om vi betraktar landet utifrån dess egna förutsättningar, kan vi gripas av både respekt och beundran.(152)

Betydligt vanligare var emellertid en annan argumentationstyp. Man medgav, att det sovjetiska samhällssystemet hade allvarliga brister men ansåg, att Sovjetunionen trots detta spelade en så avgörande roll i den världsvida kampen för socialismen och mot imperialismen, att den förtjänade solidaritet.

Rabert Berg anslog med stor tydlighet detta tema i en insändare i Ny Dag 1981/1 under rubriken: "Känn solidaritet med socialismens krafter":

När nu Sovjethetsen börjat på nytt, får vi inte bara dras med i kören. Sovjetunionen är inte precis demokratiskt, folk förtrycks i olika sammanhang, ojämlikheten är stor, alla har vi väl upplevt åtskilliga negativa sidor, när vi turistat i östländerna. Men det spelar ingen roll ... vi måste ändå (i det stora hela) känna solidaritet med socialismens krafter i världen ... Det kan (ibland) vara rätt att tycka illa om Sovjetunionen, men så länge man är kommunist måste man känna det historiska trycket på sig att alltid välja socialismens sida.

Martin Levander ansåg, att "krigsföringen mot de socialistiska staterna måste bemötas av Vpk" men att detta bäst skedde utifrån en realistisk syn på de förutsättningar, på gott och ont, som faktiskt gällde i öststaterna. Under alla förhållanden var det ett historiskt framsteg, att kapitalismens makt på en punkt var bruten.(153)

För Evert Leijon var det viktigt att hålla sig på rätt sida om den ideologiska vattendelaren i världen. Man borde inte göra världsimperialismen och hela dess anhang av reaktionärer den ovärderliga tjänsten att tjuta med ulvarna, ledda av storvargen Ronald Reagan.(154)

Ett ofta återkommande argument var Sovjetunionens betydelse som stödjepunkt för Tredje världens befrielseörelser. Olof Arnesson skrev:

Visst kan man ha synpunkter på tillämpningen av det system som i dag råder i Sovjetunionen. Men skulle detta system med sina fel och brister inte finnas skulle även övriga Östeuropa, Vietnam, Kuba och Angola med flera länder ha varit kolonier, med arbetslöshet, analfabetism, svält och nöd".(155)

Jimmy Johansson och Ingvar Svensson varnade för att bryta den antiimperialistiska enheten mellan de socialistiska länderna, arbetarklassen och befrielseörelserna.(156) En mera sofistikerad variant av samma tema var ett inlägg av Martin Björk med tidigare erfarenhet som läkare i ett av SWAPO:s flyktingläger i Angola:

Mina namibiska patienter gick omkring med splinter från amerikanska splinterbomber, med brännskador av napalm från Dow's Chemicals. Men vapnen de hade att försvara sig med var gjorda i Sovjetunionen och DDR. Det var inte så lätt för mig att försvara vår ofta kritiska inställning för dessa människor.(157)

Den andra huvudlinjen i debatten innebar ett mer eller mindre fullständigt avståndstagande från Sovjetunionen och ett yrkande på att förbindelserna med de statsbärande partierna snarast borde brytas. Några debattörer bestred, att Sovjetunionen överhuvudtaget var ett socialistiskt land. Därmed aktualiserades den teoretiskt betydelsefulla frågan vad som skulle anses konstituera socialismen.

Tonen anslogs av Per Kågesson, som riktade en förintande kritik mot Sovjetunionen ur demokratisk och socialistisk synpunkt. Arbetarklassen hade inte makten i Sovjetunionen (vilket C. H. Hermansson hade sagt i radio). Vpk saknade trovärdighet så länge det upprätthöll broderliga förbindelser med partier som förtryckte oliktankande och trots Tjeckoslovakieninvasionen fortsatte förbindelserna med det "normaliserade" tjeckoslovakiska partiet men inte gav något stöd till Charta 77. APK-utbrytningen 1977 hade inte medfört någon förbättring, utan ortodoxins ande hade svävat också över 1978 års kongress.(158)

Under den fortsatta debatten fick Kågesson stöd från en synbarligen väl samlad grupp av åsiktsfränder.

I en recension av en nyutkommen bok av den brittiske historikern Edward Thompson ifrågasatte Hans Arvidsson den inom partiet gängse uppfattningen, att USA ensamt stod för krig och imperialism. Också Sovjetunionen hade ett rustningskomplex liknande det i USA.(159)

I ett uttalande i Afghanistanfrågan hävdade Vpk Lunds styrelse, att det var en grov lögn att de sovjetiska trupperna blivit inkallade av landets regering. Med inmarschen hade Sovjetunionen kränkt den folkrättsliga principen om varje lands rätt till nationellt oberoende och samtidigt äventyrat världsfreden och den socialistiska ideologins trovärdighet.(160)

Arne Hedgren betraktade Vpk som schizofrent i förhållande till öststaterna. Enligt honom måste partiet upphöra med de täta besöken i öst och sluta försöka "nyansera" diskussionerna om öststaterna. Han ansåg också, att partiet borde solidarisera sig med Östeuropas folk men inte med ledarskiktet som fjärrmat sig från folket. Hela svenska folket visste, att det i Sovjet inte fanns jämlikhet, arbetarmakt, demokrati och yttrandefrihet, fredssträvanden, kvinnofrigörelse eller etnisk jämställdhet, men det verkade som om Vpk:s partiledning inte kände till det.(161)

Enligt Ingvar Johansson hade Vpk handlat fel, när det kritiserat de socialistiska staterna endast vid vissa extrema åtgärder från dessas sida. Detta gav intrycket, att partiet trodde att de "demokratiska inskränkningarna" varit av tillfällig natur och inte insåg, att något varit fundamentalt fel hela tiden.(162)

Bengt Olvång ville inte räkna de socialistiska staterna till de antiimperialistiska krafterna. I motsats till Martin Levander och Evert Leijon ansåg han, att synen på Vpk:s förhållande till demokratin var ett "kainsmärke" som måste tvättas bort, om Vpk skulle kunna spela en politisk roll. Ett medel skulle kunna vara att ta avstånd från den historiska praxis som sammanlänkar partiet med Sovjetunionen.(163)

Olvång bestred liksom flera andra skribenter Sovjetunionens socialistiska karaktär. Den snävt ekonomiska definitionen socialism = samhälleligt ägande fann han otillräcklig. Socialism utan demokrati och yttrandefrihet kunde aldrig vara socialism.(164) Inte oväntat mötte han starkt motstånd från ett antal debattörer som hävdade den etablerade marxistiska synen, att socialismen inte i första hand handlade om yttrandefrihet utan var ett ekonomiskt system, ett produktionssätt.(165) Enligt Kenneth Kvist betydde detta, att dess införande i och för sig var ett historiskt framsteg, men detta innebar inte, att alla problem var lösta. Utrymme fanns för felbedömningar, missgrepp och maktövergrepp och därmed också för kritik av dessa företeelser. Underförstått: Felen var subjektiva och tillfälliga, inte systemimmanenta.(166)

I ett nytt inlägg bestred Ingvar Johansson detta. Han ansåg, att socialismen som produktionssätt kunde ha olika politisk överbyggnad, statssocialistisk och demokratisk-socialistisk. Statssocialismen sades generera ständiga felbedömningar, missgrepp och samhälleliga problem och måste därför undanröjas, innan en vidare utveckling mot socialism kunde påbörjas. Detta kunde inte ske genom diskussioner, bara genom politisk maktkamp. Han

ifrågasatte därför, om inte Vpk borde ha förbindelser med den demokratiska oppositionen i Östeuropa.(167)

Mitt emellan förespråkare och kritiker av de realsocialistiska staterna sökte partiledningen finna en tredje linje och fick stöd däri från ett antal fristående debattörer.

Anslaget gavs av Göran Therborn som i Socialistisk Debatt 1981/23 fann hela diskussionen vara en skendebatt, Vpk:s kritiska och oberoende hållning till de existerande efter-revolutionära samhällena hade varit klar och oåterkallelig alltsedan den 20:e kongressen 1964. Men även dessförinnan representerade kommunismen i Sverige en äkta radikal demokratisk tradition, trots att den tro på oktoberrevolutionen som gav pionjörerna kraft visade sig vara en myt som var blind för Stalins grymhet.

C. H. Hermansson tog i Socialistisk Debatt 1981/5 upp Per Kågessons stridshandske. Med bestämdhet tillbakavisade han påståendet, att Vpk på något sätt skulle vara beroende av Sovjetunionen eller att det skulle finnas nystalinistiska tendenser i partiet. Däremot fanns det tendenser att vilja återföra partiet till det gamla ideologiska och politiska förhållandet, där ”försvaret av Sovjetunionen” fick ursäkta allt. Sådant måste bekämpas. Däremot vore det olyckligt att bryta förbindelserna med SUKP. Bättre vore att utvidga dem så att de inbegrep partier ur arbetarrörelsens alla grenar i de olika länderna.

Frågan om förbindelserna med de realsocialistiska staterna konkretiserades, då Kenneth Kvist och Eivor Marklund, som varit delegater vid SUKP:s 26:e kongress, i borgerliga tidningar angreps för att inte i hälsningstal ha tagit upp frågor, där Vpk:s ståndpunkter skilde sig från SUKP:s. Kvist försvarade sig med att informella diskussioner förts om bl a Afghanistan, Polen och demokratin, men att Vpk inte ansåg, att olika partiers kongresser är fora för politiska angrepp och demonstrationer mot de kongressande partiernas politik.(168)

Bo Hammar ansåg, att Vpk verkligen tagit bestämd ställning i internationella frågor, vilket i två fall lett till partisprängningar (KFML 1967, APK 1977). Det hade gällt försvaret av mänskliga och demokratiska fri- och rättigheter och nationernas självbestämmanderätt. Däremot var partiet inte berett att avstå från alla kontakter med SUKP utan ville upprätthålla en dialog mellan kommunistiska partier, även om det i vissa fall förelåg mycket djupa meningsskiljaktigheter.(169)

Det kan knappast råda någon tvekan om att partiledningens ”centristiska” linje hade den starkaste förankringen bland partimedlemmar och kongressdelegater. Ännu var majoriteten inte mogen för en total brytning med SUKP. Per Kågesson, som hårdast drivit denna linje, lämnade också partiet snart efter kongressen. Men även de ivriga Sovjetförsvarearna tycks ha utgjort en minoritet.

Fortsatta förbindelser med full rätt och skyldighet till kritik i före’ ‘kommande fall förblev den formel med vars hjälp partiet hoppades kunna lösa problemet.

7. Debatt i sammanbrottets skugga

Det internationella läget föreföll under den följande kongressperioden 1981-85 till det yttre ganska låst. ”Det nya kalla kriget” fortsatte med Oförminskad styrka utan att något avgörande var i sikte. Båda supermakterna mötte uppenbara svårigheter. Sovjetunionen hade kört fast i Polen och Afghanistan och dess ekonomi sviktade under kapprustningens tryck. Men också USA led under stigande räntor, ökande budgetunderskott och försämrad bytesbalans. Samtidigt ifrågasattes den amerikanska upprustningspolitiken av en aktiv fredsrörelse världen över.

Möjligheterna till förändringar i Östeuropa bedömdes allmänt som små. Zdenek Hejzlar, som tillhört den tjeckoslovakiska oppositionen och under Pragvåren varit chef för den tjeckoslovakiska radion, skrev t ex i Socialistisk Debatt 1982/6: "Sovjetunionens stormaktsdominans över dessa länder (i Östeuropa) hör till det erkända internationella systemet, på vilket den bräckliga fredsbalansen i Europa vilar."(170)

Några större förändringar i det svenska opinionsläget kunde inte spåras. Sovjetunionens politik i Polen och Afghanistan väckte allmän indignation. Försvararna var få och i huvudsak koncentrerade till APK och Svenska Fredskommittén. Å andra sidan var fruktan för ett nukleärt Harmageddon stark och utbredd, och USA:s utplacering av Pershing II-raketer och planer på SDI ("Stjärnornas krig") väckte nya antiamerikanska stämningar till liv.

Inom Vpk fortsatte debatten om relationerna med de socialistiska länderna enligt de frontlinjer som dragits upp på 1981 års kongress, låt vara med minskad intensitet. Partiledningens linje var alltfört att protestera mot sovjetiska maktövergrepp men att inte säga upp förbindelserna med något parti. Däremot sökte man vidga kontaktnätet bl a genom representation på SF:s och SV:s kongresser i Danmark resp Norge och genom att återuppta förbindelserna med Kinas kommunistiska parti. (171)

I ett uttalande 6-7.1 1982 motiverade partistyrelsen sin ståndpunkt. Partiet ansåg, att det inte minst mot bakgrunden av det internationella läget var viktigt att utveckla en dialog och där så var möjligt ett samarbete även med partier med vilka det fanns stora ideologiska skiljaktigheter. Man var dock inte beredd till överläggningar, konferenser och möten som kunde legitimera förtryck av någon rörelse som var för socialistisk och demokratisk förnyelse.(172)

Några partiledningen mer eller mindre närstående debattörer sökte också påvisa positiva effekter av kontakterna. Viola Claesson trodde, att hon lyckats få sina östtyska vänner att förstå vilka skador på skog och mark i södra och västra Sverige som vållades av svavelutsläpp från DDR.(173) Lars-Åke Lidström sökte med stöd av Rudolf Bahro, Roy Medvedev och Jacek Kuron göra troligt, att kontakterna skulle kunna påskynda frigörelseprocessen i Östeuropa.(174)

I själva verket torde partiets linje ha stått i god överensstämmelse med huvudströmningen inom de "eurokommunistiska" västeuropeiska partierna, i synnerhet PCI.(175) Den grupp som vid kongressen 1981 yrkat att förbindelserna skulle avbrytas lät sig dock inte övertygas. Ulf Nymark, Vpk Lund, ansåg liksom tidigare Bengt Olvång, att det inte kunde finnas någon socialism utan demokrati och att de östeuropeiska samhällena av den anledningen inte kunde kallas socialistiska. Det var fel att tala om "inskränkningar" i de demokratiska fri- och rättigheterna när det överhuvudtaget inte fanns några demokratiska rättigheter. Partiets envisa vägran att säga upp de vänskapliga förbindelserna med de förtryckande parti- och statsapparaterna i Östeuropa bottnade just i den falska föreställningen att dessa stater var socialistiska.(176)

I en senare artikel hävdade Nymark, att så länge man bara ser "missgrepp" har man inte kommit ett tuffjämt närmare demokratiuttalandets tassande ordval och ängsliga sneglande mot SUKP. En verklig förnyelse av partiets politik gentemot Sovjetunionen kunde bara ta sin utgångspunkt i erkännandet av att landet var ett klassamhälle, där arbetarklassen var utsatt för ett hårdhänt politiskt förtryck och för en ekonomisk utsugning väl mätbar med den som fanns i väst.(177)

I detta instämde Anders Ehnmark, som ansåg att om ordet "demokrati" användes någorlunda konsekvent, så måste man konstatera, att det inte funnits eller fanns någon demokrati under realsocialismen. Det fanns plats i Sverige för ett socialistiskt folkparti av dansk typ. Vpk hade varit på väg dit men sedan ändrat sig. För ett halvkommunistiskt parti som förändrar sig

genom addition i stället för revision (adderar goda idéer till dåliga i stället för att revidera de dåliga) fanns visserligen plats, men liten och ointressant plats.(178)

Därmed hade Nymark och Ehnmark tangerat den ståndpunkt som intagits av 60-talets högeropposition.(179) Deras åsikter delades av en rad andra debattörer, till stor del från Sydsverige.(180) Några underströk allvaret i sin övertygelse genom att lämna partiet.(181)

Å andra sidan fanns fortfarande en mindre grupp debattörer som i likhet med Börje Lööw tog avstånd från dem ”som angriper partiet, t ex de som anser att vi skall bryta förbindelserna med öst, att vi skall ta avstånd från de socialistiska staterna som socialistiska, mot dem som försöker se USA och Sovjetunionen som lika goda kålsupare”.(182)

Joachim Lentz ville sålunda inte bryta förbindelserna med SUKP. Viktigare än uppgörelser med de östeuropeiska staternas politiska system var att partiet lyckades utveckla en ny och bättre demokratimodell än flerpartisystemet. I en översikt av DDR:s historia med positiv grundton gjorde han gällande, att DDR:s ekonomiska framgångar relativt sett överglänste Förbundsrepublikens. Felen och bakslagen framstod som små jämfört med de fel, orättvisor och rena förbrytelser den kapitalistiska marknadsekonomin gett upphov till. Men högre än de ekonomiska framgångarna skattade han DDR:s framgångar på de sociala och kulturella områdena. Som den första socialistiska staten på tysk mark kunde DDR göra anspråk på vår, om än kritiska solidaritet.(183)

Torkel Söderlund ville se en mer positiv inställning till de socialistiska staterna. Vpk borde ompröva sin hållning i Afghanistanfrågan och förbättra sina marxist-leninistiska studier, så att man slapp ovetenskapliga utläggningar om den sovjetiska ”byråkratin” som en ny härskarklass som suger i sig mervärde från sovjetfolket, något som ”en del kamrater från de södra provinserna” sades föra fram.(184)

Hur medlemmarnas och väljarnas sympatier fördelades på de olika linjerna är svårbedömbart, eftersom inga kvantitativa data, endast mer eller mindre insiktsfulla uppskattningar står till buds. Sten Thelander trodde, att sympatisörerna i allmänhet hade en mera östkritisk hållning än medlemmarna och att det var rädslan för nya motsättningar som fördröjt den nödvändiga analysen av de östeuropeiska samhällena. (185) Oswald Söderquist trodde 1984, att synen på Sovjetunionen som aggressiv sannolikt vunnit insteg även bland partimedlemmarna på de sovjetiska ubåtskränkningarna.(186)

Vid 1985 års kongress spelade frågan om relationerna till realsocialistiska länder en betydligt mindre framskjuten roll än 1981. Krav ställdes dock på att det parti-program som skulle antas vid nästa kongress skulle innehålla klara avståndstaganden från de realsocialistiska samhällssystemen.

Vpk Lund ville, att begreppet ”imperialism” skulle definieras så, att det även omfattade den typ av militärt våld som Sovjetunionen utövade i Afghanistan, vilket får anses implicera ett avståndstagande från den klassiska leninistiska imperialismteorin.(187)

Vpk Kristianstad yrkade på att beskrivningen av socialismens ställning i det nya parti-programmet skulle anpassas till en formulering i studiehäftet ”Frihet, demokrati, socialism” (1984), där det med en från PCI hämtad formulering stod, att ”...den fas av socialismens utveckling som börjat med oktoberrevolutionen uttömt sin drivande kraft.”(188)

Vpk Hälsingborg ville ändra punkt 4 i programmet så att orden ”den vetenskapliga socialismen, Marx och Lenins revolutionära teori” utbyttes mot ”socialismen – Marx revolutionära teori” samt göra ett tillägg till punkt 5 som förpliktade partiet att följa och granska utvecklingen i socialistiska länder och tydligt markera avståndstagande från

regeringar som åsidosatte mänskliga och demokratiska rättigheter samt stödjande grupper inom dessa länder som arbetade för en socialism där inte förtryck eller herravälde rådde.(189)

Vpk Trollhättan ansåg de demokratiska formerna (fria val, yttrandefrihet, religionsfrihet m m) vara så viktiga, att det borde skrivas in i programmet, att ett kapitalistiskt Sverige var att föredra framför ett socialistiskt Sverige utan demokratiska rättigheter.(190)

Samtliga förslagna programändringar hänsköts på partistyrelsens förslag av kongressen till programkommissionen för närmare övervägande.(191) Två motioner under ”Internationella frågor” krävde emellertid omedelbart avgörande.

Vpk Lund krävde av partiet fördjupade studier såväl om förhållandet mellan socialism och demokrati som om karaktären av de icke-kapitalistiska samhällena i Östeuropa. I väntan på resultat av dessa studier borde Vpk aktivt solidariserar sig med de organisationer, grupper och enskilda som drabbats av de långtgående och systematiska inskränkningarna av de demokratiska fri- och rättigheterna, däremot inte fortsätta de vänskapliga och kamratliga förbindelserna med de krafter som står för inskränkningarna i samma rättigheter.(192)

Vpk Haninge yrkade med en något annan nyansering, att partiet skulle förbättra sina förbindelser med demokratiörelserna i Östeuropa, dock inte med grupper ”som arbetar för en återgång till tsarism, feodalism o s v eller grupper med fascistoida extremnationalistiska program”. Trots tillägget hade fyra medlemmar reserverat sig mot motionen såsom varande ”ett angrepp på de socialistiska staterna”.(193)

I sitt yttrande över båda motionerna uttalade partistyrelsen, att den i annat sammanhang föreslagit bifall till yrkanden om fördjupade studier av det slag som Vpk Lund ville ha. Kontakterna med demokratiörelser i Östeuropa fanns redan och skulle fortsätta. Däremot var partistyrelsen obeveklig, när det gällde avbrytande av förbindelser med de officiella partierna. Den ansåg, att upprätthållande av olika slags kontaktsystem var ett stöd för demokratisering och underlättade en verkningsfull kritik av olika missförhållanden.(194)

Kongressen följde partistyrelsen och lovade i sitt internationella uttalande att ”fortsätta att utveckla breda internationella kontakter med kommunistiska och socialistiska partier, andra demokratiska krafter i öst – som Solidaritet i Polen och Charta 77 i Tjeckoslovakien – och väst, med nationella befrielseörelser och fredsrörelser. Ca 40 reservanter protesterade dock mot denna kompromissformulering och menade, att man inte kunde kalla både maktapparaterna i öst och oppositionen mot dessa demokratiska.(195)

Nästa partikongress, den 28:e, ägde rum den 23-27 maj 1987. Vid den tidpunkten dominerades den internationella situationen av den stora scenförändring i Sovjetunionen som brukar beskrivas med orden glasnost och perestrojka. Michail Gorbatjov var namnet för dagen, som tände förhoppningar i vida kretsar, inte minst inom Vpk.

I sin inledning till verksamhetsberättelsen konstaterade Lars Werner i närmast triumfatoriska ordalag, att ”eurokommunismens vindar har nått Moskvas förstäder” och att den kritik som den sovjetiske partisekreteraren riktat mot det politiska systemet i sitt land väsentligen sammanföll med innehållet i Vpk:s demokratimanifest 1981. Werner uttryckte sin och partiets glädje över öppenheten och förnyelsen i Sovjetunionen och hoppades att socialismens skapande och frigörande krafter nu skulle slå ut i full frihet.

I den rådande stämningen av avvaktande hoppfullhet inför pågående förändringar i öst kunde relationerna till de realsocialistiska staterna inte bli någon central fråga vid denna kongress. Några motioner om avbrytande av förbindelser med öststatspartier inlämnades inte denna gång.

Däremot aktualiserades öststatsproblematiken i samband med arbetet på det nya program som skulle antas. Allmän enighet synes ha rått om att demokratimanifestets mot det gamla sovjetiska samhällssystemet kritiska inställning nu i någon form skulle inskrivas i programmet. Däremot var vissa formuleringar kontroversiella. I några fall genomdrevs motion- och reservationsvägen skärpningar i förhållande till programkommissionens av partistyrelsen reviderade förslag.(196)

Under punkt 10 gavs i programförslaget en kort partihistorik, där ”Stalinfenomenet” beskrevs i vaga, antydande ordalag:

Men revolutionen i underutvecklade länder, utan förrevolutionära demokratiska traditioner, hotade av våldsam förintelse, har också utvecklat auktoritära, tidvis despotiska drag. Kommunisternas solidaritet med de stora revolutionerna blev också missbrukad för nationella särintressen.

Den slutliga skrivningen blev betydligt klarare:

Kommunisternas solidaritet med de stora revolutionerna var självklar men blev också missbrukad för nationella särintressen. Uppslutningen kring den kommunistiska internationalen och Stalintidens Sovjetunionen ledde också till grova felbedömningar av utvecklingen och till försvar av oförsvarbara handlingar.

Till grund för ändringen låg en reservation från Tora Friberg, Johan Lönnroth och Karin Månsson.

Även avsnittet om den ekologiska krisen (16) blev föremål för en genomgripande omarbetning. I förslaget hade huvudansvaret för denna lagts på ”kapitalismens profitjakt och rovdrift”, samtidigt som man konstaterade, att även de socialistiska länderna i sin strävan efter en snabb ekonomisk utveckling underlätit att ta ekologiska hänsyn, vilket i: förening med svagheter i den marxistiska teoriutvecklingen skapat :svåra miljöproblem. Annika Åhnberg hade i Socialistisk Debatt 1987/3 reagerat mot vad hon uppfattade som en överslättande tendens och hävdade, att ”miljöproblemen i Östeuropa är inte desamma som i de kapitalistiska länderna, de är värre”. Hennes synpunkter tillgodosågs genom en skrivning som utsade, att ett socialistiskt system med planerad ekonomi var en nödvändig men inte tillräcklig förutsättning för att nå en samklang mellan människors behov och nyttjandet av naturen, men att det också krävdes ett miljömedvetet tänkande i ekonomi och samhällsplanering.

Hade kongressen på punkt 16 förklarat att en planerad ekonomi var en otillräcklig men dock nödvändig betingelse för en god miljö, så gick Vpk Lund ett steg längre och satte i en motion under punkt 30, ”De socialistiska länderna och ekonomin” själva planhushållningen under debatt. Programförslaget ansågs innehålla en skönmålning av de östliga planeekonomierna. I själva verket hade planeekonomin lett till ”bristande effektivitet, slöseri med resurser och miljö och onödigt mänskligt lidande”. Man hade mött ”närmast oöverstigliga svårigheter att producera rätt vara vid rätt tidpunkt i rätt kvantitet och kvalitet”. En annan följd av planeekonomin hade blivit byråkrati och hierarkisk beslutsstruktur. Bäst hade de planeekonomier klarat sig som tillät en marknad med decentraliserade beslutsfunktioner.

För en så radikal omprövning av planeekonomin var kongressen inte mogen. Däremot godtogs på partistyrelsens förslag en något mindre positiv beskrivning av planeekonomierna:

Vid sidan av ekonomiska framsteg finns bristande effektivitet, slöseri med resurser och miljö, tendenser till stagnation. För att socialismens produktiva krafter skall kunna vidareutvecklas krävs demokratisering och ökad bestämmanderätt för företag och arbetskollektiv.

Mest diskussion väckte punkt 31, ”De socialistiska länderna och demokratin”. Där hade programkommissionen i sitt förslag tagit upp de formuleringar i demokratimanifestet som talat om att de socialistiska länderna ”med inbördes skillnader och i varierande utsträckning givit exempel på ”auktoritär maktutövning, byråkratism och rättsövergrepp, vilka ... grundar

sig på allvarliga och systematiska inskränkningar av folkets demokratiska fri- och rättigheter". I partistyrelsens omarbetade version hade dessa uttryck tonats ner, bl a saknades orden "allvarliga och systematiska inskränkningar". Vpk Lund och Vpk Norra Södermalm påpekade i var sin motion, att detta kunde tolkas som att partistyrelsen befann sig på reträtt från demokratimanifestet.(197) Kongressen följde i huvudsak opponenterna, och orden "allvarliga och systematiska inskränkningar" sattes in igen. Därmed kunde demokratimanifestet sägas ha fått status av partiprogram.

Vpk Lund kunde också notera en partiell framgång, när det gällde frågan om solidaritet med oppositionsgrupperna i Östeuropa. Här hade organisationen motionerat om ett tillägg till punkt 47, "Vpk:s internationalism" med lydelsen: "Den nya internationalismen innefattar även de krafter som arbetar för demokrati och nationellt oberoende i Östeuropa."

Så långt ville partistyrelsen och kongressen inte gå, men motionens intentioner tillmötesgicks i viss utsträckning genom att partiet åtog sig att främja samverkan mellan alla krafter som är engagerade i kampen mot imperialismen och för "nationell befrielse och nationellt oberoende, demokrati och socialism". En intressant skillnad mellan motionen och den slutliga programtexten var att den förra men inte den senare synbarligen förutsatte stöd också åt rörelser som arbetade för demokrati men inte för socialism.

Efter kongressen for Lars Werner i november till Moskva för att i spetsen för en svensk delegation delta i Oktoberrevolutionens 70-års jubileum. Vid ett "Öppet forum" tog partiledaren upp centrala, tidigare tabubelagda demokratifrågor. Kommunisterna hade, menade han, tidigare underskattat den politiska demokratins betydelse. På ett ensidigt och odialektiskt sätt hade man enbart sett till beslutens innehåll, inte till de former under vilka de fattats. Utvecklingen i Sverige visade, att den politiska demokratin inte automatiskt leder till social rättvisa och ekonomisk jämlikhet, även om "arbetarrörelsens reformistiska del" förtjänade erkännande för sitt sociala patos. Omvänt kunde man inte heller säga att en socialistisk revolution automatiskt leder till politisk demokrati. I Sverige fanns det byråkratiska tendenser som måste bekämpas. Werner kunde tänka sig att man även i socialistiska länder kunde brottas med problem av denna typ.(198) Tiden och platsen krävde understatement, ändå var kritiken mot det traditionella sovjetsystemet fullt tydlig.

Orden och tankarna skulle ännu för några år sedan ha varit alltför djärva för att framföras i ett officiellt moskvasammanhang. Men – för att travestera Lars Werner – nu hade eurokommunismen inte bara nått Moskvastäderna utan avancerat ända till Röda torget.

De ljusa förhoppningar om en positiv utveckling i Östeuropa som tycks ha varit allmänt utbredda inom Vpk vid tiden för kongressen och som präglade vissa delar av 1987 års partiprogram, infriades inte. Gorbatjov lyckades genomföra sin broslagningspolitik gentemot USA, visserligen till priset av sovjetsystemets successiva demontering. Sovjettrupperna lämnade Afghanistan. För detta belönades Gorbatjov med 1990 års fredspris. Däremot mötte hans ekonomiska och demokratiska reformsträvanden i Sovjetunionen allt större svårigheter. De socialistiska öststatsregimerna störtades en efter en. Berlinmurens fall den 9-10/11 1989 och DDR:s anslutning till Förbundsrepubliken den 31/10 1990 blev avgörande vändpunkter i en utveckling där alla tecken pekade mot realsocialismens snara hädanfärd.

Därmed förändrades förutsättningarna för debatten inom Vpk radikalt. De gamla frågorna om öststatssystemens karaktär och om partiets relationer till de statsbärande partierna i Östeuropa hade plötsligt mist sin aktualitet. Ny Dag ansåg i sin ledare 16/11 1989, att partiet fått rätt i sin hårda kritik av realsocialismen: "... för vpk som länge kritiserat de demokratiska begränsningarna i de socialistiska staterna måste ... den demokratiska revolutionen i Östeuropa vara en välkommen källa till glädje ..."

Samma glädje sade sig Jörn Svensson känna i ett TV-program med anledning av Berlinmurens fall. I en enkät i Ny Dag 11/1 1990 om förnyelse och namnbyte förekom oavsett ståndpunkt i namnfrågan inget försvar av de gamla öststatsregimerna.

Diskussionen kom under dessa omständigheter huvudsakligen att röra sig mellan två poler, å ena sidan en tillbakablickande utvärdering av partiets tidigare agerande, å andra sidan vilka konsekvenser för framtiden som borde dras av det skedda.

Socialistisk Debatt 1988/4 och 1989/6 granskade Hans Arvidsson partiets östpolitik. Vpk hade visserligen varit ett av de första kommunistpartier som ifrågasatt det stalinistiska systemet, och partiet hade på det hela taget konsekvent protesterat mot sovjetiska övergrepp. Men kritiken mot realsocialismen hade enligt författarens mening aldrig helt genomsyrat partiet. Det hade inom en del av partiet varit en medveten ideologisk hållning att förtränga både vad som hänt i Östeuropa och Vpk:s olika yttranden härom. Demokratimanifestet 1981 hade trots sina skarpa ordalag snarast betraktats som ett alibi i den inrikespolitiska debatten. Intresset för Östeuropa hade varit svagt, bl a som följd av bristfällig rapportering i Ny Dag.

Arvidsson fick övervägande instämmanden. Ulf Nymark sökte i en temperamentsfull artikel med rubriken "Vädra ut efter liken i garderoben!" med olika exempel visa, att Vpk aldrig på allvar brutit med kominterntraditionen.(199) Ny Dag höll med och skrev, att Vpk visserligen hade kritiserat och tagit avstånd men ändå fortsatt kontakterna, varigenom man bidragit till att legitimera just vad man tagit avstånd ifrån.(200) Även C. H. Hermansson ansåg att partiet bidragit till att ge de gamla regimerna en viss legitimitet genom att upprätthålla förbindelserna med dem.(201) Å programkommissionens vägnar förklarade Herman Schmid: "Det finns inga förbehåll i vår kritiska inställning till Östeuropa". (202)

Dock fanns även debattörer som efterlyste en mera nyanserad syn på partiets tidigare agerande. Maud Sundqvist ifrågasatte om SKP och i synnerhet dess tidigare ledare Sven Linderot verkligen varit så beroende av SUKP som Ulf Nymark velat göra troligt.(203)

Oswald Söderqvist, riksdagsman med inriktning på utrikesfrågor, reagerade mot att partimedlemmarna målade nidsbilder av sig själva. Mycket av vad som skrevs i den riktningen menade han var "ohistoriskt trams". Varje period hade rätt att bli bedömd utifrån sina egna förutsättningar, så även Kominternperioden. Söderqvist hade aldrig känt något ansvar för det som hänt i Östeuropa, därför att det aldrig fallit honom in att sätta likhetstecken mellan Vpk:s politik och Sovjetunionens. Vpk-arna hade ingen anledning att skämmas över sitt parti.(204)

Från olika håll framhölls, att det fanns behov av ett mera hållfast historiskt underlag, och förslag framfördes om att partiet borde se till att en "vitbok" avfattades för att framställa ett sådant.(205)

Men vilka konsekvenser för framtiden skulle partiet dra? Här var olika ståndpunkter möjliga.

Vissa slutsatser föreföll ofrånkomliga. Så t ex att förbindelserna med de statsbärande partierna i öst måste upphöra, nu när dessa stod i begrepp att upplösas eller i grund förändras. Lars Werner uttalade också i radio i januari 1991, att partiet nu borde bryta dessa förbindelser, och att detta egentligen borde ha skett för länge sedan, om man hade tagit konsekvenserna av sina tidigare demokratiuttalanden.(206) En annan ofrånkomlig slutsats var, att det vid förra partikongressen antagna programmet redan blivit föråldrat och måste ersättas, något som framhölls av olika debattörer.(207)

Lika stor var inte enigheten om att det nya läget också krävde ett namnbyte, så att man blev av med det förhatliga ordet kommunisterna. I den sk namnfrågan fördes inför och under 1991 års kongress en intensiv debatt, innan kongressen med knapp majoritet (136-133) bestämde sig för ett namnbyte.(208)

Namnfrågan var nära sammanflätad med frågorna om partiets karaktär, program och allmänna inriktning. Det bör emellertid framhållas, att det synbarligen inte fanns någon enkel korrelation mellan inställningen i namnfrågan och i frågor om partiets programmatiska och ideologiska förnyelse. Olika kombinationsmöjligheter förelåg. Claes Wallenius ansåg t ex att samhällssystemen i Östeuropa och Kina inte var socialistiska och kommunistiska och menade, att ”vi måste skaffa oss en riktig definition på vad kommunism är och gör vi det behöver vi inte skämmas för K:et i vårt partinamn.(209) Sven-Hugo Mattsson ville stryka k-et i partinamnet för att markera avståndstagande från regimerna i Östeuropa men behålla ordet kommunism i programmet som beskrivning på det klasslösa samhälle som var målet.(210)

När det gällde de programmatiska och ideologiska konsekvenserna fanns det en betydande spännvidd i debatten alltifrån dem som ansåg, att partiet på det hela taget hade ett bra program/politik till dem som ville ha en omprövning av de teoretiska grundvalarna.

Under rubriken ”K-et en onödig börda” utvecklade Ulf Nymark i Ny Dag 26/10 1989 skälen för ett namnbyte. Tre argument fann han avgörande: 1) traditionsbrottsargumentet 2) varudeklarationsargumentet 3) bredda basenargumentet. Namnbytet skulle m a o visa partiets vilja att bryta med den östliga kommunismen, ge en entydig signal om vilken politik partiet stod för och skapa förutsättningar för en breddning av partiets stöd bland befolkningen. Däremot behövde namnbytet inte nödvändigtvis innesluta ett byte av politik. Han fann det obestridligt, att Vpk lämnat det mesta av det traditionella kommunistiska tankegodset bakom sig. Med sin uppslutning kring yttrande- och åsiktsfrihet, allmänna val, flerpartisystem, strejkrätt, demokratiska reformer o s v var partiprogrammet numera i allt väsentligt ett program för ett folk- eller vänstersocialistiskt parti.

Annika Åhnberg ansåg, att man borde fråga sig varför utvecklingen i Östeuropa gått så fel. Enligt henne hade det socialistiska samhällssystemet lidit av systemfel. Den centralstyrda planekonomin hade inte givit plats för viktiga signaler mellan producenter och konsumenter. Det måste finnas mer spelrum för enskilda initiativ. Samhällsägande kunde inte vara synonymt med förstatligande. Kooperativ och självförvaltning måste vara bärande element och privat företagande inom samhälleligt beslutade ramar måste accepteras.(211)

De flesta debattörer framhöll behovet av förnyelse. Ny Dag hoppades den 4/1 1990, att den kommande kongressen skulle förvandla Vpk till ett brett socialistiskt vänsterparti. Även C. H. Hermansson slöt upp bakom reformkraven. Han menade också, att staten inte skulle äga och bestämma allt utan att man måste bygga på människornas fria samverkan.(212) Också partiledaren själv gjorde sig till talesman för reformkraven. I ett tal i Mjölby vid månadsskiftet oktober-november 1989 sade Lars Werner, att det var fel att diskutera namnfrågan, om man inte samtidigt diskuterade vad slags parti Vpk ville vara. Vad som behövdes var en otvungen debatt om partiets politik, program – och namn.(213)

Närmare preciserade sig Werner i en intervju i Ny Dag 4/1 1990. Misslyckandet för statsägandet och planhushållningen visade, menade han, att socialismen inte kunde reduceras till att bara vara en fråga om ägande och ekonomisk planering. Viktigare var de socialistiska idealen och målen. Därmed hade partiledaren tagit klar ställning i den nyss så kontroversiella frågan om socialismen som produktionssätt och ideal.

Ur en mera teoretisk synpunkt tog Ingvar Johansson upp samma tema. Revolutionerna i Östeuropa hade enligt hans mening definitivt gjort det omöjligt att omfatta en marxism som postulerade en på förhand given, linjär utveckling från feodalism över kapitalism till planekonomi. Marxismen måste också kompletteras med teorier om demokrati, kvinnoförtryck och naturens begränsningar. Men sist men inte minst kunde ingen längre nöja sig med en marxism som helt förkastade marknadsmekanismer. Överskattningen av planekonomin och underskattningen av marknaden hade lett till att praktiskt taget hela

vänsterdebatten om t ex EG och skattereformen förts som om jämlikheten var det enda problemet, medan ekonomisk utveckling inte setts om ett problem. Ingvar Johansson förslog också, att kravet på ”skolning i marxistisk teori” skulle slopas i partiets stadgar.(214)

Johan Lönnroth, Vpk Göteborg, pläderade också för en omprövning av den ekonomiska politiken, i riktning mot marknadssocialism, Produktivkrafternas utveckling, närmare bestämt datorernas och industrirobotarnas intåg, ställde krav på demokratisering och marknadsanpassning, krav som de gamla öststatsregimerna inte varit vuxna. Däremot trodde han att de nya produktivkrafterna ledde till motsättningar mellan själva produktionen inklusive den teknokratiska överbyggnaden av ingenjörer och ekonomer på ena sidan och de alltmer internationaliserade finansmarknadernas aktörer på den andra. På sikt borde detta kunna skapa förutsättningar för en arbetarstyrd marknadssocialism.(215)

Till sist må citeras en artikel av den f d KU-ordföranden Stellan Hermansson, vars image inom partiet snarast torde ha varit traditionalistens, under rubriken ”Marxismen-humanismen”. Han ansåg att det fel man begått i Östeuropa var att man glömt människan för partiet. Vpk måste nu ideologiskt söka sig tillbaka till marxismens humanistiska tanketradition. Han trodde att Erich Fromm hade mer att säga vår tid än V. I. Lenin: ”Lite skämtsamt kanske partiets ideologiska grundval kunde kallas Marxismen-Humanismen.”(216)

Sammanfattningsvis kan konstateras att det inför den 29:e partikongressen 23-26 maj 1990 hade uppstått en helt ny debattsituation i Vpk. Gamla stridsfrågor som bedömningen av de fallna öststatsregimerna och relationerna till de forna ”broderpartierna” tycktes Världsanden ha löst, utan appell. Den marxistiska ortodoxins sista skansar utrymdes i snabb takt. På högsta partinivå ifrågasattes planhushållningen och experimenterades med teorier om marknadssocialism. Marxismens skarpa konturer suddades ut till förmån för en sympatisk men vag humanism.

När Lars Werner inledde 1990 års partikongress kunde han konstatera, att revolutionerande händelser ”effektivt torpederat våra vildaste fantasier, våra djupaste fördomar och våra mest innötta föreställningar om hur historien skulle utveckla sig”, Folkmajoritetens dom över partier vilkas makt endast kunnat upprätthållas ”med hjälp av repressiva medel, som hemlig polis, Gulag, deporteringar, inmarsch, ockupation, berövande av medborgarskap och avrättningar” hade med rätta blivit hård och entydig. Slutsatsen var given:

Vi har inte några broderpartier, vi har inte några speciella förbindelser med något parti, vi har inte några särskilda band till andra partier – komintertraditionen är död och begraven,(217)

Cirkeln hade slutit sig. Man var tillbaka vid utgångspunkten, den där

Socialdemokratiska Vänsterpartiet en gång befunnit sig. Vägen dit hade förvisso varit lång och slingrande.

Men nu var man framme.

8. Konklusion

Tiden har kommit för en sammanfattning och några avslutande kommentarer.

Sveriges Socialdemokratiska Vänsterparti, som bildats 1917 genom utbrytning ur Socialdemokratiska Arbetarpartiet, skilde sig från detta främst genom att driva klassiska socialdemokratiska ståndpunkter mera kompromisslöst än ett regeringsparti kunde göra. Det stod för antiimperialism, antimilitarism och utomparlamentarisk aktivitet men vände sig fr a mot de auktoritära tendenser som framträtt inom moderpartiet

:Det kan därför synas paradoxalt att partiet 1919-21 omvandlades till en sektion av Komintern med ett i huvudsak leninistiskt program. Förändringen kunde också endast genomföras till priset av den första partisprängningen i partiets historia, i mars 1921.

Att majoriteten av partimedlemmarna var beredda till detta steg kan förklaras av speciella tidsomständigheter (entusiasmen för ryska revolutionen i radikala kretsar, personkontakter mellan ledande partimedlemmar och ryska revolutionärer, förväntningar på en snart förestående Världsrevolution, fördelar med att tillhöra en internationell världsrörelse) men också med att man inte hunnit sätta sig tillräckligt in i vad leninismen innebar.

Leninismens inträngande i partiet var en långsam process som upptog större delen av 20-talet och gav upphov till nya fraktionsstrider och två nya partisprängningar, 1924 och 1929. Slutresultatet blev, att SKF på Kominterns sjätte kongress 1928 gick upp i ett världsparti med världsrevolutionen och proletariats diktatur som mål. SKP hade under åren 1928-44 inget eget program, endast Kominterns.

Detta innebar bl a, att partiet i sina utrikespolitiska ställningstaganden blev beroende av direktiv från Komintern, d v s i realiteten från Sovjetunionen, vars utrikespolitik under mellankrigstiden tid efter annan undergick dramatiska förändringar.

Under perioden 1923-28 (NEP-tiden) följde Sovjetunionen i huvudsak en högerkurs, som gjorde det möjligt för SKP att under Karl Kilboms ledning förena Kominterntroheten med en pragmatisk inrikes politik, som gav god avkastning i valen. Men 1928 lade Komintern om sin kurs och inledde den s k tredje perioden med konfrontation med socialdemokraterna ("socialfascisterna") på programmet. Därmed öppnades dörren för ännu en partisprängning. Två kommunistpartier grundades, ett under Karl Kilbom, ett annat under Hugo Sillén. Sillénpartiet, som var strikt Kominterntroget, blev ett till numerären litet kaderparti med en ungdomligare sammansättning än kilbomspartiets och en delvis annan ideologi. Det viktiga var inte att vinna val, utan att vara "ett parti av ny typ", ett verkligt revolutionärt parti. Efter kilbomspartiets haveri under Nils Flyg 1937-45 var sillénarna ensamma om att företräda kommunismen i Sverige och kunde tack vare sin låga medelålder för lång tid framåt präglade partiets utveckling.

1934-35 övergav Komintern den tredje periodens konfrontationspolitik och övergick till folkfrontsstrategin. Kommunistpartierna skulle nu i samarbete med socialdemokrater och progressiva borgare försvara den borgerliga demokratin. SKP kunde därför redan 1936, utan att brista i trohet mot Komintern, inta den sedermera klassiska ståndpunkten, att partiet ville vidga men aldrig inskränka de demokratiska fri- och rättigheterna. Förändringen medförde klara politiska fördelar för SKP, vars isolering i det svenska samhället därigenom bröts.

I det närmaste total isolering blev däremot följden, när Sovjetunionen i augusti 1939 ingick Molotov-Ribbentroppakten med Nazityskland och partiet tvangs att förklara och försvara detta inför en oförstående och/eller fientlig svensk opinion. Påfrestningarna på partiloyaliteten blev stora, många medlemmar utträdde, och partiets karaktär av slutet kaderparti markerades ytterligare. Utfrysningen, i vissa fall martyrskapet förstärkte emellertid känslan av samhörighet bland dem som höll ut och ökade lojaliteten mot Sovjetunionen. För att minska friktionerna med det omgivande samhället lade sig partiledningen inrikespolitiskt så långt åt höger som Kominternlinjen tillät, t ex i frågor som gällde försvaret, nationen och demokratin.

Det tyska anfallet på Sovjetunionen i juni 1941 befriade partiet från dess dilemma. Nu öppnades en möjlighet att med bevarad lojalitet mot Sovjetunionen återuppta folkfrontspolitiken. Sovjetunionens tappra och slutligen segerrika försvarskamp stärkte inom partiet känslorna av beundran och förbundenhet med det sovjetiska folket och partiet. Ledande partiföreträdare avgav vid upprepade tillfällen lojalitetsförklaringar till Sovjetunionen som det

land som lämnat det slutgiltiga beviset ”för socialismens utveckling från vetenskap till handling” (Hilding Hagberg vid 1944 års partikongress).

I maj 1943 upplöstes Komintern, och Stalin proklamerade enhetsfront mellan klasser och partier som samlande begrepp i motståndet mot tyskarna. SKP kunde nu en tid framåt i stort sett självständigt utforma sin politik. Denna blev ”revisonistisk” i den meningen att den utgick från möjligheten av en fredlig, gradvis väg till socialismen i samarbete med socialdemokraterna och med riksdagen som det viktigaste instrumentet. Politiken skulle utformas utifrån svenska förutsättningar. Utvecklingen i Sovjetunionen behövde inte kopieras. Helt i linje med denna inställning låg, att 1920 års socialdemokratiska partiprogram blev stommen i 1944 års program för SKP.

En kritisk situation uppstod ånyo i och med det kalla krigets utbrott Och Kominforms bildande i oktober 1947. Den kommunistiska världsrörelsen klövs i en grupp statsbärande partier i Östeuropa och en annan grupp som verkade inom kapitalistiska länder och utgjorde en del av dessas politiska system, samtidigt som de förväntades sluta upp till Sovjetunionens försvar enligt den hårdnande konfrontationslinje som Kominform representerade. Moskvas krav på uppslutning fick inte lika vittgående konsekvenser som i Norge men ledde ändå till en mindre partisprängning (Set Persson-striden). Partiet klarade krisen genom en viss, begränsad självkritik och genom att överträffa sig självt i verbala hyllningar av Sovjetunionen – en rad märkliga texter som gav intrycket av ett parti helt i Moskvas ledband men vilkas syfte sannolikt snarast var att öka rörelsefriheten mot Moskva.

Kominformperioden var emellertid en snart förbigående episod i partihistorien. Redan under Stalins sista år återupptogs enhetsfrontspolitiken, som fick en ytterligare bekräftelse genom den omläggning i riktning mot fredlig koexistens som Chrusjtjov genomförde på SUKP:s 20:e kongress 1956. Varje parti fick rätt att utforma sin strategi för övergången till socialismen utifrån sina nationella förutsättningar. För SKP:s del innebar detta den fredliga, parlamentariska vägen men i bevarad solidaritet med Sovjetunionen. I den praktiska politiken stödde SKP vanligen regeringen, särskilt tydligt i ATP-striden 1957-60.

Beträffande Sovjetunionen klargjordes bl a i 1953 års program, att socialismen inte skulle genomföras i Sverige med utländsk hjälp utan genom de svenska folkmassornas egen kamp. Å andra sidan förekom det inte inom partiet någon ifrågasättande debatt om Sovjetunionen, inte ens efter händelserna i Polen och Ungern 1956, även om man mellan raderna i uttalanden från partiföreträdare någon gång kan utläsa en lågmäld kritik av den sovjetiska ledningen. I personkultsdebatten intog SKP-ledningen med ett remarkabelt undantag (C. H. Hermansson) samma ståndpunkt som SUKP, att urartningen under Stalin berodde på dennes personliga brister och inte på systemfel.

Kombinationen lojalitet med Sovjetunionen, stöd åt socialdemokratin torde ha varit helt i överensstämmelse med Sovjetunionens säkerhetspolitiska intresse för ett så neutralt Sverige som möjligt men stred därför inte nödvändigtvis mot svenska intressen.

Först efter 1962 års för SKP ogynnsamma val inleddes en öppen debatt om öststatsrelationerna, där bl a Harald Rubinstein under rubriken ”Lik i garderoben” anklagade partiet för att ha sökt slingra sig undan obehagliga frågor om förhållandena i de socialistiska länderna, och andra debattörer krävde, att ”1929 års män” skulle avlösas av friska krafter.

Denna vaktavlösning ägde rum vid kongresserna 1964 och 1967, då C. H. Hermansson efterträdde Hilding Hagberg som partiledare och partiledningen förnyades i en aldrig tidigare skådad omfattning. Samtidigt markerades självständighet mot Sovjetunionen. För första gången infördes 1967 i partiprogrammet öppen kritik av Sovjetunionen. Negativa drag som ”stora skillnader i inkomster, olikheter i social ställning, byråkratism, rättsövergrepp och

beskuren kultur- och samhällsdebatt” påtalades som stridande mot socialismens frihets- och jämlikhetsideal.

1964-67 års händelseutveckling har ofta och inte utan all rätt framställts om en avgörande vändpunkt i SKP/VPK:s utveckling till ett modernt, av Moskva oberoende, demokratiskt och frihetligt parti. Dock tål detta synsätt en nyansering. Å ena sidan fungerade partiet åtminstone sedan 1944 i praktiken redan som ett ”revisionistiskt”, närmast vänstersocialdemokratiskt parti, med Moskvas goda minne. Å andra sidan fick den kompromiss mellan traditionsbevarare och förnyare som bl a det nya partinamnet Vänsterpartiet kommunisterna är ett uttryck för till följd att uppkomsten av ett SF-parti och därmed ett fullständigt lösgörande från Moskva förhindrades. Konsekvenserna därav skulle snart visa sig.

Nyvästern framträdande och den nyleninistiska renässansen i början av 70-talet innebar i och för sig inte någon förstärkning av de traditionalistiska, moskvatrogna krafterna inom partiet. Tvärtom riktades kritik mot traditionalisterna för att dessa i lydnad mot Moskva alltför mycket betonade den fredliga vägen och förordade strukturella reformer inom den bestående statens ram.

Å andra sidan flyttade den unga Vpk-generationen i stor utsträckning över sitt intresse från Sovjetunionen till tredje världen, och sovjetkritiken blev därför inte något centralt element i dess förställningsvärld. Pilgrimsresorna gick inte längre till Moskva och Östberlin utan till Vietnam och Kuba, och kunskaperna om östeuropeiska förhållanden förefaller på det hela taget ha varit begränsade. Oktoberrevolutionen och ”den unga sovjetstaten” heroiserades och det drömdes drömmar om massmobilisering och mer eller mindre våldsamt revolution även i Sverige. Återigen skulle den borgerliga staten krossas i stället för att användas som en arena i klasskampen. Sovjetunionens betydelse som motmakt mot det imperialistiska USA och stödjepunkt för tredje världens befrielseströrelser betonades. De allt livligare kontakterna med sådana rörelser genom solidaritetsgrupper och liknande torde ha stött partiet i denna uppfattning. Slutligen tillmättes oktoberrevolutionen en avgörande betydelse som första steget i en förutbestämd, världsvid övergång från kapitalism till socialism. Trots ofullkomligheterna i den reellt existerande Sovjetunionen utgjorde den första arbetarstaten en historisk landvinning som inte kunde eller fick prisges.

Sådana stämningar, i förening med en taktiskt betingad önskan att hålla kvar traditionalisterna i partiet eller åtminstone begränsa skadeverkningarna av APK:s utbrytning, gjorde att frigörelsen från beroendet av Moskva bromsades upp. Visserligen protesterade partiet mot Tjeckoslovakieninvasionen men lät sig ändå representeras vid Husakregimens första kongress 1971. 1972 års program innehöll inga markeringar mot de socialistiska länderna, och vid 1975 års kongress kontrasterades de ekonomiska framstegen i de socialistiska länderna mot arbetslöshet, inflation och stagnation i de kapitalistiska. Kongressen stödde reservationslöst Helsingforsdeklarationen utan att notera de problem för t ex Tjeckoslovakien som dess förbud mot inblandning i andra staters inre angelägenheter medförde. Beträffande relationerna till andra partier framhävdes varje partis rätt att ”på marxismen-leninismens grund” utforma sin politik men också behovet av fortsatt åsiktsutbyte i form av konferenser och partiöverläggningar.

Efter APK-utbrytningen 1977 gick en sovjetkritisk grupp i partiet till offensiv genom att vid 1978 års kongress till antagande föreslå ett mot öststaterna riktat s k demokratimanifest. Detta misslyckades dock, enligt initierade uppgifter bl a p g a sovjetiska påtryckningar. Vid nästa kongress 1981, antogs dock manifestet, som brännmärkte ”auktoritär maktutövning, byråkrati och maktövertagande, vilka i sin tur grundar sig på allvarliga och systematiska kränkningar av folkets demokratiska fri- och rättigheter”.

Det har ifrågasatts, om manifestet i tillräckligt hög grad genomsyrade medvetandet hos de för partiets politik ansvariga (Hans Arvidsson, Soc. Debatt 1988/4, 1989/6). I syfte att utröna hur därmed förhållit sig har i det föregående en utförlig genomgång av samtliga större debattartiklar i partipressen under 80-talet företagits. Huvudresultatet blev följande.

En välartikulerad sovjetkritisk grupp med tyngdpunkt i Sydsverige har vakat över att intentionerna i demokratimanifestet fullföljdes och krävt ett totalt avbrytande av förbindelserna med östpartierna, som rätteligen inte borde betraktas som socialistiska.

En annan grupp har i det längsta försvarat Sovjetunionen eller åtminstone sökt nyansera kritiken mot densamma. Ingen sökte dock framställa Sovjetunionen som en förebild för Sverige. Ett vanligt argument var att Sovjetunionen trots allvarliga brister spelade en avgörande roll i kampen mot imperialismen och därför förtjänade partiets, om än kritiska solidaritet.

Mitt emellan kritiker och förespråkare sökte partiledningen och de närstående debattörerna finna en tredje väg. Kritiken mot sovjetiska maktövertagelser fullföljdes i demokratimanifestets anda. Militärdiktaturen i Polen och interventionen i Afghanistan fördömdes. Däremot var man inte beredd att avstå från alla kontakter med SUKP utan ville upprätthålla en dialog mellan kommunistiska partier, även i fall av djupa meningsskiljaktigheter. Denna "centristiska" linje stod i god överensstämmelse med de eurokommunistiska partiernas, t ex PCI:s hållning, och torde också ha haft ett starkt stöd bland partimedlemmarna (däremot sannolikt inte lika starkt bland sympatisörer och väljare).

Vid 1985 och 1987 års kongresser skärptes kritiken mot partilinjen. Krav ställdes på att partiet skulle uppta förbindelser med oppositionella medborgarrörelser i Östeuropa och kritik riktades mot planekonomin och miljöpolitiken i Sovjetunionen. När partistyrelsen i 1987 års program sökte modifiera några från demokratimanifestet hämtade formuleringar slog oppositionen tillbaka och lyckades genomdriva att bibehölls. Genom öststaternas plötsliga och av de flesta observatörer sedda sammanbrott 1989-90 avgjordes den långa debatten. Ingen försvarade längre Sovjetunionen, ingen yrkade heller på fortsatta kontakter med partier som hur som helst befann sig i upplösningstillstånd.

Återstår den i inledningen ställda frågan hur man skall förklara vad som ibland kallats partiets "schizofrena" hållning: å ena sidan en demokratisk ideologi och klara avståndstagande från sovjetiska maktövertagelser, å andra sidan "broderliga", "kamratliga" förbindelser med öststatsdiktaturerna, upprätthållna ända till det bittra slutet. Att försöka ge ett uttömmande och slutgiltigt svar är knappast möjligt. Dock tycks den genomförda undersökningen ge underlag för några tentativa slutsatser.

"1929 års män"

Genom partisprängningen 1929 skapades ett kommunistparti med låg medelålder som under en lång följd av år kunde sätta sin prägel på verksamheten. Det utgjorde ett kaderparti av leninistisk typ, där föreningsbandet utgjordes av en obrottslig lojalitet mot Komintern. Den starka inre sammanhållningen och känslan av utvaldhet kompenserade för isolering och martyrskap i en oförstående omgivning. Så länge denna "kohort" ledde partiet, var ingen öppen debatt om förhållandena i Sovjetunionen möjlig. Kritik kunde framföras internt, men att offentligt ge uttryck åt den ansågs liktydigt med förräderi (se C. H. Hermansson, Soc. Debatt 1991/6 s. 12).

Nya vänstern, nyleninismen

I samband med den generationsväxling i partiledningen som sent omsider ägde rum 1964-67 fick sovjetkritiken för första gången fritt spelrum inom partiet, samtidigt som bestämda steg

togs mot en frigörelse från det tidigare moskvaberoendet. Hade denna frigörelse fullföljts, skulle partiet sannolikt snart ha gått samma väg som SF och SV, d v s förlorat sin kommunistiska identitet. Att så inte skedde, hängde utan tvivel samman med den våg av revolutionär marxism som omkring 1970 sköljde över Europa, även om sambanden inte är enkla och entydiga.

Illusioner om Sovjetunionen.

Utifrån en marxistiskt förankrad historisk stadieteori tilldelades i partiets förställningsvärld Sovjetunionen och oktoberrevolutionen en unik roll i världsutvecklingen. Försvaret av, senare en alltmera kritisk lojalitet mot Sovjetunionen gavs därför hög prioritet i partiarbetet. Därmed följde en tendens att söka förmildrande omständigheter, när Sovjetunionen utsattes för kritik och att uppförstora positiva drag där. De ekonomiska framstegen i Sovjetunionen över-skattades långt fram i tiden (ännu vid kongressen 1975), likaså hyste man förväntningar om en utveckling där i demokratisk riktning som visade sig ogrundade. Ensidigheterna i östkontakterna (som upprätthölls med maktägande partier men inte i lika hög grad med oppositionsrörelser och allmänhet) gjorde, att man inte hade kännning med stämningarna på folkdjupen och överskattade öststatssamhällenas stabilitet (en felbedömning som partiet dock inte var ensamt om).

Tredje-världen-centreringen

Den förskjutning av intresset från den rika till den fattiga världen som blev en följd av Vietnamkriget bidrog synbarligen verksamt till att dämpa sovjetkritiken och hindra ett radikalt avståndstagande från Moskva, Genom sin motsatsställning mot USA framstod Sovjetunionen som en tillgång i den antiimperialistiska kampen. Många partimedlemmar var engagerade i solidaritetsgrupper med antiimperialistiska rörelser i Tredje världen och påverkades av deras syn på de internationella förhållandena. Det fanns ofta inte personella och tidsmässiga resurser att också samarbeta med oppositionsrörelser i den socialistiska världen. Ibland saknades kanske också lusten, eftersom vissa dissidenter företrädde liberala, konservativa eller – i varje fall enligt gängse Vpk-värderingar – reaktionära tendenser i öststatssamhällena. Sovjetunionens ”marginalisering” i vänsterns medvetande gjorde att man blev mindre intresserad av att följa utvecklingen där och ta till sig den alltmer kritiska öststatsforskningens resultat.

Partisammanhållningen

Trots allt förekom ganska mycken kritik mot Sovjetunionen inom Vpk. Tid efter annan ställdes krav på att de ”broderliga” förbindelserna skulle avbrytas. Men många partimedlemmar med lång och trogen tjänst bakom sig ansåg av olika skäl att öststatsförbindelserna var värdefulla och ville behålla dem. Det torde också ha funnits en fruktan för en utveckling av partiet i riktning mot ett vänstersocialdemokratiskt parti, där personer med kommunistisk identitet inte längre skulle vara välkomna. I detta läge gick Vpk:s ledning en medelväg och upprätthöll i olika former, låt vara nedtonade som i fallet Ceausescu, kontakter med regerande öststatspartier, samtidigt som man protesterade mot sovjetiska övergrepp i t ex Polen och Afghanistan.

Hur detta handlingssätt skall värderas är knappast en fråga som faller inom ramarna för vårt utredningsuppdrag.

En åsikt har formulerats av C. H. Hermansson i Socialistisk Debatt 1991/6:

Efter 1964 års partikongress hade vi brutit oss ur organisatoriska samband med kommunistiska partier i öst och syd som tog sig uttryck bland annat i partiskolan i DDR och deltagandet i den högre partiskolan i Moskva. Men de så att säga diplomatiska förbindelserna med kommunistpartierna i Östeuropa bibehölls och tog sig uttryck i bland annat kongressrepresentation, hälsnings-

telegram och officiella delegationer. Om vår kritik och vår politik varit konsekventa borde de ha avbrutits.

Vi som satt i partiledningen under dessa år får ta på oss stort ansvar för att vi inte med styrka förde fram denna linje. Om den hade vunnit en majoritet i partiet under dessa år vet jag inte. Det fanns ju en kritik redan av det vi sade och gjorde, dels från grupper som ville ha kvar det gamla förhållandet till Sovjetunionen och som så småningom bröt sig ut och bildade apk, dels också från grupper som kritiserade oss från ”vänster” och hävdade att vi blivit reformister. En del av dessa grupper har nu tillägnat sig en socialdemokratisk eller rent borgerlig åskådning. Men taktiska synpunkter borde inte få vara avgörande i en principiell fråga som det här handlade om.

En annan bedömare, som tar sin utgångspunkt i någon mera realistisk teori om hur partier brukar agera, skulle kanske dra slutsatsen, att partiledningens felbedömning – ty en sådan var det onekligen – till största delen berodde på att den inte förmådde förutse ett av världshistoriens största och mest oväntade lappkast och att den under givna förutsättningar handlade på ett någorlunda normalt och rationellt sätt.

Men som sagt: valet av värderingsalternativ är partiets förtroendevalda organs, inte utredarens.

Noter

1. Eurokommunism between East and West, ed Vernon V. Aspaturian, Jiri Valenta, David P. Burke, Indiana University Press, Bloomington 1980, s. 76.
2. VPK Kongress 1981, Kongressboken s. 136.
3. B. Bartholdsson, ”En vitbok är välkommen”, Ny Dag 1990/12. Veckobladet 1991/31, ledare.
4. Å. Sparring (Från Höglund till Hermansson, s. 36 0 ser 1929 års partisprängning som inledning till ett parti av ”ny typ”. Jfr även K. Lindkvist, Program och parti, s. 44. Se även nedan not 27.
5. Lindkvist s. 16 ff. J. Hermansson, Kommunism på svenska? s. 11 ff, G. Olofsson, Sprängningen av Sveriges Socialdemokratiska Arbetareparti 1917, i: Från SKP till VPK s. 33 ff. B. Kennerström, Leninismens inträngande i Sverige ibm s. 44.
6. Om kontakterna med de ryska revolutionärerna se H. Björkengren, Ryska posten. De ryska revolutionärerna i Norden, Sthm 1985.
7. Lindkvist, s. 26.
8. Kennerström i Från SKP till VPK, s. 43. Lindkvist, s. 25.
9. Lindkvist, s. 29 samt tablå 2:1, s. 223. Hermansson, s. 11.
10. Lindkvist, s. 30 ff. Hermansson, s. 11 f.
11. Lindkvist, s. 32 ff. Hermansson, s. 12.
12. Lindkvist, s. 34. Hermansson, sid 12.
13. L. Berntsson, Sveriges Kommunistiska parti och leninismen 1919-1929. Arkiv f. studier i arbetarrörelsens historia 1972/3, även Från SKP till VPK (1976).
14. T. Gilberg, i: The Changing Face of Western Communism, ed. D. Childs (1980), s. 205 ff. Om Arbeiderpartiets problem se även dens., The Sovjet Communist Party and Scandinavian Communism: The Norwegian Case (1973), kap. II.

15. Gilberg 1980, s. 216. H. Arvidsson-L. Berntsson, Kommunistiska internationalen, Zenit 1970/19, även i: Från SKP till VPK.
16. Josephson ibm. H. Arvidsson, Sprängningen av Sveriges Kommunistiska Parti 1924, Zenit 1970/20, även i: Från SKP till VPK.
17. Kilbom uppger visserligen i "Ur mitt livs äventyr II-III (1954-55)", att många haft en kritisk inställning till den sovjetiska politiken och velat följa Höglund men avstått bl a för att man inte ville låta den slaviskt kominterntrogne Hugo Sillén bli partiledare. Dessa sena memoaruppgifter är dock skäligen misstänkta för eftertionalisering. Jfr Sparring 1967 s. 35. Sparring 1967 s 34. A. Gustafsson, art. Kilbom, Karl i Sv. Biogr. Lex. bd 21 s. 138.
19. Gustafsson ibm.
20. Sparring 1967 s. 35. Gustafsson ibm. Lindkvist s. 43.
21. Se härom B. Kennerström, Mellan två internationaler. Socialistiska partiet 1929-37 (1974), kap. 1, Nils J. Berg s. 43 ff.
22. Se Berg s. 46.
23. Berg ibm. Ture Nerman 1949 (s.177) spårar bakom "det groteska påståendet om den svenska imperialismen" en rysk oro för Kreugers svenska tändstickstrust.
24. Se närmare Kennerström a.a.
25. Kennerström s. 26.
26. Hermansson s. 13.
27. Detta gäller såväl avhoppare som Per Meurling (Kommunismen i Sverige (1957), s. 13 ff), oberoende iakttagare som Åke Sparring (1967 s. 28) och partihistoriker som Arvid Wretling (Kommunistiska partiet 20 år (1937), s. 14) och Sven Linderot (Svensk arbetarrörelse i brytningstid (1949) s. 163).
28. Kennerström s. 27 Lindkvist s. 44.
29. Hermansson, bil. 1-2.
30. Hermansson, bil. 1
31. Christina Carlsson-E. Dahlin-E. T. Nilsson, SKP och 30-talet, i: Från SKP till VPK, s. 151 ff. En viss opposition mot den nya linjen kom till synes i Ny Dag 1935-36 men bemöttes i hårda ordalag av partistyrelsen som hävdade, att Socialistiska Partiet stod bakom aktionen (s. 166). Citatet av Linderot enligt Meurling s. 67.
32. Nerman s. 138. Sparring 1967 s. 37.
33. Hirdman s. 139.
34. Hirdman s. 126 f.
35. Hirdman s. 77.
36. Ibm.
37. Sparring 1967 s. 40. Skott s. 123.
38. Hirdman s. 55.
39. Hirdman s. 61.
40. Hirdman s. 62.

41. Hirdman s. 66.
42. Hirdman s. 20 f.
43. Sparring, i: Upton, *The Communist Parties*, s. 70 not 9.
44. Meurling s. 80 f.
45. Hirdman s. 69 ff.
46. Hermansson, bil. 1.
47. Sparring, i Upton s.74.
48. Hirdman s. 165 ff.
49. Hirdman s. 153.
50. Hirdman s. 223. Enligt Hirdman, som dock tycks bygga på ett silentiobevis, skall SKP inte ens ha blivit på förhand informerad om upplösningensbeslutet. – Hilding Hagberg uppger i sina memoarer *Socialismen i tiden* (1983) s. 101, att han varit tveksam till lämpligheten av att upplösa Komintern men att han böjt sig ”efter mycken vånda” och inför kongressen framfört de motiv som föranlett upplösningensbeslutet, fastän han inte funnit dem starkare än motiven för Internationalens bevarande.
51. Lindkvist s. 50. J. Hermansson s. 41.
52. Sparring 1967 s. 43.
53. Sparring 1967 s. 55.
54. J. Hermansson s. 45 ff.
55. J. Hermansson bil. 2.
56. J. Hermansson bil. 1.
57. Sparring 1967 s. 43, 59 f., 61.
58. J. Hermansson s. 48.
59. H. Hagberg, *Vårt program, med kommentarer* (1944) s. 40.
60. Ibm s. 49.
61. Linderot, *Masslinjen* (1973) s. 266. Hagberg AK 1946:32, 46. Hermansson, *Ny Dag* 18.4.1946.
62. *Kommunisternas nya program. Programkommissionens förslag* (1944) s. 22.
63. Hagberg 1944 s. 28 f.
64. Linderot PK 1946: 31, 39 f.
65. *Vår Tid* 1945/13.
66. En informativ översikt över forskningsdebatten kring det kalla krigets uppkomst i G. Rystad, *Det kalla kriget. Problem i modern historia* (1979).
67. Lindkvist s. 57.
68. Herbert S. Dinerstein, *Historical Antecedents of Eurocommunism, i: Eurocommunism between East and West* (1980).
69. J. Hermansson s. 95 f. Stalin tycks inte heller ha haft för avsikt att ansluta fler partier. *Spaning* 1967 s. 71 mot 16.

70. Tr. Gilberg i: *The Changing Face of Western Communism* s. 225.
71. Meurling s. 150 f. Sparring 1967 s. 70 f.
72. Sparring i: Upton, *The Communist Parties* (1973) s. 87.
73. J. Hermansson s. 99 ff.
74. Ibm s. 104 f.
75. Ibm s. 106 f.
76. Ibm s. 109 f.
77. *Vår Tid* 1950/7 s. 11.
78. J. Hermansson s. 132.
79. Zennström, *Z:s bekännelser I* (1977) s. 73 ff. Jfr intervju med Rogeby i C. H. Hermansson, *Kommunister I* (1977) s. 372. Hilding Hagberg bekräftar i intervju 1.5.1992 förloppet men hävdar, att han själv tillstyrkte tryckning, medan förlagschefen Knut Bäckström var däremot.
80. Hermansson s. 122. Enligt Hilding Hagberg vände sig partiledningen till SUKP för att få råd om den fredliga vägen. Det ryska partiet skall ha svarat, att det vore dumt att i ett land som Sverige uppställa inbördeskriget som alternativ (*Socialismen i tiden*, II, s. 235).
81. *Sveriges väg till socialismen* (1953) s. 17.
82. Sparring 1967 s. 87.
83. H. Holmberg s. 3.
84. T. Thurén, *Kallt krig och fredlig samexistens* (1971) s. 55 f.
85. Lindkvist s. 58 f.
86. *Vår Tid* 1956:3.
87. S. Landin, *Uppbrott från stalinismen* (1973) s. 25. Jfr J. Hermansson s. 156 not 37.
88. J. Hermansson s. 156 f.
89. För en översikt över den internationella utvecklingen inom den världskommunistiska rörelsen se Sparring 1967 kap. V.
90. J. Hermansson s. 159.
91. Ibm.
92. Ibm s. 157 f.
93. Bäckström, *Vår Tid* 1957:7.
94. J. Hermansson, s. 160 ff. Stora ekonomiska och tekniska framsteg ägde vid denna tid verkligen rum i Sovjetunionen och tog sig spektakulära uttryck t ex "Sputnik" 1957.
95. *Världsläget och de kommunistiska partiernas uppgifter* (1960 års moskvadeklaration) s. 42.
96. J. Hermansson s. 180 f, 205.
97. J. Hermansson s. 184. Sparring 1967 s. 108 f.
98. J. Hermansson s. 164 ff.
99. Programförklaring s. 10.

100. J. Hermansson s. 167-205. Lindkvist anser dock (s, 181 ff), att programförklaringen fr a i fråga om synen på staten rymmer mer modernism än folkfrontsideologi.
101. Sparring 1967 s. 108.
- 102.Utförliga referat av ”kongressdebatten” hos Sparring 1967 s. 122 ff, Holmberg s. 78-108, J. Hermansson s. 208 ff.
103. Ny Dag 1/11, 9/11, 21/12 1963.
104. N. Holmberg, Ny Dag 11/10 1962, B. Gustafsson 2/11 1962.
105. Se t ex Hagberg i Ny Dag 27/11 1962, 29/12 1962 och 19/11 1963.
106. Se J. Hermansson s. 214 ff., Lindkvist s. 62 ff. Om eurokommunismen se Fernando Claudín, Eurokommunism och socialism (1979)
107. J. Hermansson s 212.
108. Ibm s. 213. För den internationella bakgrunden se Å. Sparring (red), Röd opposition. Europas kommunistiska partier och Chrustjjevs fall (1965).
109. J. Hermansson s. 213.
110. Socialistiskt alternativ s. 5.
111. Socialistisk debatt 1967:1 s. 37.
112. J. Hermansson s. 226.
113. Sven Landin, Ny Dag 9/11 och 21/12 1963.
114. J. Hermansson s. 221 ff, 219.
115. Ibm s. 214.
116. Ph. Elliot-Ph. Schlesinger, Eurocommunism – their World or Ours, i: D. Childs (ed.), The Changing Face of Western Communism, London 1980.
117. Om ”småpartierna”, se Holmberg s. 142-178 och Lindkvist s. 81 ff samt Utanför systemet. Vänsterns väg i Sverige 1968-1978 (1978).
118. J. Hermansson s. 277.
119. Lindkvist s. 75ff. Holmberg s. 179-214.
120. Hammar, Ett långt farväl till kommunismen (1992) s. 103 f.
121. Rec. av H. Holmberg, Folkmakt, folkfront, folkdemokrati: de svenska kommunisterna och demokratifrågan 1943-1977, Medd. fr. arbetarrörelsens arkiv 24-25 (1983) s. 75.
122. Verksamhetsberättelse till Vänsterpartiet kommunisternas kongress 1921 september 1969, s. 45. Vpk om Tjeckoslovakien – en dokumentation 1968-1978 s. 6 f.
123. Hammar s. 76. Enligt Hammar skall också de snabba protesterna från de västeuropeiska partierna i förening med presidenten Ludvig Svobodas resoluta uppträdande ha räddat Alexander Dubcek från arkebusering (s. 78).
124. Hagberg, Ny Dag 17.10 1968. Hagberg, Marx-Lenins anda (1968).
125. Ny Dag 10.10 1968.
126. Hammar s. 80 f.
127. 1968/4 s. 4.

128. Makten åt folket. Vänsterpartiet kommunisternas 22:a kongress 19-21 september 1969. – Vpk om Tjeckoslovakien (1978). Jfr Hammar s. 91 ff.
129. T. Gilberg i: The Changing Face s. 236 f.
130. Hammar s. 82.
131. Verksamhetsberättelse till Vänsterpartiet kommunisternas kongress 1921 september 1969 s. 47 Werners tal, Ny Dag 19.6.1969.
132. Lindkvist s. 80 f. J. Hermansson s. 269 ff.
133. Partiprogram för Vänsterpartiet Kommunisterna, antaget på 23:e partikongressen 26-29 oktober 1972 s. 14.
134. Ny Dag 29/3 1972.
135. Socialistisk Debatt 1974/13 s. 5 f.
136. Norrskensflamman 2/10 1974.
137. Vpk:s kongress. Vänsterpartiet kommunisternas 24:e kongress 12-16 mars 1975 s. 30 ff.
138. Ibm s. 98 ff.
139. Ibm s. 264 ff.
140. I. Johansson-Sven E. Olsson, Utbrytningen ur VPK, Zenit 50 (1977). Hammar s. 115 ff.
141. Se Vpk kongress 1981:3. Motioner. Jfr även referat av demokratidebatten vid 1981 års kongress, Ny Dag 27.11 1981.
142. Arvidsson och Berntsson sammanfattade senare sina synpunkter i boken Makten, socialismen och demokratin (1980).
143. Vpk kongress 1978, Kongressbok s. 99 ff. Om frågans interna handläggning se J. Hermansson s. 299 not 156 och där angivna källor.
144. Hammar s. 131 ff.
145. Vpk:s kongress 1981. Kongressboken s. 129 ff. Ny Dag 5/12 1981.
146. Vpk kongress 1981. Kongressboken s. 181 f.
147. Ibm s. 294 f.
148. Ny Dag 27/11 1981.
149. Ibm.
150. Ny Dag 24/9 1981.
151. Ny Dag 29/9 1981.
152. Ny Dag 4/11 1981.
153. Ny Dag 5/5, 4/6 1981.
154. Ny Dag 27/8 1981. 155. Ny Dag 23/7 1981.
156. Ny Dag 23/7 1981.
157. Ny Dag 10/9 1981.
158. Socialistisk Debatt 1981/4.
159. Ny Dag 3/2 1981,

160. Ny Dag 14/41981.
161. Ny Dag 27/5, 30/4 1981.
162. Ny Dag 23/7 1981.
163. Ny Dag 17/6 1981.
164. Ny Dag 27/5, 17/6 1981.
165. Mats Öhlin, Ny Dag 11/6 1981, Karl-Erik Högberg, Wiwi Alzola, Ny Dag 23/7 1981, Kenneth Kvist 8/9 1981.
166. Ny Dag 8/9 1981.
167. Ny Dag 20/10 1981.
168. Ny Dag 7/4 1981. Till det tjeckoslovakiska partiets kongress 1981 skickade Vpk liksom PCI och PCE inte någon representant. Däremot var Vpk representerat vid SED:s 10:e kongress (av Bo Hammar och Viola Claesson) men begagnade tillfället att i sitt hälsningstal understryka polackernas självklara rätt att bestämma utvecklingen i sitt eget land.
169. Ny Dag 25/8 1981.
170. Gunnar darring uttalande i ett föredrag i föreningen Heimdall i Lund 1/4 1992, att Sovjetunionens fortsatta existens som supermakt under överskådlig framtid uppfattades som självklar i diplomatiska kretsar under hans tid som ambassadör i Moskva.
171. Vänstern visar vägen. Vpk-kongress 1985. Verksamhetsberättelsen s. 25 f. Om förbättrade relationer KKP-Vpk se Hammar s. 181 ff.
172. Vpk-information 1982/1. Uttalandet synes, måhända oavsiktligt, implicera att det kan vara legitimt att förtrycka rörelser som inte står för socialistisk och demokratisk förnyelse och lämnar obesvarad frågan, vem som avgör vilken rörelse som gör den ena och det andra.
173. Vpk-information 1985/4.
174. Socialistisk Debatt 1982/1.
175. M. Clark-D, Hine, *The Italian Communist Party: Between Leninism och Social Democracy*, i: D. Childs (ed.), *The Changing Face of Western Communism* (1980) s. 134 ff.
176. Vpk-information 1984/5.
177. Vpk-information 1987/8.
178. Vpk-information 1984/8.
179. Ovan s.
180. Sten Thelander, Vpk Malmö, Socialistisk Debatt 1982/1, Lennart Johansson, Vpk Kristianstad, ibm 1984/5, Gunnar Sandin, Vpk Lund, Vpk-information 1985/5, Jacob Johansson, Uppsala, ibm 1983/4, Björn Ahrén, Ny Dag 1984 nr 45.
181. Bland mera kända partimedlemmar som nu eller senare hoppade av kan nämnas Per Kågesson, Björn Ahrén (tidigare Ny Dags utrikeskorrespondent), Ulf Nymark, Anders Ehnmark.
182. Socialistisk Debatt 1983/1.
183. Socialistisk Debatt 1982/2, 1983/4.
184. Vpk-information 1984/8.

185. Socialistisk Debatt 19821.
186. Vpk-information 1984/5.
187. Vänstern visar vägen. Vpk-kongress 1985. 27:e kongressen 2-6 januari 1985. 3. Motioner s. 45.
188. Ibm.
189. Ibm s. 46.
190. Ibm.
191. Ibm 4 s. 23.
192. Ibm 3 s. 73 f.
193. Ibm s. 74 f.
194. Ibm 4 s. 37 f.
195. Ibm, Kongressboken s. 203. Ulf Nymark, Ny Dag 24/1 1985.
196. 70 år, 1917-1987. Vpk:s 28:e kongress i kamp för socialism 1, 5, 6. Kongressboken.
197. Motion F 124 (Vpk Lund), F 125 (Vpk Norra Södermalm). Se även Tora Friberg, Ny Dag 12/2 1987, Henrik Smith, Ny Dag 16/4 1987.
198. Socialistisk Debatt 1987/6.
199. Ny Dag 14/12 1989.
200. Ny Dag 4/1 1990.
201. Ibm.
202. Ny Dag 7/6 1990.
203. Maud Sundqvist, Ny Dag 15/2, 1513 1990. Ulf Nymark, Ny Dag 1/3 1990.
204. Ny Dag 26/4 1990.
205. Vpk Varberg, Ny Dag 1/2 1990, Vpk Lund 22/2 1990. Bertil Bartholdsson, Ny Dag 22/3 1990.
206. Ny Dag 18/1 1990.
207. T ex Vpk Göteborg 31/1 1990.
208. Vänsterpartiet kommunisternas 29:e kongress 23-26 maj 1990. Kongressboken s. 119.
209. Ny Dag 26/10 1989.
210. Ny Dag 16/11 1989.
211. Ny Dag 2/11 1989.
212. Ny Dag 4/1 1990.
213. Ny Dag 9/11 1989.
214. Ny Dag 22/2 1990.
215. Ny Dag 12/4 1990.
216. Ny Dag 2415 1990.
217. Vänsterpartiet kommunisternas 29:e kongress 23-26 maj 1990. Kongressboken s. 50.

VPK och de socialistiska regimerna (Kent Lindkvist)

”Skall presenten vara till en dam eller herre, frågade föreståndarinnan på PUB-Bohags glasavdelning. I sista stund inför avresan till partikongressen i Pyongyang i oktober 1980 förstod Olle och jag att vi måste medföra en gåva till Kim il Sung. Demokratiska Folkrepubliken Koreas ambassadör i Stockholm hade uppvaktat och undrat vilken present vi tänkte ta med för utplacering i det mastodontiska museum där alla gåvor till den store ledaren förevisades för den imponerade allmogen. Från partikassan fick vi 500 kr. Många års erfarenhet som förste ombudsman i VPK-Storstockholm gjorde att Olle lätt löste problemet. – Vi tjackar en snygg glaspryl på PUB och skickar med en hälsning från de revolutionära svenska glasbruksarbetarna”.

Bo Hammar: Ett långt farväl till kommunismen, s 191

Den historiska utvecklingen av förhållandet till socialistiska regimer

Vänstersocialismen och Oktoberrevolutionen

Den moderna kommunismen uppstod i och med 1914 och första världskrigets utbrott.(1) Den uppstod på grundval av parollen: Aldrig mera 1914! Den parollen stod både för aldrig mera krig och för aldrig mera förräderi mot arbetarrörelsens ideal. Det var också ett avstånds-tagande från socialdemokratins ledning när den i ett antal länder ställde upp på kriget, krigskrediterna och nationalismen i stället för att bekämpa kriget och hålla internationa-lismens fana högt. En huvudfråga för den radikala arbetarrörelsen var hur förräderiet kunde uppstå. Flera olika förklaringar diskuterades: (1) politiska, (2) ideologiska, (3) organisatoriska och (4) ekonomiska.

De politiska förklaringarna handlade om att arbetarrörelsen genom att ställa upp på en parlamentarisk linje hade blivit alltför kompromissvillig till uppgörelser med en regeringsmakt som inte var villig att ge arbetarrörelsen verklig makt genom bl a fria och allmänna val.

De ideologiska handlade om att arbetarrörelsens ursprungliga ideologi hade reviderats så att man tillät uppfattningar som möjliggjorde förräderiet.

De organisatoriska handlade i en del fall om att det var för lite demokrati inom partiet, i andra fall om att det var för mycket, dvs att partiet inte var tillräckligt sammansvetsat, disciplinerat och ytterst sett berett till militär konfrontation med makthavarna.

De ekonomiska handlade om att arbetarrörelsens ledning var mutad eller att den i olika former samarbetade med kapitalets företrädare.

Den socialdemokratiska vänstern i Europa ville gärna koppla samman förräderiet 1914 med politisk parlamentarism, ideologisk revisionism och oligarki eller förflackning inom partiets och rörelsens organisation. Det var emellertid inte så enkelt. En ideologisk ”ärkrevisionist” som t ex Eduard Bernstein var en av de hårdaste kritikerna av den tyska socialdemokratins ledning framför allt vad gällde deltagandet i kriget. Samtidigt fanns det åtskilliga fram-trädande ortodoxa marxister inom den tyska arbetarrörelsens ledning som såg en tänkbar seger för Ryssland i kriget som en så farlig utveckling för den socialdemokratiska världsrörelsen att man var beredd att stödja det tyska kejsardömet i ett krig mot Ryssland.

Den svenska vänstern hade svårt att tillämpa dessa europeiska vänsterförklaringar på svenska förhållanden. Den svenska socialdemokratins ledning tog avstånd från broderpartiernas beslut om deltagande i kriget och det var därför svårt att anklaga den för samma sorts förräderi som partierna i andra europeiska länder. Ideologiskt verkade vänstern snarare för en social breddning än för att enbart företräda arbetarklassens intressen, något som bl a Hjalmar Branting förespråkade.

Branting betraktade gärna vänstern som småborgerlig i sina försök att åstadkomma allianser med t ex bondeklassen. Den svenska vänstern arbetade 1914 för en utvidgad parlamentarism och kunde inte som andra vänsterriktningar kritisera parlamentarismen som bärande element i förräderiet. Den svenska vänstern hade svårt att använda sig av ideologiska och politiska förklaringar till förräderiet. I stället hävdade vänstern främst en organisatorisk förklaring, nämligen den om oligarkins järnlag. Z Höglund och andra ledande företrädare för vänstern förklarade partiets utveckling med Robert Michels teser om oligarkins järnlag och talade om funktionarism, Brantings monarki inom partiet och ledarvälde. Detta skulle motverkas genom en mer horisontell organisation, delat ledarskap, särskilda demokratiska grundlagar för partiet och en ny demokratisk anda i partiet.

De politiska förhållanden under vilka den europeiska arbetarrörelsen verkade i Europa kring sekelskiftet varierade på ett bestämt sätt, något som t ex Werner Sombart tagit fasta på i sin analys av den europeiska arbetarrörelsen. Han delade in den europeiska arbetarrörelsen i fyra delar: Öst, Syd, Nord och Väst. De politiska betingelserna var skilda i olika delar: diktatur i Öst, halvdiktatur i Syd, halvdemokrati i Nord och demokrati i Väst (England, USA, Kanada). Detta kunde förklara arbetarrörelsens karaktär i olika länder. Arbetarrörelsen i Ost blev underjordisk, disciplinerad, militärisk, järnhård, skoningslös genom det likaledes järnhårda och skoningslösa förtrycket. Att bolsjevikerna blev dominerande inom arbetarrörelsen i Öst var därför naturligt. I Sydeuropa uppträdde en rad riktningar, inte minst olika anarkistiska och syndikalistiska, med vitt skilda strategier för att bekämpa de skiftande diktaturerna och halvdiktaturerna. I Nordeuropa med Tyskland som centrum förekom en mer stabil arbetarrörelse som i betydande utsträckning var allierad med liberala krafter och som gav den en stark organisatorisk och parlamentarisk prägel. I Väst sågs politiken som mindre intressant för arbetarrörelsen. I stället stödde man kandidater av skiftande politisk, ofta liberal, valör. Därför blev arbetarrörelsens partibildande eftersatt i dessa länder. Givetvis spelade också den ekonomiska utvecklingen en viktig roll för att bestämma de olika arbetarrörelsers karaktär. I Öst dominerade mer eller mindre feodala förhållanden, som förklarade den skärpta politiska diktaturen. I Syd var de ekonomiska förhållandena främst småborgerliga, vilket förklarade de varierande politiska förhållandena inom och mellan olika länder. I Nord skedde en stabil utveckling av kapitalets centralisering och koncentration med allt större företag och alltfler fusioner och därmed också en stark utveckling av fackföreningsrörelsen. I Väst skedde en liknande utveckling, men de politiska förhållandena var klart skilda från Nord. Dessa skilda strukturella ekonomiska och politiska förhållanden, denna skiftande dialektik mellan borgarklass och arbetarklass gav upphov till olika organisationsformer och skilda strategier inom arbetarrörelsen i olika länder.

De socialdemokratiska partiernas internationella sprängdes redan 1914 efter stridslinjerna i världskriget. Vänstern höll därefter sin konferens i september 1915 i byn Zimmerwald i Schweiz, varvid de ryska bolsjevikerna tillsammans med den svenska, polska och lettiska vänstern utgjorde de större grupperingarna. Här naglade man fast högersocialdemokratin som förrädare, benämnde dem socialpatrioter och betraktade imperialismen som en social-imperialism i den mån som (höger)socialdemokrater hade deltagit i beslut som understödde krig och krigsförberedelser.

Den socialdemokratiska vänstern hade sedan en rad internationella sammankomster som lade grunden för Komintern. Efter högersocialdemokratin förräderi såg vänstern det som nödvändigt med en ny internationell som gav absolut företräde för det internationella för att förhindra en upprepning av 1914. En proletariats världssarmé, sammansvetsad i en internationell skulle vara den generalstab som lade upp en världsstrategi för att förverkliga proletariats världssamhälle. Den skulle göra slut, inte blott på kapitalismen, utan för all framtid omöjliggöra alla former av utsugning, förtryck, splittring och marginalisering av alla

människor. Den skulle omöjliggöra kriget, utplåna klassamhället och upprätta världs-kommunismen. För att genomföra denna världsrevolution krävdes att den nya internationalen sammansvetsade världsproletariatet i ett världsparti, präglad av järnhård disciplin och långtgående centralisering.

Detta skapade en rad ideologiska, politiska och organisatoriska problem för den svenska vänstern. Man kan nog påstå att utvecklingen inom den europeiska vänstern gick emot den svenska vänsterns ideologiska, politiska och organisatoriska hållning. De ryska bolsjevikerna sökte göra sitt partis strategi till ideologi för hela den europeiska vänstern. Det var en strategi för Öst som var motsatsen till den svenska vänsterns analyser och ståndpunkter. Sveriges Socialdemokratiska Vänsterparti (SSV) hade inga framgångar i försöken att ta över partiorganisationen från SAP, SSVs framgångar inom olika sidoorganisationer och folkrörelser var svaga (med undantag av ungdomsförbundet, som praktiskt taget utgjorde SSV) och dessutom uteblev valframgångarna.

Under perioden 1911 till oktoberrevolutionen 1917 var den svenska vänstern relativt enig om sin ideologiska, politiska och organisatoriska hållning. Dess ideologi grundades på 1911 års socialdemokratiska program och fastlades med större precision i 1917 års program. Dess politik var främst att utvidga parlamentets roll. Partiets organisationsform var kvalificerat demokratisk. Denna enighet manifesterades inte minst vid sprängningen av SAP i februari 1917. Men oktoberrevolutionen innebar att vänstern, nu Sveriges Socialdemokratiska Vänsterparti, i sin tur fragmenterades i tre huvudfraktioner: en humanistisk, en vänstersocialistisk och en kommunistisk.

Motsättningarna inom den internationella vänstern skärptes under 1918-20 då revolutionsutvecklingen delvis gick i stå i Västeuropa. Det var en stor besvikelse för bolsjevikerna att det tyska proletariatet inte gjorde uppror när Röda Armén stod vid Brest, där bolsjevikerna tvingades till en förödmjukande fred våren 1918. Z Höglund uttryckte saken sålunda: ”i och med att den ryska revolutionen lämnades åt sitt öde av Tysklands och det övriga Europas arbetare var fältet fritt överallt för en fruktansvärd reaktion”. Efter freden i Brest började bolsjevikerna bekämpa andra revolutionära vänsterriktningar i Ryssland och fortsatte att motarbeta och bekämpa dem även inom internationalen.

Samtliga riktningar inom SSV stödde den ryska revolutionen, men hade olika hållningar till det ryska partiet. Företrädare för samtliga riktningar hade kontakter med motsvarande riktningar i Ryssland och gjorde åtskilliga resor i österled. När bolsjevikerna förföljde och nedkämpade övriga vänsterriktningar i Ryssland skärpte detta motsättningarna inom det svenska partiet mellan å ena sidan leninister och å andra sidan vänstersocialister och humanister. Humanisterna uttalade sig mycket bestämt mot anslutning till ett Komintern under bolsjevikisk ledning. Det fanns ingen anledning att i Sverige vara så långtgående som bolsjevikerna i Ryssland, menade t ex Erik Hedén. I stället borde SSV ur partistrategisk synvinkel lägga sig så nära SAP som möjligt. En sådan närhet till bolsjevikernas politik, ideologi och organisationsformer som Komintern förespråkade skulle helt binda SSV till Rysslands öde. Om det gick dåligt för Ryssland skulle det gå ännu sämre för SSV. När det hade gått bra för den internationella vänstern hade det dessutom inte givit SSV någon särskild vind i ryggen i Sverige. Fabian Månsson gav uttryck för kritiken av denna centralism inom internationalen på sitt speciella sätt: ”Och sedan skall de där herrarna sitta i Moskva och räkna sina massor precis som direktörerna i en kreaturstrut, vi ha tjugotusen får i Sverige och tiotusen sugor i Afrika. Vi måste kämpa mot despotin i alla dess former. Icke minst mot den i våra egna leder”.

Leninismen

På Kominterns andra världskongress i juli-augusti 1920 antogs de s k 21 villkoren för anslutning. I inledningen till de 21 villkoren konstateras att Komintern blivit på modet och att det finns grupper som vill ansluta sig utan att stå på den kommunistiska ideologins grund. Särskilt nämns att partierna i Italien, Sverige, Norge och Jugoslavien har ”åtskilliga reformistiska och socialpacifistiska element inom sig”. Dessa grupper väntar bara på ”rätta tillfället att åter sticka upp huvudet och aktivt sabotera den proletära revolutionen och på så sätt stödja bourgeoisien och Andra Internationalen”. De 21 villkoren gav upphov till en serie av sprängningar inom den europeiska vänstern.

När SSV den 17-21 oktober 1920 höll ett representantskapsmöte om de 21 villkoren förekom tre förslag. Leninisterna godkände villkoren. De konstaterade att den demokratiska centralismen stred mot partiets konstitution, men att centraliseringen var nödvändig mot bakgrund av den revolutionära kampen i Europa.

Humanisterna tog bestämt avstånd från de 21 villkoren. Carl Lindhagen menade att Kominternkraven utgjorde en ”imperialism på de andliga verkligheternas område” och såg den demokratiska centralismen som ett uttryck för andlig kapitalism. Han förutspådde därför också Kominterns misslyckande och undergång.

Vänstersocialisterna menade att de 21 villkoren stred mot SSVs författning och ideologi, särskilt uteslutningskraven, den demokratiska centralismen och fackföreningsrörelsens underordning under partiet. Vänstersocialister och humanister höll en särkonferens i december 1920, där de motsatte sig Kominterns ultimatum. En anslutning enligt de 21 villkoren skulle innebära att det ”icke finnes kvar sten på sten av den byggnad som restes 1917 och som med alla sina brister och ofullkomligheter dock var vår stolthet”. Konferensen menade att en international var nödvändig, men ville revidera anslutningsvillkoren, som gick till överdrift om centralisationen, som skulle kunna urarta till ”ett fördärvligt ledarvälde och byråkratisk maktutövning”. Den ville också bibehålla partiets antimilitaristiska ståndpunkt och förnekade att väpnat uppror var enda medlet för socialismens seger. Vid kongressen i mars 1921 sprängdes emellertid partiet och vänstersocialister och humanister upplöstes senare som självständiga organisationer och uppgick i SAP.

SKP präglades under 1920-talet av motsättningarna inom Komintern. Kampen om ledningen inom det ryska partiet efter Lenin ledde till motsvarande strider inom Kominterns partier. Under perioden 1921-23 ledde NEP-politiken i Sovjetunionen och de revolutionära bakslagen, främst i Tyskland, till en defensiv taktik inom Komintern. När triumviratet Stalin, Zinovjev och Kamenev tagit ledningen inom det ryska partiet vändes defensiven till offensiv, vilket krävde ökad centralisering och disciplinering under Kominterns ledning, förbud mot fraktionsbildning och ett avståndstagande från den ryska partioppositionen. De grupper som inte stödde triumviratet eller förhöll sig neutrala till den ryska partistriderna utmönstrades i huvudsak.

Den svenska partiledningens majoritet med Z Höglund i spetsen utformade defensivlinjen för svenskt vidkommande. Det innebar att den ställde dagskraven före de revolutionära kraven. När triumviratet hade segrat i den ryska partistriden och man bytte från defensiv till offensiv, kunde partimajoriteten inte hänga med. Höglundsledningen förhöll sig kritisk till bolsjeviseringen, särskilt det snabba tempo som krävdes från rysk sida. SKP hade förhållit sig neutral till den ryska partistriden, hade positiva sympatier för oppositionella kommunistiska grupper i andra länder och var negativ till centraliseringen och till vissa ideologiska ståndpunkter. Det gav upphov till åtskilliga besök av exekutivrepresentanter (ExR) som kritiserade Höglundsledningen. Nikolaj Bucharin anklagade t ex Höglund för att inte acceptera proletariatets diktatur och att han intog en attityd av ”melankolisk skepticism” till

den. Komintern stödde i stället minoriteten inom partiet under Karl Kilbom och drev partiet till en sprängning 1924.

1929 års män och mellankrigstiden

Efter triumviratets seger i den ryska partistriden vidtog en maktkamp som Stalin och Bucharin gick segrande ur på det ryska partiets kongress 1925. Senare likviderades även Bucharinriktningen och Stalin stod segrande inom det ryska partiet 1928. Under denna period förekom en motsättning mellan den stalinistiska föreställningen om socialism i ett land och mer europeiserande riktningar inom det ryska partiet. För stalinisterna var det inte längre axeln Tyskland-Ryssland som skulle utgöra framtidsstaten utan en axel Sovjetunionen-Asien (särskilt Kina) under Sovjetunionens ledning, en axel som Europas revolutionärer måste underordna sig. Man började tala om det (revolutionärt) efterblivna Europa och det (revolutionärt) framskridna Asien. För bolsjevikerna under Stalin utgjorde Europa inte längre revolutionens centrum, utan det var i stället Sovjetunionen som var proletariatets fosterland, världsrevolutionens centrum mellan Europa och Asien som skulle leda de båda till framtidsstaten. Det industriella proletariatet ställdes inte längre i centrum, utan det agrara proletariatet, som utgjorde det stora flertalet av världsbefolkningen. Revolutionen skulle sålunda utföra en väldig omfattningsmanöver, en lång marsch från världens periferi till dess centrum. Det europeiska och amerikanska proletariatet betraktades delvis som korrupt i Kominternprogrammet från 1928. Det drog fördel av bourgeoisieens utsugning av världens fattiga massor. De fattiga massornas revolution mot imperialismen skulle göra det omöjligt att suga ut dem och därmed slå undan den materiella grunden för bourgeoisieens maktställning. Det skulle i sin tur revolutionarisera proletariatet i de imperialistiska länderna. Det ryska partiet under Stalin framhävde sålunda den koloniala kampen och de nationella rörelserna i de koloniala och halvkoloniala länderna framför proletariatet i Europa som bärare av revolutionen.

De kommunistiska partierna bestod av två sociopolitiska grupper: en äldre generation som brutit sig loss från socialdemokratin och en ny, yngre arbetargeneration som växte fram under 1920-talet och byggde upp ungdomsförbunden. Den senare generationen hade blivit inskolad i Kominterns politiska kultur på ett helt annat sätt än den gamla generationen. Bolsjeviseringen innebar att de flesta ur den äldre generationen på ett eller annat sätt försvann från den kommunistiska rörelsen. Först avskiljdes humanister och vänstersocialister vilka utgjorde en äldre generation, som i många fall varit med ända sedan socialdemokratiska partiets uppkomst. Sedan avskiljdes en generation som utgjort socialdemokratiska ungdomsförbundet under en lång period – i Sverige höglundarna. Slutligen avskiljdes också en generation som blott en kortare tid varit aktiva inom den socialdemokratiska ungdomsrörelsen – kilbommarerna. Kvar stod då ”1929 års män” som byggt upp det nya kommunistiska ungdomsförbundet. Arvid Hansen från det norska kommunistiska partiet uttryckte saken sålunda: ”Parollen måste vara att skapa en verklig bolsjevikisk anda inom Västeuropas kommunistiska partier. Det gäller att avlägsna alla förräderibaciller som härröra från 2:a Internationalen”. För hundratusentals kommunisterna innebar Stalins seger i maktkampen utrensningar, terror, läger och förintelse. Det gällde i hög grad även de exilkommunisterna som arbetade inom Komintern i Sovjetunionen.

1929 års ledande män hade genom studieresor, besök i Ryssland, en speciell politisk kultur och organisatorisk praktik efter ryskt kommunistiskt mönster inskolats i en lojalitet mot Sovjetunionen som den Europa-orienterade äldre generationen inte kunde uppvisa. Allt eftersom olika grupperingar uteslöts och likviderades kunde de inte upprätthålla kontakter med sina motsvarigheter i Sovjetunionen och de kunde i allmänhet inte besöka Sovjetunionen. Hos 1929 års män fanns en orientering mot Asien och världens fattiga massor som den gamla

generationen saknade och hade föga förståelse för. För dem var Europa – särskilt Tyskland – arbetarrörelsens centrum och när Europa inte var revolutionens centrum gick de alla, humanister, vänstersocialister (vennerströmmare), höglundare och kilbommare tillbaka till det socialdemokratiska partiet. En fraktion inom det socialistiska partiet under Nils Flyg, som var en framträdande man i partiet under Kilbomsperioden, blev alltmer anti-kommunistisk. Flyggruppen skickade frivilliga till Finland och skapade 1941 ett parti som anpassades till tyska och nationalsocialistiska dominansförhållanden.

För 1929 års män var världsperspektivet en självklarhet. Resorna till Sovjetunionen innebar kontakter med revolutionärer från praktiskt taget hela världen. Sovjetunionens och Kominterns syn på världsmotsättningarna, världsläget och världsutvecklingen blev också deras. Den leninistiska klass-mot-klass-ideologi som dominerade inom den kommunistiska rörelsen mellan 1928 och 1935 byttes ut mot en folkfrontsideologi som i de flesta avseenden var motsatsen till klass-mot-klassideologin. Att en sådan avgörande omsvängning kunde genomföras inom den kommunistiska världsrörelsen, berodde inte bara på att Sovjetunionen var hotat av det fascistiska Tyskland, utan också på att 1929 års män var lojala mot Sovjetunionen och såg Sovjetunionen som proletariats fosterland, vars intressen rättfärdigade varje politisk omsvängning.

Kominterns 7:e världskongress 1935 behandlade i huvudsak Europa; kolonialfrågan berördes endast obetydligt mot bakgrund av den anti-fascistiska samlingen i Europa. De kommunistiska partiernas centrala paroll blev: kamp för freden och för försvaret av Sovjetunionen. Folkfrontspolitiken ledde emellertid inte till några framgångar, utan de fascistiska och nazistiska krafterna dominerade bilden, särskilt i de stater där de kommunistiska partierna varit mer betydande: Italien, Frankrike, Tjeckoslovakien, Tyskland och Spanien. En lång rad kommunistiska partier blev nu illegala eller halvlegala. Perioden 1936-39 innebar annars ett uppsving för SKP. Stockholm blev redan under 1930-talet något av en central för politiska flyktingar från Europa.

Sverige fanns kommunistiska flyktingar från åtskilliga europeiska partier, inte minst det tyska. Det svenska partiet spelade en viktig roll som förmedlare och förbindelsecentral för olika aktiviteter i den kommunistiska rörelsen. Under 1930-talet startade partiet också en rad parti-företag, framför allt bokförlag och tryckeri samt köpte in en fastighet i kvarteret Härolden, Kungsgatan 84 i Stockholm.

Kominterns upplösning och det kalla kriget

Pakten mellan Sovjetunionen och Tyskland blev något av en katastrof för SKP, medan Tysklands attack på Sovjetunionen 1941 och den därav följande stora alliansen med USA och Storbritannien samt vändpunktsslagen vid Stalingrad och Kursk innebar ett uppsving för partiet. Resolutionen om Kominterns upplösning från 1943 deklarerade att det inte var möjligt att ”från något internationellt centrum lösa arbetarrörelsens uppgifter i varje enskilt land”. Resolutionen betraktade Komintern som ett hinder för stärkandet av de nationella arbetarpartierna. För att uppnå en så snabb seger som möjligt över hitleristerna skulle ”arbetarrörelsens förtrupp i varje enskilt land förverkliga detta inom den egna rörelsens ram”. Frågan om banden mellan de kommunistiska partierna berördes överhuvudtaget inte. Detta skapade förvirring inom de nationella partierna som hade varit vana vid att följa direktiven från ett ”internationellt centrum”. SKP gick in för att arbeta för att skapa ett marxistiskt enhetsparti, dvs en sammanslagning med SAP på marxismens grund. Även om det inte var möjligt att genomföra 1943, så menade Linderot att en seger över hitleristerna, ett starkt Sovjetunionen och ett starkt SKP skulle skapa förutsättningar för ett marxistiskt enhetsparti. Utvecklingen gick också i denna riktning fram till det kalla krigets början, då idéerna om ett marxistiskt enhetsparti blev överspelade.

Omedelbart efter kriget bildades ett antal koalitionsregeringar både i Väst- och Östeuropa, i vilka de större kommunistiska partierna ingick. Det kalla kriget innebar emellertid att de avlägsnades ur regeringarna i Väst och icke-kommunistiska partier förlorade sitt inflytande i Öst. Östeuropa knöts militärt, politiskt och ekonomiskt till Sovjetunionen. I oktober 1947 träffades nio ledande kommunistiska partier för att samla de kommunistiska krafterna bakom Sovjetunionen. Här kritiserades de franska och italienska partierna för högeropportunistisk, särskilt av det jugoslaviska partiet. De hade inte lyckats förhindra att Frankrike och Italien drogs in under USAs maktsfär och anklagades för regeringsillusioner, samarbetspolitik, parlamentarism och andra högeropportunistiska avvikelser. Denna högeropportunistisk – som för övrigt Kominterns upplösning uppmuntrade till 1943 – kom inom den kommunistiska rörelsen att kallas för browderism, efter ledaren för det amerikanska kommunistpartiet, Earl Browder, vars linje bl a innebar att partiet mer eller mindre upplöstes för att verka inom andra partier. Något senare skedde en brytning mellan det sovjetiska och det jugoslaviska partiet, vars hållning betraktades som en nationalistisk avvikelse, titoism. Den nya taktik som utformades, främst av A Sdjanov, innebar en hård anti-amerikansk front som skulle framtvinga en återgång till Jaltapolitiken. Anledningen till att USA frångått Jaltapolitiken ansågs vara atomvapenförsprånget och Sovjetunionen behövde tid för att inhämta det. Under tiden skulle de kommunistiska partierna lojalt ställa upp bakom Sovjetunionen och driva en hård för politik mot socialdemokratiska och borgerliga partier. Detta ställde stora krav på de kommunistiska partierna i Väst. De skulle göra upp med sin politik under perioden 1943-47 och mobiliseras i arbetet för att tvinga fram en förnyad Jalta-uppgörelse mellan USA och Sovjetunionen och för att försvara Sovjetunionens kontroll över de östeuropeiska länderna. Lägerstämningen spred sig inom den kommunistiska rörelsen: att tillhöra det socialistiska lägret ställde krav på sammanhållning som präglades av självkritik, förräderianklagelser och syndabocksmentalitet. Det innebar för tusentals kommunister i Öst åter utrensningar, terror, avrättningar, läger och förintelse.

Diskussionen inom SKP efter 1947 skedde mot denna bakgrund. Linderot riktade en kraftig kritik mot sig själv för nationalistiska och högeropportunistiska avvikelser. Han menade att den titoistiska avvikelsen – idén om en nationell, svensk väg till socialismen – var en värre avvikelse än den browderistiska – talet om fredlig, parlamentarisk väg, samarbete med socialdemokratin och andra högeropportunistiska avvikelser. SKP förlorade i stort sett hela den väljarkår partiet vunnit vid världskrigets slut. Samtidigt byggde partiet upp förbindelser med Östeuropa som förstärkte tillhörigheten till det socialistiska lägret. Här förekom en lång rad delegationsresor, studieresor, hälsoresor, semesterresor, partiskola i DDR, regelbundna officiella kontakter med de socialistiska regimernas ambassader i Sverige. De direkta förbindelserna med västeuropeiska partier (med undantag av de nordiska) var svaga under 1950-talet.

SUKPs 20:e kongress 1956 innebar en ny omsvängning till principen om fredlig samlevnad mellan det kapitalistiska och det socialistiska lägret mot bakgrund av atomvapenhotet. Förhållanden under Stalinperioden avslöjades och man förde åter fram tanken på en parlamentarisk, nationell och fredlig övergång till socialismen i länder med parlamentarisk demokrati. A Soboljev motiverade den nya taktiken med det socialistiska lägrets styrka, kolonialväldenas sammanbrott och den kapitalistiska världsmarknadens förminskning.(2)

Väpnat uppror var inte längre nödvändigt. Den långa marschen över världens fattiga massor hade givit resultat: imperialismen kunde inte längre upprätthålla sina profiter. Kapitalismen kunde dessutom inte organisera framtidens tekniska utveckling p.g.a. dess storskalighet. Endast socialismen kunde organisera tekniska system som atomkraft och automation. Kapitalismen hade inringats från två håll: de socialistiska regimerna och de nya staterna i kolonierna samt produktivkrafterna i kapitalismens centrum. Att rikta slaget mot

socialdemokratin var därför djupt felaktigt, något som Stalin personligen sades vara ansvarig för. Varje kommunistiskt parti skulle få utforma sin egen strategi för övergång till socialism alltefter de nationella förutsättningarna.

Modernismen

SKP utformade emellertid inte omedelbart någon nationell väg, även det gjordes en rad deklamationer i den riktningen, därför att man ville avvakta utvecklingen inom den kommunistiska världsrörelsen. De s k Moskvadeklarationerna 1957 och 1960 präglades av häftiga motsättningar mellan de sovjetiska, kinesiska och jugoslaviska partierna. Förhållandet mellan Kina och Sovjetunionen bröt definitivt samman i samband med en konferens i juli 1963, något som även hade en fraktionerande effekt på SKP. Traditionalisterna ville att SKP skulle ta avstånd från Kinas Kommunistiska Parti (KKP), vänsteroppositionen drev motsatt linje. Modernisterna menade att SKP inte borde ta ställning för att markera sitt oberoende. Högeroppositionen ville ta avstånd från båda. När SKP höll sin 20:e kongress 1964 blev det inte den generaluppställning mellan fraktionerna som man kanske hade förväntat. Både traditionalister och modernister ville befästa generalinjen från Moskvadeklarationen 1960 och därvid kritisera KKP. Högeroppositionen krävde att man skulle säga upp anslutningen till Moskvadeklarationen och vänsteroppositionen ville givetvis inte kritisera KKP. Traditionalister och modernister låg ganska nära varandra under en period av maktövergång från 1929 års män till modernisterna med C H Hermansson i spetsen. Under perioden fram till Chrusjtjovs fall 1964 förekom en intensiv debatt i Sovjetunionen om kommunismens karaktär och villkoren för en övergång från socialism till kommunism. Denna innehöll en rad inslag som förenade traditionalister och modernister. Det som däremot ökade motsättningarna mellan dem var Brezjnevs maktövertagande och därmed slutet på förnyelseprocessen i Sovjetunionen, liksom att modernisterna gradvis kom att överta delar av den nya vänsterns ideologi som en väsentlig del i modernisternas strävan efter oberoende.

På ett AU-möte 16.3.1964 med både traditionalister och modernister representerade, beslöts att avveckla delar av förbindelserna med de socialistiska regimerna:

- att förbindelserna med legationerna organiseras på annat sätt
- att ej utse särskilda ansvariga för sällskapets verksamhet
- att skolningsverksamheten i Sovjetunionen i nuvarande form upp hör
- att semesterresor i partiets regi avvecklas.

I takt med att motsättningarna mellan traditionalister och modernister skärptes, skedde en ytterligare avveckling av sådana förbindelser med de socialistiska regimerna.

Traditionalisternas roll blev emellertid i hög grad att försvara Sovjetunionen mot vänster- och högeroppositionens angrepp. Vänsteroppositionen stödde Kinas politiska och ideologiska linje. Högeroppositionen ville ha en hård kritik av de socialistiska regimernas brister vad gällde demokrati och mänskliga rättigheter. Den ville också markera att proletariats diktatur hade lett till enpartidiktatur i de socialistiska staterna. Den krävde att samtliga 1929 års män skulle avgå och att partiet skulle avveckla det organisatoriska samarbetet med partierna i Östeuropa. Högeroppositionen ville i princip bryta förbindelserna med de socialistiska regimerna med vissa undantag, främst Jugoslavien och att partiet i stället skulle skapa ett internationellt kontaktnät tillsammans med SF och SV i Danmark respektive Norge.

Socialistisk Folkeparti hade frångått föreställningen om huvudmotsättningen mellan det kapitalistiska och socialistiska lägret och såg i stället motsättningen mellan Nord och Syd som en huvudmotsättning i världen. Dess program från 1963 innehöll en skarp kritik av de socialistiska regimerna. Man såg en motsättning mellan stormakterna USA och Sovjetunionen

å ena sidan och småstaterna å den andra. En sådan småstatsdoktrin fanns inte artikuleraad inom någon av SKPs fraktioner.

Motsättningarna mellan traditionalister och modernister skärptes definitivt i samband med den tjeckoslovakiska inmarschen i Tjeckoslovakien 1968. C H Hermansson krävde att regeringen skulle bryta de diplomatiska förbindelserna med Sovjetunionen. Traditionalisterna reagerade häftigt på partiledningens agerande. Hilding Hagberg tolkade detta som ”den s k national-kommunismens logiska slutpunkt, ett resultat av försöken att skapa ett SF-parti, av en uppmuntrad anti-sovjetism och av en opportunistisk strävan att förena det oförenliga”.(3) Partiets förnyelse hade lett till ett fiasko, en tillbakagång till 1917 års humanism och vänstersocialism. I stället krävdes en klar marxist-leninistisk linje och en organisatorisk uppräckning. Detta krypskytte om förhållandet till och förbindelserna med de socialistiska regimerna mellan traditionalister och modernister fortsatte tills traditionalisterna bröt sig ur och bildade Apk 1977.

Detta ledde inte till en generaluppgörelse med synen på de socialistiska regimerna. Tvärtom bjöd Vpk in en lång rad representanter för kommunistiska partier till kongressen 1978 för att visa att Vpk var det enda representativa kommunistiska partiet i Sverige före andra tänkbara kandidater. Efter 1977 förekom snarast en tävlan mellan Vpk och Apk om vilket parti som skulle representera den kommunistiska rörelsen i Sverige, inte minst mot bakgrund av att Vpk vid Berlinkonferensen var med och beslutade om principen ett land – ett parti. Samtidigt etablerade Vpk fler kontakter både med partier i Västeuropa och med befrielseörelser och andra organisationer i Tredje världen. Fram till sammanbrottet i Öst 1989/90 förde Vpk en sammansatt politik mot de socialistiska regimerna, där partiet värderade olika socialistiska regimer vid olika tidpunkter allteftersom de utvecklades i reformkommunistisk eller mer traditionalistisk riktning.(4)

Sammanbrottet i Öst innebar också ett sammanbrott för partilinjen i förbindelserna med Öst. Eftersom Öst inte längre fanns, så fanns det heller inget att värdera, kritisera eller förmedla. Vpk beslöt därför att nollställa sina internationella förbindelser och antog särskilda grundlinjer för partiets internationella förbindelser. Partiet vill utveckla ”kontakter och samarbete med olika partier, organisationer och rörelser som arbetar för demokrati, ekonomisk och social rättvisa, jämställdhet mellan kvinnor och män, en livskraftig miljö och internationell solidaritet”, medan man avvisade den gamla linjen med orden: ”Vårt internationella samarbete byggs inte upp kring en viss sorts partier eller rörelser”. Vidare nämner partiet fyra huvudområden för framtida internationella relationer: samarbetet inom den nordiska vänstern (särskilt SF, SV, VF och Folkalliansen), samarbete mellan röda och gröna krafter kring Östersjön, kontakter med progressiva krafter i Europa, varvid inga partier eller rörelser intar någon särställning samt en vidareutveckling av förbindelserna med befrielseörelser och radikala krafter i Tredje världen. Samarbetet definieras sålunda genom en organisatorisk breddning från ett land – ett (kommunistiskt) parti till partier som arbetar för vissa mål, intresseorganisationer och folkliga rörelser, till funktionellt samarbete kring särskilda frågor samt att de internationella förbindelserna inte begränsas till de centrala partiinstanserna, utan att det ”skall kunna omfatta alla nivåer av partiet”. Därmed kan man konstatera att den modernistiska linjen från 1964 avslutats genom den historiska utvecklingen och ersatts med den linje som fastslogs i april 1991. Den överensstämmer i huvudsak med den linje i de internationella förbindelserna som högeroppositionen eller SF-oppositionen företrädde under 1960-talet.

Hur partiets internationella förbindelser kommer att gestalta sig i framtiden beror givetvis på hur den europeiska vänstern kommer att utvecklas. För närvarande har den europeiska socialdemokratin byggt ett nät av kontakter där brittiska Labour, tyska SPD, franska socialistpartiet, ryska socialistpartiet och det f d italienska kommunistpartiet – som har

anslutit sig till socialistinternationalen – spelar en avgörande roll. Till detta stormakts-europeiska socialdemokratiska kontaktnät knyts sedan de stora arbetarpartierna i Europas småstater. De större och vinnande partierna på vänsterkanten i Östeuropa strävar därvid inte oväntat efter att anknyta sig till det eurosocialdemokratiska kontaktnätet. Härvid riskerar den socialistiska vänstern utanför socialistinternationalen att marginaliseras.

Karaktären av Vpks förbindelser med socialistiska regimer efter 1964

Jag skall i det följande försöka ge svar på följande frågor och därvid försöka bedöma karaktären av Vpks förbindelser med socialistiska regimer som inte tillåtit fria och allmänna val, i synnerhet under perioden efter 1964:

1. På vilka allmänna teoretiska och ideologiska föreställningar har partiet grundat sina relationer med socialistiska regimer?
2. Hur ser mönstret av förbindelser med de socialistiska regimerna ut? Hur ser de ut i förhållande till förbindelserna med partier i Väst och i Tredje världen? Vilka förändringar har inträffat?
3. Vilka partistrategiska överväganden har gjorts vad gäller effekterna av förbindelserna med socialistiska regimer och partisansammanhållning, röstmaximering, partisamarbete, popularitet i väljarkåren och kontinuitet i ståndpunktstagande?
4. På vilket sätt har partiet karaktäriserat de socialistiska länderna? Hur har man kritiserat eller försvarat förhållanden i de socialistiska länderna? Vilken karaktär har kritiken haft och hur har partiet bedömt det politiska systemet och de medborgerliga fri- och rättigheterna i socialistiska länder?
5. Hur har förhållandet till olika socialistiska regimer utvecklats?

1. De tre huvudkrafterna i den anti-imperialistiska kampen

Lars Werner sa i ett riksdagsanförande 1978 att ”Vårt parti har under hela sin sextioåriga historia alltid ställt den internationella solidariteten i centrum för sin verksamhet. Vårt stöd till och vår solidaritet med nationella och sociala befrielseströrelser, med arbetarklassen i andra kapitalistiska länder och med de länder och folk som bygger socialismen – de tre huvudkrafterna i kampen mot imperialismen – har alltid varit en självklarhet för partiet”.

Man kan säga att föreställningen om de tre huvudkrafterna mot imperialismen har varit vägledande för Vpks uppfattning av sina förbindelser med de socialistiska regimerna. Rangordningen mellan de tre huvudkrafterna har varierat inom den kommunistiska rörelsen. Här har funnits dominerande uppfattningar som förändrats över tiden liksom olika grupperingar som förespråkade skilda uppfattningar inom den kommunistiska rörelsen. Sålunda kan man teoretiskt sett ha sex olika modeller för huvudkrafternas rangordning, där samtliga sex under olika perioder har haft sin betydelse. Se tablå 1.

Före oktoberrevolutionen fanns det inom arbetarrörelsen endast en huvudkraft: arbetarklassen i de kapitalistiska länderna. Efter oktoberrevolutionen och uppkomsten av den första socialistiska staten förekom det två huvudkrafter, sovjetstaten och arbetarklassen i de kapitalistiska länderna. Efter det att revolutionsförsöken i Europa slogs ner vid första världskrigets slut vidtog en period där de dominerande krafterna inom Komintern prioriterade den koloniala kampen, särskilt i Asien, under Sovjetunionens ledarskap. Därmed uppstod föreställningen om de tre huvudkrafterna mot imperialismen och kapitalismen. Alltsedan dess har det förekommit olika uppfattningar om de tre huvudkrafternas vikt och strategiska

betydelse under olika epoker och inom olika fraktioner inom den kommunistiska rörelsen. Marxismen-leninismen som den kom att utformas under perioden 1921-35 gav uttryck för modell 1, där arbetarklassen i de kapitalistiska länderna sågs som tillfälligt förlorad för revolutionen och att den socialistiska revolutionens seger krävde en enorm, världsomspännande omfattningsmanöver, där koloniernas frigörelse skulle avhända imperialismen möjligheterna att förborgerliga arbetarklassen. Fascismens uppträdande på den europeiska scenen ledde emellertid snabbt till modell 2, folkfrontsmodellen, där föreningen mellan Sovjetunionen och arbetarklassen i de kapitalistiska länderna blev nödvändig för försvaret av Sovjetunionen mot det fascistiska hotet.

Tablå 1. Sex typer av rangordningar av de antiimperialistiska huvudkrafterna.

Modell 1: Leninism 1921-35

1. Socialistiska regimer
2. Befrielseörelser i Tredje världen
3. Arbetarklassen i kapitalistiska länder

Modell 2: Folkfront 1935-64

1. Socialistiska regimer
2. Arbetarklassen i kapitalistiska länder
3. Befrielseörelser i Tredje världen

Modell 3: Modernism 1964-75

1. Arbetarklassen i kapitalistiska länder
2. Socialistiska regimer
3. Befrielseörelser i Tredje världen

Modell 4: Rörelsemodernism 1989

1. Progressiva rörelser i kapitalistiska länder
2. Befrielseörelser i Tredje världen
3. Socialistiska regimer

Modell 5: Vänstermodernism 1975-89

1. Befrielseörelser i Tredje världen
2. Arbetarklassen i kapitalistiska länder
3. Socialistiska regimer

Modell 6: Tredjevärldism

1. Befrielseörelser i Tredje världen
2. Socialistiska regimer
3. Arbetarklassen i kapitalistiska länder

Efter andra världskriget bestod folkfrontsmodellen, men i något annorlunda utformning. Här fanns en motsättning i frågan om de tre huvudkrafterna, framför allt mellan Kina och Sovjetunionen, där Kina stod för den leninistiska modellen. När den kommunistiska världsrörelsens splittring blev definitiv 1963, var det uppenbart att Kina och Sovjetunionen stod för två skilda modeller i uppfattningen om de tre huvudkrafterna. Ur motsättningen mellan Sovjetunionen och Kina uppstod fraktioner inom den kommunistiska rörelsen som inte direkt var lojala mot någon av de båda socialistiska regimerna. Inom åtskilliga partier uppkom en "kinesisk", en "sovjetisk" och en oberoende falang, som hade olikartade uppfattningar om de antiimperialistiska huvudkrafterna.

Efter 1964 har ordningen mellan de tre huvudkrafterna varit växlande inom partiet. Under 1960-talet prioriterade partiet arbetarklassen i de kapitalistiska länder och under 1970-talet prioriterades befrielseörelserna i Tredje världen. Bilden blev mer oklar under 1980-talet. Motsättningarna i Tredje världen blev mer komplicerade under 1980-talet och man förmärker en nedgång i Vpks prioritering av skeendet i Tredje världen. I Väst uppstod en rad sociala rörelser, ofta medelklassbaserade, som Vpk anknöt till, främst miljörörelsen och kvinno- rörelsen, men också andra radikala sociala rörelser. Därtill kommer växande förhoppningar om förändringar i de socialistiska länderna mot bakgrund av perestrojka och glasnost i Sovjetunionen. I Lars Werner-citatet ovan från 1970-talets slut nämns de tre huvudkrafterna i ordningen 1. Befrielseörelser, 2. Arbetarklassen i de kapitalistiska länderna och 3. De socialistiska regimerna. Det speglar tendensen i Vpks inriktning under perioden. Vpk arbetade med att bygga upp relationer till Tredje världen, medan relationerna till Kina var obefintliga och relationerna till Sovjetunionen under Breznjev var kyliga. Man kan säga att ur Vpks subjektiva synvinkel som oberoende parti blev relationerna till Kina och Sovjetunionen

mindre intressanta. En kraftfull utveckling av kampen i Tredje världen och av arbetarklassen i de kapitalistiska länderna skulle ur Vpks synvinkel ha kunnat radikaliseras och förändra de socialistiska regimerna i reformkommunistisk riktning. Här finns sålunda en sorts motsats till stalinismens världsvida omfattningsmanöver med Tredje världens befrielseörelser under de socialistiska regimernas ledning: befrielseörelserna utför tillsammans med arbetarklassen i de kapitalistiska länderna en omfattningsmanöver som inringar och radikaliserar de förstenade socialistiska regimerna.

De tre anti-imperialistiska huvudkrafterna uppstår i ordningen arbetarklassen – socialistiska regimer – befrielseörelser. Föreställningen om socialism i ett land ger upphov till Kominternmodellen, dvs där socialistiska regimer ställs i spetsen för befrielseörelser och arbetarklass under andra regimer. Den svenska modellen efter 1964 innebär att bedömningen av de anti-imperialistiska huvudkrafterna är konjunkturrell och har som princip formulerats enligt följande: ”Utgångspunkten för all internationell solidaritet måste vara att den grundar sig på ömsesidig respekt mellan likaberättigade parter, att ingen av de anti-imperialistiska krafterna ser sig som överordnad någon av de övriga eller betraktar sig som ledare för de socialistiska krafterna i världen och för en global klasskamp”. Denna princip riktar sig främst mot Kina och Sovjetunionen och Kominternmodellens föreställning om ett internationellt centrum.

2. Förändringarna i förbindelserna med socialistiska regimer

Mönstret i Vpks internationella förbindelser är i huvudsak präglade av hur man uppfattar de anti-imperialistiska huvudkrafterna. Jag har i tablan nedan valt ut några år för att se vilka Vpk-resor som gjorts till skilda länder.

Tablå 2. Vpk-resor till skilda länder 1953, 1963, 1973 och 1983. Procent.

	<i>Öst</i>	<i>Väst</i>	<i>Syd</i>	<i>%</i>
1953	89	11		100
1963	50	50		100
1973	17	58	25	100
1983	33	53	14	100

Under 1950-talet gick mer än 80% av resorna till Öst med ca hälften till Sovjetunionen. I början av 1960-talet gick ca 50% av resorna till Öst. Under 1960-talet och 1970-talets början utgjorde resorna till Väst mer än 50%, medan resorna till Öst gick ner till ca 20% och resorna till Tredje världen var lika många som till Öst. Under 1980-talet förändrades bilden åter, så att resorna till Öst låg på närmare 40%, resorna till Väst på 50% och resorna till Tredje världen ca 10%. Överhuvudtaget minskade resorna markant vid 1980-talets slut, vilket berodde på att partiet oftare tackade nej till inbjudningar från socialistiska regimer, att man bröt förbindelserna med vissa regimer som Kina och att de socialistiska regimerna i Öst bröt samman. Partiledningen tackade också oftare nej till inbjudningar från västeuropeiska partier med traditionalistisk inriktning.

Denna framställning är inte helt rättvisande för Vpks internationella kontakter. För det första förekommer resor i andra riktningen, dvs till Vpk och här är skillnaden relativt sett inte särskilt stor vad gäller förhållandet mellan Öst och Väst, även om antalet delegationer totalt sett verkar vara mindre. För det andra förekommer en rad besök från och till de socialistiska regimernas ambassader i Stockholm, som jag inte har haft någon möjlighet att undersöka närmare.(5) Däremot blir bilden av kontakterna med Tredje världen missvisande, därför att Vpk haft en lång rad kontakter med befrielseörelser, organisationer och regimer från Tredje

världen i Sverige, genom delegationsbesök, genom ambassader och framför allt genom flyktingar och invandrarorganisationer som fö i många fall har varit integrerade i partiorganisationen.

Ännu en sak som inte framgår av ovannämnda tablå är resornas karaktär. De mer officiella delegationsbesöken liksom de rena partiresorna blir färre, medan resor till konferenser som behandlar specifika ämnen som fredsfrågor, miljöfrågor, kvinnofrågor, blir fler.

Man kan konstatera att Vpks internationella kontaktnät i stort sett bröt samman 1989/90. Fr o m 1987 halverades det officiella Vpk-resandet. Det är främst de nordiska kontakterna med SF, SV och Vänsterförbundet som upprätthållits efter 1989/90. Därtill kommer vissa kontakter med vänstern i Baltikum, med PDS och med PCF. Trots att de gamla kommunistiska partierna i Öst ombildats till socialistiska partier, tagits över av personer med uppfattningar som ligger nära Vänsterpartiet och att de själva sökt kontakt med Vänsterpartiet, så har Vänsterpartiet inte upprättat några kontakter med dem. Partiet har i stället nollställt sina förbindelser bl a för att närmare utvärdera vilka organisationer i Öst man skall ha förbindelser med.

3. Partistrategiska överväganden

Politiska partiers ståndpunktstagande styrs i hög grad av tre faktorer: kontinuitet, popularitet och en parlamentarisk faktor. Att uppnå en maktposition på parlamentarisk väg förutsätter röstmaximering, partisammanhållning och partisamarbete. Att uppnå en maktposition på utomparlamentarisk väg i samband med olika former av krig, kupp, massaktioner eller andra väpnade och icke-väpnade kampformer förutsätter fr a partisammanhållning, medan röstmaximering och partisamarbete blir mindre intressanta. Alltsedan 1917 har den kommunistiska rörelsen i varierade grad arbetat med båda möjligheterna. SSV/SKP/Vpks beteende som politiskt parti har i hög grad präglats av motsättningar mellan dessa faktorer.

För att förverkliga målsättningarna i t ex 1972 års partiprogram krävs i första hand partisammanhållning, medan röstmaximering står tillbaka för en maximering av inflytandet i arbetarrörelsen och där partisamarbete snarast framstår som ett hinder för att genomföra en revolutionär regering. För att bibehålla och stärka partisammanhållningen mellan traditionalister och modernister innehöll 1972 års program en rad kompromisskrivningar om de socialistiska länderna. Här hade traditionalisterna bedrivit något av en kampanj för att tillförsäkra sig bestämda ideologiska positioner, inte minst vad gällde beskrivningen av partiets uppfattning om de socialistiska länderna.

Ett långtgående avståndstagande från de socialistiska länderna (i första hand i Östeuropa) skulle sannolikt ha förstärkt popularitetsfaktorn, förbättrat röstmaximeringen och ökat möjligheterna till partisamarbete. Däremot skulle det ha drabbat partisammanhållningen och kontinuitetsfaktorn. Det senare är centralt därför att partiet tidigare har intagit eller identifieras med en positiv inställning till de socialistiska länderna. Man kan tänka sig att det inte skulle vara trovärdigt att göra ett sådant långtgående avståndstagande. Om det inte var trovärdigt så skulle effekten dessutom vara ringa på popularitetsfaktorn, röstmaximeringen och möjligheterna till partisamarbete. För att klara den trovärdighetskris som skulle uppstå, skulle partiet sannolikt ha behövt göra ett totalt avståndstagande, avbryta alla förbindelser, varje form av deltagande i verksamhet med de kommunistiska partierna och dessutom göra en genomgripande revision av tidigare ståndpunkter och då även förhållandet till socialdemokratin.

Att man inte gjorde upp med förhållandet till de socialistiska länderna före 1977 kan förstås ur partistrategisk synvinkel. Att det inte skedde under perioden 1977-79 är på samma sätt förståeligt eftersom man inte kände till Apks styrka. ”När den av popularitetsfaktorn orsakade röstvinsten av en ståndpunktsändring är större än kontinuitetsförlusten, är ändringen motiverad”, skriver Björn Molin i sin klassiska analys av partistrategier i samband med ATP-

frågan. När partisammanhållningen inte längre är hotad och möjligheten att bli populärare både för partisamarbete och hos väljarna borde en förändring inträda. Man kan då diskutera flera faktorer:

1. Kontinuitetsfaktorns styrka, särskilt med tanke på att det ändå inte skulle ha någon effekt eftersom bilden av Vpk är knuten till de socialistiska ländernas framtid.
2. Att man såg partisamarbete och röstmaximering som ointressant samtidigt som det inte fanns någon större vilja till uppgörelse med förhållandet till de socialistiska regimerna.
3. Att det fanns en missionerande inställning hos Vpk där man tänkte sig att just Vpk skulle kunna spela en viktig roll vid en förändring av andra kommunistiska partier och att kontakterna var viktiga för de reformkommunisterna som fanns inom de kommunistiska partierna i Östeuropa. Om Vpk kunde spela en sådan roll skulle det kanske ha kunnat ge partiet ett renommé som skapade både partisammanhållning, röstmaximering och partisamarbete på samma gång. Dessutom skulle man kunna hävda kontinuitetsfaktorn på ett trovärdigt sätt.

Emellertid har en diskussion av dessa partistrategiska motsättningar inom partiet och fr a ett ifrågasättande av kontinuitetsfaktorn varit något av ett förbjudet tänkesätt inom partiet. Att väga kontinuiteten i förbindelserna med de socialistiska regimerna och sammanhållning inom den kommunistiska rörelsen mot popularitet och parlamentariska faktorer som röstmaximering och partisamarbete har överhuvudtaget inte gjorts sedan 1921 då vänstersocialister och humanister lämnade partiet.

Bo Hammar höll ett inledningstal vid partistyrelsen i juni 1977, där han efter ”kuppförsöket mot Vpk den 28 februari” mycket bestämt understryker kontinuitetsfaktorn och sammanhållningen inom den världskommunistiska rörelsen. Hammar citerar ur en rad tidigare beslut inom partiet om de internationella partiförbindelserna, bl a följande passus från 1975 års kongress: ”Det finns viktiga och avgörande gemensamma ståndpunkter mellan de kommunistiska partierna. Dessa gemensamma ståndpunkter grundas på marxismen-leninismen. Däri ligger förutsättningen för ett skapande samarbete mellan partierna, inte minst i form av ett åsikts- och meningssutbyte, där olika utgångslägen och förhållanden bidrar till att frågor får en allsidig belysning ... Vpk vill ytterligare utveckla och fördjupa samarbetet och aktionsgemenskapen mellan alla kommunistiska partier och progressiva rörelser”. Hammar understryker att inget har förändrats eller kommer att förändras.

Ett brev från Tore Söderberg från 1 juni 1981, som partiets VU beslöt att inte publicera i VPK-information, kan belysa en motsatt uppfattning. Söderberg poängterar nödvändigheten av att bryta med kontinuiteten i relationerna med de socialistiska regimerna genom att hävda – den historiska utvecklingen av socialistiska regimers övergrepp: Stalinterrorn, Tjeckoslovakien, Polen, Afghanistan.

- att partiet brister i solidaritet med folken i öststaterna
- att sovjetjuntan fordrar lojalitet från andra länders kommunistpartier
- ”för att bli trovärdiga i vår demokratiska lödighet fordras att vi tar avstånd från den sovjetiska förtryckarregimen, både vad det gäller yttre och inre förtryck, och helt bryter med den”. I stället understryker Söderberg popularitetsfaktorn: ”Om vi vill föra Sverige till socialismen, måste vi bli ett större parti och ... ett massparti”. Han uttrycker emellertid en befogad pessimism: ”Man trodde att nu skulle vi tala om och visa att vi är ett självständigt, demokratiskt och socialistiskt parti. Men nu tycks partiledningen vara tillbaka i gamla hjulspår, som innebär att vi fortsätter att vara Moskvas förlängda arm”.

Erik Hedén uttryckte saken mycket klart 1920. Närheten till bolsjevikernas politik, ideologi och organisationsformer skulle binda SSV till Rysslands öde. Om det gick dåligt för Ryssland skulle det gå ännu sämre för SSV. Och om det gick bra skulle man inte få särskilt mycket vind i ryggen ändå.

4. Förhållandet till socialistiska regimer

Jörn Svensson höll 1977 ett riksdagsanförande om principerna för Vpks förhållande till de socialistiska länderna: ”Socialister och kommunister i alla länder är våra bröder och systrar. Inför en bror eller syster känner man alltid tillgivenhet, förbundenhet och omsorg. Man visar dålig omsorg om man tiger inför vad man menar vara en felaktighet i sin brors eller systems handlande. Förtrolighet och solidaritet förutsätter öppenhet. Öppenhet gör i verkligheten förbundenheten ännu djupare”. Jörn Svensson hävdade i det sammanhanget att det pågick en demokratiseringsprocess i de socialistiska länderna. När Lars Werner deltog i Berlin-konferensen 1976 sa han: ”Jag och mitt parti tycker fortfarande att det finns ofullständigheter i de demokratiska rättigheterna i de socialistiska länderna”.

Denna kamratliga kritik mot socialistiska regimer skärptes efter 1977 och det förekom långtgående krav från minoriteter inom partiet. Ett yrkande på 1981 års partikongress med krav på att de socialistiska länderna kunde karaktäriseras som ”partidiktaturer” röstades ned. På kongressen bestred partistyrelsen att de ”socialistiska länderna skall karaktäriseras som partidiktaturer”. I manifestet ”Demokrati och socialism” från 1981 ansågs den ”socialistiska samhällsomvandlingen ha frigjort folkliga krafter”. Samma formulering upprepades i 1987 års partiprogram: ”Den socialistiska samhällsomvandlingen har frigjort folkliga krafter och därigenom kunnat förverkliga en framgångsrik ekonomisk, social och kulturell utveckling”. I manifestet från 1981 förekom också långtgående kritik mot de socialistiska länderna. Här fastslogs att det finns ”exempel på auktoritär maktutövning, byråkratism och rättsövergrepp, vilka i sin tur grundar sig på allvarliga och systematiska inskränkningar av folkets demokratiska fri- och rättigheter”

Det finns inte så många uttalanden om vilken karaktär de kommunistiska partierna har i de socialistiska länderna. Vid kongressen 1978 markerades att partiet hade ett gott samarbete med de kommunistiska partierna i de socialistiska länderna. I 1987 års partiprogram sägs att partierna i de socialistiska länderna har skaffat sig ett institutionaliserat maktmonopol. I Vpks fredspolitiska program som antogs på 1990 års kongress efter sammanbrottet i öst betraktas regimerna i de tidigare socialistiska länderna definitivt som partidiktaturer.

Vid åtskilliga tillfällen har motioner om utvärderingar av de socialistiska länderna avvisats, och partistyrelsen har inte varit intresserad av att göra några generella värderingar av socialistiska regimer och partier: ”När vi har anledning att framföra kritik gör vi det av omsorg om socialismen... VPK är motståndare till att göra allmänna fördömanden av det ena eller andra partiet”. PS har hänvisat till CMS (Centrum för marxistiska studier) och betonat att utvecklingen inom de socialistiska länderna är ojämn. Därför finner man få uttalanden om socialistiska regimer i allmänhet inom Vpk.

Efter 1985 finns ingen egentlig utvärdering av perestrojka och glasnost i Sovjetunionen, utan partiet talar i allmänna ordalag om att denna utveckling är i linje med Vpks förhoppningar om en reformkommunistisk förändring. Under 1989 gjorde partiledningen några hastigt på-komna avståndstaganden från vissa regimer i Öst, men ingen samlad värdering. Det förekom ett ständigt stående förslag om att göra en utvärdering av händelserna i Sovjetunionen och Öst, men det skedde aldrig, utan bordlades hela tiden i PS och VU.

Förhållandet till Sovjetunionen och Östeuropa

Förhållandet mellan Vpk och Sovjetunionen var präglad av distans under hela Brezjnevepoken med bottenmarkeringar efter Tjeckoslovakien 1968 och i samband med händelserna i Polen 1981. Efter Brezjnevs död 1982 gjorde Lars Werner ett officiellt uttalande, där han mycket kortfattat framhöll Brezjnevs insatser för fred och avspänning. Han betecknade däremot Andropovs bortgång som en ”stor förlust för Sovjetunionen och dess kommunistiska parti”. Andropov sades ha introducerat ”en rad viktiga och nödvändiga reformer”. Något liknande sades inte om Tjernenko.

Förhållandet mellan Vpk och SUKP förbättrades klart under Gorbatjov. Vpk fick bland annat s k hälsoresor, där sex partiveteraner om året kunde resa på resor till bl a Krim för att få olika sjukdomar behandlade. De ömsesidiga uttalandena blev allt mer positiva och Vpk markerade på olika sätt sitt stöd för utvecklingen i Sovjetunionen mot perestrojka och glasnost. Däremot innebar denna reformkommunistiska utveckling i Sovjetunionen inte att partikontakterna ökade, utan det blev snarare tvärtom: resorna minskade fr o m 1987. Vpk propagerade i flera sammanhang för glasnost och perestrojka inom den kommunistiska rörelsen, och riktade sig särskilt till traditionalistiska regimer i Östeuropa, men fick inget speciellt stöd från SUKP. Förklaringen var att SUKP under Gorbasjov inte var särskilt intresserat av förbindelser med Vpk. I stället ville SUKP ha förbindelser med den europeiska socialdemokratin, och då utgjorde relationerna med partier som Vpk något av en belastning.

När konflikten mellan Moskva och de baltiska staterna skärptes tog Vpk ställning för de baltiska republikernas självbestämmande, demokratiska rättigheter och för fria val. Idag upprätthåller partiet främst kontakter med den baltiska vänstern, medan kontakterna med den ryska vänstern är oklara.

Förhållandet till övriga östeuropeiska socialistiska regimer är direkt relaterat till partiets förhållande till Sovjetunionen. Förhållandet till den tjeckoslovakiska regimen har varit avståndstagande alltsedan 1968. Förhållandet till DDR har varit distanserat under hela perioden, och blev kyligare efter 1977. Förhållandet till Bulgarien kan karaktäriseras på ett likartat sätt, men här har förbindelserna varit betydligt färre. En skillnad mellan de östtyska och de bulgariska regimerna var att den bulgariska regimen helt har följt den sovjetiska, medan den östtyska efter förändringarna i Sovjetunionen höll fast vid en mer traditionalistisk linje. Förhållandet till de polska regimerna före 1981 var relativt gott, särskilt strax före 1981, då Vpk såg reformkommunistiska tendenser i det polska partiet. Därefter har partiet tagit avstånd från det polska partiet och militärregimen under Jaruzelski.

Utvecklingen i Tjeckoslovakien före 1968 representerade i hög grad modernisternas ideologiska och politiska linje. Tillsammans med Jugoslavien sågs i ännu högre grad Tjeckoslovakien som ett land där socialism med mänskligt ansikte – socialistiska produktionsförhållanden kombinerade med demokratiska och liberala fri- och rättigheter – skulle kunna förverkligas. Till Tjeckoslovakien knöts reformkommunistiska förhoppningar som grusades av den sovjetiska inmarschen i augusti 1968. Därför reagerade Vpk-ledningen kraftigt. VU antog den 21 augusti ett skarpt fördömande uttalande, som formulerades tillsammans med den tjeckoslovakiska ambassaden i Stockholm. C H Hermansson krävde att Sverige skulle frysa de diplomatiska förbindelserna med Sovjetunionen. Däremot förde Norrskensflamman en motsatt politik och försvarade inmarschen mot vad man såg som kontrarevolutionära krafter och upprepade i stort sett de sovjetiska versionerna av inmarschens karaktär. Striden om Tjeckoslovakien blev något av ett centrum för de ideologiska striderna mellan traditionalister och modernister som inte löstes förrän Apk bildades 1977.

Förhållandet mellan Vpk och det ungerska partiet har kanske varit det minst kontroversiella. Partierna har inte kritiserat varandra och Vpk har betraktat det ungerska partiet som ett i

huvudsak reformkommunistiskt parti. Bertil Måbrink sade dock i TVI den 9 augusti 1989: ”Jag är inte förvånad över att kommunistpartierna i Ungern och Polen lidit nederlag i de val som hållits. Vem vill ge förtroende åt makthavare som på ett så groteskt sätt tillämpat socialismen”.

Förhållandet till det rumänska partiet har varit mer komplicerat. Efter partisplittringen 1977 var rumänerna mycket intresserade av vad som hände inom Vpk och bjöd in Vpk till Rumänien, varvid det gjordes ett uttalande där Rumänien stödde Vpk mot Apk-utbrytarna. Vpk stödde den rumänska utrikespolitiken, särskilt gentemot Sovjetunionen, medan partiet tog avstånd från en rad inrikespolitiska förhållanden. Detta blev alltmer ohållbart under 1980-talet och i augusti 1989 sade Bertil Måbrink: ”även den kejsrerliga regimen i Rumänien kommer att tvingas att rensa upp i sin brottsliga verksamhet och de ansvariga ställas till svars”.

Vpk har efter 1989 inte haft några förbindelser med de socialistiska regimer som funnits kvar i Östeuropa oberoende om de tillkommit genom fria val eller funnits kvar som partidiktaturer. Partiet har vidare inte haft några förbindelser med de vänsterpartier som uppstått efter 1989 (om man undantar PDS och vänstern i Baltikum och Ryssland).

Förhållandet till socialistiska regimer utanför Europa

Kinas kommunistiska parti bröt förbindelserna med SKP 1964, förbindelser som återupptogs vid Vpks kongress 1981, då det fanns en observatör från KKP på plats efter förfrågan från kinesiska ambassaden. Därefter förekom ett livligt utbyte av delegationer och kontakter under 1980-talet och Lars Werner beskrev i inledningsanförandet till partikongressen 1985 de återupptagna partiförbindelserna med KKP som en ”stor händelse i våra internationella förbindelser”. Efter massakern på Himmelska fridens torg den 4 juni 1989 har Vpks uttalanden om Kina varit hårda och fördömande och förbindelserna har varit helt avbrutna sedan dess. Ett uttalande inför Folkrepubliken 40-årsjubileum andas stark besvikelse: ”Vi beundrade Kinas kommunister för deras framgångsrika kamp för att befria sitt folk från utländska och inhemska förtryckare, från svält och okunnighet ... Vi såg fram mot den dag, som skulle bli en stor glädje och triumf för socialismen och friheten, den 1 oktober då Folkrepubliken firar sitt 40-årsjubileum. Men nu har dess stolta historia besudlats”.

Under och efter Vietnamkriget var förhållandet mellan Vpk och Vietnams Kommunistiska Parti (VKP) mycket bra. Efter 1977 blev det mer formellt, men utan det förtäckta ordkrig som flera av de traditionalistiska partierna uppvisade i sin hållning till Vpk. Hälsningarna till Vpk har varit kortfattade, ensartade och innehållit ett tack för Vpks ”helhjärtade stöd åt det vietnamesiska folket i vårt patriotiska motstånd mot USAs aggression” och avslutas t ex med ”Måtte vänskapen och solidariteten mellan våra partier folk befästas och utvecklas för varje dag”. Vpks hälsningar till VKP har varit betydligt varmare. I en hälsning från Vpk till VKPs femte kongress hette det att VKP ”drar till sig världens uppmärksamhet i sin strävan efter att finna nya sätt att bygga socialismen och i att utvidga demokratin i form av kollektivt ledarskap”, och hävdade vidare att inget land i världen ”tar så väl hand om sina medborgare med så små resurser”. Under 1970-talet försvarade Vpk mycket bestämt Vietnam när landet och partiet kritiserades i inrikespolitiska sammanhang. Även under 1980-talet försvarade Vpk Vietnam, men erkände också att det förekom övergrepp mot de demokratiska fri- och rättigheterna. Efter 1989 har Vpk haft en betydligt mer kritisk uppfattning av Vietnam och i en partimotion från 1989/90 skrev Vpk att ”vi fått en mer realistisk bild av Vietnam, som granskats närgånget av massmedia”, men påtalade också att arvet från den franska kolonialtiden hämmade en demokratisk utveckling i landet.

Denna utveckling från ett okritiskt stöd till ett mer kritiskt stöd kännetecknar även en rad andra regimer som Kuba, Angola, Mocambique, Guinea, Laos.

Vpk har traditionellt haft ett mycket bra förhållande till Kuba och Kubas kommunistiska parti (CKP) med åtskilliga resor och utbyten. I en hälsning 1979 överbringade Vpk till CKP en typisk revolutionshälsning med ”varmaste välgångsönskningar med anledning av den kubanska revolutionens seger för tjugo år sedan”. 1980 hälsade Vpk till Fidel Castro personligen: ”Under ditt ledarskap har de kubanska kommunisterna och det kubanska folket många gånger visat sin heroiska insats i kampen för fred, nationellt oberoende och socialism. Vi svenska kommunister bekräftar ännu en gång vår helhjärtade solidaritet och vårt stöd. CKP hälsade 1981 att ”Vi värdesätter den solidaritet med den kubanska revolutionen, som ni utvecklat under alla dessa år. Vi tar tillfället i akt att uttala vårt intresse av att de band av vänskap och kamratskap som förenar våra båda partier ska fortsätta att stärkas”. Rapporterna från partiets officiella besök på Kuba är i allmänhet entusiastiska beskrivningar av förhållandena på Kuba med handskakning med Fidel Castro i Revolutionspalatset som höjdpunkt. Även om det har gjorts vissa kritiska uttalanden om förhållandena på Kuba, så är Kuba kanske den socialistiska regim som partiet haft bäst relationer till.

Förbindelserna med Mongoliet påminner närmast om Vpks förhållande till Bulgarien, dvs obetydliga kontakter som präglas av regimens följsamhet till Sovjetunionen. Vpk hade inga förbindelser med Kampuchea under Pol Pot-regimen och tog avstånd från den. Däremot har partiet haft kontakter med Heng Samrin-regimen, som emellertid varit synnerligen begränsade och påminner om hållningen till det mongoliska partiet. Vpk har heller inte haft några förbindelser med de afghanska kommunistpartierna och i skilda sammanhang tagit avstånd från det sovjetorienterade partiet.

Förhållandet till de nordkoreanska och etiopiska partierna och regimerna är mer komplicerat. Utbytet av hälsningsfraser mellan Vpk och Koreas Arbetarparti (KA) var omfattande under 1980-talet. Lars Werner, Bo Hammar och Catarina Edgar skrev efter ett besök med visit hos Kim il Sung 1983 att ”även om det finns mycket i Korea som är främmande för våra uppfattningar så kan man inte undgå att imponeras av den fantastiska återuppbyggnaden av ett land som var totalförstört 1953 efter Koreakriget”. Kim il Sung framhöll bl a att Korea höll samma självständiga kommunistiska linje i Asien som Vpk i Europa. Kim il Sung uttryckte också missnöje med att de högutvecklade socialistiska länderna gjorde ytterst lite för att befrämja en ny ekonomisk världsordning, varför länderna i Tredje världen måste samarbeta med varandra och med högutvecklade småstater. Bo Hammar nämner att Kim il Sung var väl bevandrad i europeiska frågor och kände väl till Vpks självständiga politik liksom eurokommunismen ”som han påstod sig stödja”.

I det diplomatiska språket mellan Vpk och KA framstår förhållandet mellan partierna som det varmaste av alla, särskilt 1980-86. Därefter svalnar det något för att upphöra efter 1989. Emellertid är Vpks diplomatiska språk visavi KA snarast en blek reflex av den speciellt svulstiga retorik som KA under lång tid har använt i sådana sammanhang för att ge uttryck för en regim som lämpligen kan betecknas som en kommunistisk monarki, som kanske främst kan jämföras med Ceausescu-regimen i Rumänien.

Vpk, liksom den världskommunistiska rörelsen, stödde den eritreanska befrielseörelsen långt innan det att Haile Selassie störtades 1974. Därefter blev situationen betydligt mer komplicerad.

Sovjetunionen bytte så småningom sida från Somalia till Etiopien och från Eritrea till Etiopien. Samtidigt fortsatte den etiopiska Mengistu-regimen samma politik som kejsardömet under Haile Selassie, men nu med Sovjetunionens stöd. Mengistu-regimen förde med

Sovjetunionens hjälp ett intensivt krig mot Eritreas befrielse rörelse, liksom mot etniska grupper och inre opposition i Etiopien.

Vpk har fört en dubbelbottnad politik där partiet upprätthållit goda förbindelser med den etiopiska regimen samtidigt som det solidariserat sig med EPLF. I en ständigt återkommande motion från Vpk Lund om att ta ställning för Eritrea och mot Etiopien, har svaret från PS hela tiden varit att Vpk skulle ha förbindelser med båda. PS underströk att det skett positiva och progressiva förändringar i Etiopien och att kontakterna med Etiopien skulle fortsätta att utvecklas. Man menade att sådana kontakter tillsammans med kontakterna med befrielse rörelsen skulle kunna ”användas aktivt av partiet för att befrämja en fredlig lösning av Eritreafrågan” och uttalar en förhoppning om en fredlig lösning. När Bertil Måbrink, Lelle Karlsson m fl återkom från besök i Etiopien i början och mitten av 1980-talet gjorde de liknande bedömningar, där de föreställde sig en gemensam ”stor seger för de progressiva krafterna i hela området”.

”På ena sidan står ett land, som i likhet med många andra nybildade socialistiska stater ständigt och med olika medel utsätts för försök att omintetgöras. På den andra står en befrielse rörelse som med åberopande av ett folks rätt till självbestämmande kräver en folkomröstning”. Här sammanfattas Vpks dubbelhet: dels ville partiet solidarisera sig med en befrielse rörelse i Tredje världen som kämpade för krav som Vpk ansåg vara legitima och dels ville partiet solidarisera sig med en socialistisk regim som man ansåg ha vissa kvaliteter. Mest tydlig var denna dubbelhet 1982-84. Då solidariserade partiet sig klart med både regimen och med de eritreanska befrielsekämparna, trots att de befann sig i regelrätt krig mot varandra. Idag är frågan okontroversiell då den socialistiska regimen störtats och en FN-kontrollerad folkomröstning skall avgöra landets framtid.

Exkurs: Ekonomiska förbindelser med socialistiska regimer

Med ett undantag finns det ingen samlad beskrivning av partiets ekonomiska förbindelser med Östeuropa. I Timbro-skriften ”Myten om VPKs oberoende” hävdas att VPK 1980 fortfarande skulle bedriva en omfattande affärsverksamhet som syftar till att genom bulvanmetoder och dolda kanaler förse partiet med pengar från ”källor man önskar hålla utanför den svenska debatten”. ”Den röda koncernen” består av följande företag:

1. Ett antal företag som direkt kontrolleras av partiet: bokförlaget Arbetarkultur, Ny Dag, Arbetartidningen, tryckeriet Västermalm och fastighetsföreningen Härolden, vilka startades under 1930-talet.
2. Ett antal press- och filmföretag, som startades under 1940-talet.
3. Ett antal importföretag, som startades under 1950- och 1960-talen.

Genom dessa företag skulle betydande stödbelopp ha överförts till det kommunistiska partiet i Sverige. Enligt författaren skulle det framför allt ha skett genom att socialistiska regimer betalt ”konstanta överpriser” för tryckning och vidare heter det att ”av bokpriset framgår att de svenska kommunisterna härigenom erhållit betydande subventioner från sina partikamrater i Sovjet. Att trycka dessa böcker i Sverige hade, visar en enkel uppskattning, framtvingat mycket högre priser än vad som nu tas ut av köparen”. Några andra belägg för sovjetiska subventioner presteras inte och i det senare fallet rör det sig överhuvudtaget inte om någon pekuniär överföring. Vad gäller överpriserna för tryckning har partiet vid flera tillfällen kunnat konstatera att kontrakten med Sovjetunionen varit ofördelaktiga för partiföretagen och man har sagt upp olika kontrakt. Sovjetunionen har vid flera tillfällen dessutom vägrat att betala moms, med förluster för partiföretagen som följd.

Den röda koncernen finns inte längre.(6) De press- och filmföretag som startades under 1940-talet försvann i allmänhet under 1950- och 1960-talen. De importföretag som nämns startades inte av partiet, men t ex av ombudsmän som ville tjäna lite extra pengar.(7) Samtliga gick ganska snabbt i konkurs, bl a därför att det var svårt att sälja östeuropeiska produkter i någon större utsträckning. Flera av de "företag" som nämns inom den röda koncernens importbolag utgörs för övrigt av partimedlemmar som bildat enmansfirmor för att utföra skrivarbeten, tryckning och andra tjänster i första hand åt partiet. De partiföretag som helt eller delvis ägs av partiet har idag huvudsakligen lagts ner. När partiet 1990 uppdrog åt Öhrlings Reveko att granska partiets ekonomi kunde man konstatera att det som saknades var just vad ovan-nämnda Timbro-skrift kritiserar partiet för, nämligen koncernorganisation och rekommenderade att partiet bildade en koncern där partiet skulle vara "moderbolag", Härolden dotterbolag och Arbetarkultur och Ny Dag dotterdotterbolag. Det som idag finns kvar och blomstrar är fastigheten på Kungsgatan 84, kv Härolden, medan partiföretagen i övrigt går dåligt.

Som även konstateras i "Myter om VPKs oberoende" syftade SKPs affärsverksamhet med Sovjetunionen under mellankrigstiden till att hjälpa den unga, fattiga Sovjetstaten. Under efterkrigstiden byggdes "bolagsimperiet" upp med sovjetisk och östeuropeisk hjälp. Efter 1964 avvecklades "imperiet" i stort sett och stödet från Öst uteblev. Idag består partiets ekonomiska bas i stort sett av partistöd, medlemsavgifter och fastighetsföreningen Härolden. Emellertid är partiföretagens ideologiska, politiska och praktiska historia oskriven. Särskilt saknas historien om hur partiföretagen byggdes upp under perioden 1929-1964, då 1929 års män dominerade partiet.

5. Diskussion

Man kan tala om flera förekommande linjer eller modeller för den svenska kommunistiska rörelsens internationella förbindelser, vilka alla förelåg vid partiets fraktionering efter sammanbrottet mellan Kina och Sovjetunionen i början av 1960-talet:

1. Kominternmodell I, som innebar "obrottslig" lojalitet mot Sovjetunionen (traditionalisterna)
2. Kominternmodell II, som innebar detsamma som I, men mot Kina (och marxismen-leninismen) (vänsteroppositionen)
3. Den svenska modellen I, som innebar en svensk kommunistisk linje inom ramen för den kommunistiska världsrörelsen (modernisterna).
4. Den svenska modellen II, som innebar en svensk vänsterlinje utanför den kommunistiska världsrörelsen (SF-oppositionen).

Därtill kommer

5. Nollinjen, som antogs efter sammanbrottet i Öst 1989.

En svensk kommunistisk linje inom ramen för den kommunistiska rörelsen har dominerat bilden mellan 1964 och 1989. Under perioden 1964 till 1967/68 förekom alla fyra alternativen och fram till 1977 fanns den gamla modellen med obrottslig lojalitet till Sovjetunionen som ett oppositionellt alternativ. Någon diskussion om den svenska linjen inom ramen för den kommunistiska rörelsen förekom i stort sett inte i samband med Apk-utbrytningen och därefter. Tvärtom underströks och befästes den svenska linjen i modernistisk tappning. Denna modell har otvivelaktigt en rad likheter med den svenska socialdemokratins aktiva utrikespolitik. Vpk har fört en aktiv utrikespolitik i sina partirelationer med andra kommunistiska partier. Vpk har uppträtt visavi den kommunistiska rörelsen på samma sätt som Sverige har uppträtt visavi andra nationer. Ett litet kommunistiskt parti har uppträtt som "moralisk

stormakt” gentemot andra kommunistiska partier och värderat dem efter graden av demokrati, fri- och rättigheter, reform-kommunistiska insatser av skilda slag

Denna oberoende, svenska linje har i många stycken varit en komplicerad balansakt att genomföra.(8) Samtidigt som partiet har kritiserat en socialistisk regim, så har partiet upprätthållit diplomatiska förbindelser med densamma. Vpk har därvid begränsats av principen ett parti – ett land, även om den inte följts i samtliga länder. Detta har i flera sammanhang inneburit att det blivit en komplicerad dubbellinje:

- Partiet har samtidigt stött en socialistisk regim och en socialistisk befrielseörelse riktad mot denna regim (Etiopien-Eritrea)
- Partiet har samtidigt stött en socialistisk regims utrikespolitik och kritiserat dess inrikespolitik (Rumänien)
- Partiet har kritiserat en rad socialistiska regimer på hemmaplan, men också riktat direkt kritik mot dessa regimer i olika former. Samtidigt upprätthöll partiets traditionalister goda relationer med de socialistiska regimerna i olika former fram till 1977. Kritiken har i allmänhet varit frånvarande i rapporter från besök i socialistiska länder.
- Partiet har upprätthållit förbindelser med (traditionalistiska) partier som uppenbarligen haft till Vpk motsatta uppfattningar.
- Partiet har i hög grad tvingats förlägga de internationella kontakterna till de centrala partiinstanserna.
- Partiet har tvingats att investera sitt internationella arbete i relationer som det inte haft något större intresse av.

Relationerna med de socialistiska regimerna upprätthölls i en sorts konkurrens med Apk, där det var uppenbart att Vpks relationer med dem blev allt tommare.(9) Det finns inte mycket av verkligt innehåll bakom de diplomatiska fraserna, som ibland tar sig uttryck i ett förtäckt ordkrig mellan de traditionalistiskt orienterade regimerna och Vpk. Relationerna till Sovjetunionen präglas av förhoppningar om en reformkommunistisk utveckling, där Vpk först ser Andropov som en tänkbar positiv utveckling som grusas av Tjernenko, men som lyser upp igen under Gorbatjov och perestrojkan. Efter 1985 sker en ökad kontaktverksamhet med framför allt SUKP, som emellertid är mer intresserat av kontakter med europeisk socialdemokrati. Detta gjorde att förhållandet mellan Vpk och SUKP inte blev så intensivt som partiledningen kanske hade tänkt sig. Under Gorbatjov-perioden verkade Vpk som företrädare för perestrojkan i sina relationer till traditionalistiska regimer i Östeuropa.

Efter 1989 drabbades Vpk av ord- och handlingsförklanning, där 1964 års linje bröt samman i samma takt som de folkliga upproren störtade de realsocialistiska regimerna. Vpks språkbruk om de f d socialistiska regimerna blev nu sådant som man aldrig tidigare hört om dessa regimer – och som partiet t o m genom kongressbeslut avvisat. När de väl störtats talade ledande partiföreträdare om Ceausescu som kejsare, om regimerna som diktaturer, om en misslyckad kommandoekonomi. Förbindelserna med partierna bröt helt samman, även med de mer reformkommunistiska element som tog över makten inom de forna kommunistiska partierna i Östeuropa.

Det har förekommit flera motiveringar till denna linje och dess konsekvenser:

1. Att Vpk som ett reformkommunistiskt parti kunde utgöra en förebild för reformkommunisterna i de socialistiska länderna.
2. Att det fanns förhoppningar inom Vpk om en reformkommunistisk förändring i de socialistiska länder.

3. Att man genom kontakterna med Öst kunde upprätthålla förbindelser med befrielse rörelser och socialistiska länder i Tredje världen som annars inte skulle vara möjliga.

En alternativ svensk linje skulle ha varit att ha förbindelser av ungefär samma typ som SF och SV. SF hade under samma period relationer med Jugoslavien och därigenom relationer till den alliansfria rörelsen och Tredje världens länder. Vidare med socialistiska organisationer i Västeuropa, direkta kontakter med Tredje världens länder och med oppositionella i Öst. Vidare bar man haft relationer med Nordkorea och Rumänien på ungefär samma sätt och av samma skäl som Vpk.

Vpk skulle ha kunnat upprätthålla förbindelser med befrielse rörelser och regimer i Tredje världen även utanför det väsentligen feodala sovjetiska kontaktmönstret. Redan det kontaktmönster som finns i Sverige som neutralt land med informationskontor, osv, genom det kontaktnät som den svenska arbetarrörelsen byggt upp och genom föreningar för flyktingar och invandrare i Sverige och möjligen också genom förbättrade kontakter med Jugoslavien och den alliansfria rörelsen så skulle de ha kunnat uppväga den typ av kontakter partiet haft inom ramen för den (sovjet)kommunistiska rörelsen. Arbetet för en reformkommunistisk förändring skulle man kanske ha kunnat utföra bättre utanför den sovjetdominerade rörelsen. Dessa två motiveringar måste därför betraktas som svaga. Att utgöra en förebild för reformkommunister förefaller vara en starkare motivering. Kritik, opposition och en eventuell förmedlande roll gentemot de traditionalistiska regimerna skulle kunna ge dem ett visst stöd. Samtidigt måste man konstatera att kontakterna med reformkommunister i de socialistiska länderna varit svaga, att Vpk inte spelat någon förmedlande roll och att kritiken eller aktionerna i enskilda fall sällan haft någon effekt. Frågan är om man inte lika gärna skulle ha kunnat agera utanför den kommunistiska rörelsen och därvid kunnat ge ett effektivare stöd till reformkommunisterna. Det är delvis beroende av hur den reformkommunism som t ex perestrojkan representerade, skulle ha kunnat utvecklas.

Det är oklart vilken sorts reformer Vpk har önskat se i Östeuropa och vad reformkommunismen egentligen skulle innebära. De politiska reformer som varit aktuella kan sammanfattas i några nyckelord som bodelning mellan parti och stat, parti och regeringsmakt, fria val till lokala församlingar, flera kandidater till varje post, tillåta nya sociala rörelser, folkomröstningar, utökat personvalssystem, val av tjänstemän, nollpartisystem, flerpartisystem med ett svagt parlament. Däremot har flerpartisystem där det kommunistiska partiet skulle kunna förlora sin ledande roll helt klart undvikits. Partiet verkar snarast ha undvikit att precisera reformkommunismens innehåll för att inte blanda sig i de kommunistiska partiernas självbestämmanderätt och rätt att utforma förhållandena i sitt eget land.

Man måste i detta sammanhang konstatera att det föreligger en brist inom partiet på samhällsvetenskaplig analys av de socialistiska samhällena. Det finns en uppsjö av marxistiska analyser av socialistiska stater som åtminstone i något sammanhang skulle ha kunnat belysa partiets förbindelser med socialistiska regimer eller ligga till grund för någon form av partidiskussion kring dem. Partiet har gjort en lång rad marxistiska analyser av kapitalismens utveckling, särskilt den ekonomiska utvecklingen både av världen som helhet och av den svenska, men någon motsvarande analys av det socialistiska systemet, den socialistiska ekonomin och dess politiska system saknas. I stället förekommer främst moraliska eller politiska värderingar av socialistiska regimers politiska handlingar.

I partistyrelsens yttrande över några motioner till Vpks kongress 1978 angående partiets förbindelser med de socialistiska regimerna hette det att det har skett förbättringar när det gäller studierna av de socialistiska länderna: "I våra studier tillämpar vi den historiska och dialektiska materialismens metod. De socialistiska länderna har olika bakgrund, traditioner och erfarenheter. Utvecklingen också när det gäller de demokratiska fri- och rättigheterna är

olikartad och ojämn. I en del länder kan vi konstatera positiva framsteg och en utveckling av demokratin. I andra förekommer allvarliga brott mot demokratins principer som vårt parti haft anledning påtala".(10) Att man skulle ha tillämpat "den historiska och dialektiska materialismens metod" i studiet av de socialistiska länderna, har jag emellertid inte kunnat finna några exempel på. I varje fall har den inte haft någon betydelse för förbindelserna med de socialistiska regimerna.

En annan typ av kritik som förekommit mot resorna till Öst, anknyter till SSVs kritik mot SAP om funktionarism och ledarvälde. Det är en liten grupp inom partiets högsta ledning som rest till Öst, medan det är delvis andra och mindre kända partipersonlighet som rest till Väst och Tredje världen. Resorna till Öst har varit ekonomiskt fördelaktiga för partiet eftersom värdlandet i allmänhet stått för alla kostnader. Man skulle kunna kritisera partiledningen för att inte ha fört ut frågan om de internationella förbindelserna till partimedlemmarna genom opinionsundersökningar, partidiskussioner, kanske en folkomröstning inom partiet, för att den avvisat diskussion i ämnet och för att de internationella kontakterna varit en angelägenhet för den högsta partiledningen. De socialistiska regimerna förutsatte att det var just den högsta partiledningen som skulle representera partiet. Representation på lägre nivå betraktades givetvis som en markering, som t ex i fallet med Wide Svensson som observatör i Tjeckoslovakien. 1964 års linje och principen ett land-ett parti innebar i praktiken att förbindelserna med de socialistiska regimerna nödvändigtvis måste ha en representation på högsta partinivå.

En annan förklaring ligger i partiets position av mellanställning mellan den kommunistiska rörelsen och den svenska socialdemokratin. Rent allmänt kan man påstå att denna position förklarar mycket av Vpks beteende som politiskt parti. 1964 års linje innebar att partiet intog en position av distans till dem båda. Detta var en naturlig positionsbestämning mot bakgrund av tidigare svängningar från 1944 års linje med marxistiskt enhetsparti till 1948 års stalinistiska kritik av "högersocialdemokratin". Å ena sidan intar partiet en kritisk position inom ramen för den kommunistiska rörelsen med de begränsningar det medför, å andra sidan intar partiet en position gentemot socialdemokratin där det markerar att det tillhör en helt annan rörelse, Samtidigt är denna kritiska position inom den kommunistiska rörelsen i hög grad en parallell till svenska socialdemokratins "aktiva" utrikespolitiska agerande och en markering av att partiet fyller en internationell uppgift som är klart skild från den svenska socialdemokratin. Man måste då konstatera att Vpks utrikespolitiska agerande visavi de kommunistiska partierna och regimerna är klart inrikespolitiskt betingat. Det häftiga ställningstagandet mot den sovjetiska inmarschen i Tjeckoslovakien, protesterna mot inmarschen i Afghanistan, militärdiktaturen i Polen, massakern på Himmelska Fridens Torg, stöd åt dissidenter, Agapovaffären, protester mot folkomflyttningar och Stoican-affären i Rumänien, osv, har dominerat bilden av partiets kritik av de socialistiska regimerna. Det rör sig om förhållanden som påverkat svensk utrikespolitik och som partiet fått klä skott för i svensk inrikespolitik. Därför har partiets agerande i dessa frågor också varit sammankopplat med ett inrikespolitiskt intresse av att kritisera olika socialistiska regimer.

Inom partiet har det funnits en tro på historiematerialismens successionsteori, där utvecklingen från urkommunism, slavsamhälle, feodalism, kapitalism till socialism och kommunism setts som en oåterkallelig process. När socialismen en gång införts skulle det vara historiskt omöjligt att återgå till ett föregående stadium. I den marxistiska tanketraditionen diskuteras möjliga tillbakagångar, eventuella undergångar och överhoppade stadier, medan den kommunistiska partitraditionen från början av 1920-talet befäste denna teori som mer dogmatisk ideologi. Den oöverbanneliga socialismen buren av arbetarklassen och det kommunistiska partiet, skulle aldrig någonsin kunna ta ett historiskt steg tillbaka. Detta har

varit en tro som präglat generationer av kommunister under hela 1900-talet, en tro som efter 1989/90 fallit samman med sammanbrottet i Öst.

Inom Vpk har denna tro också hållits levande med den modifikationen att historien skulle ge partiet rätt i sina reformkommunistiska strävanden. Mot den bakgrunden har partiet haft en sekulariserad och pragmatisk hållning till de regimer och ideologier som burit upp realsocialismen, och som präglat de förbindelser partiet haft med dem.

Noter

1. Detta avsnitt bygger huvudsakligen på Kent Lindkvist: Program och parti: principprogram och partiideologi inom den kommunistiska rörelsen i Sverige 1917-72", Arkiv, Lund 1982.
2. A Soboljev: "Parlamentarisk övergång till socialismen", Vår tid 9-10/1956, 1/1957 samt 2/1957.
3. Hilding Hagberg: I Marx-Lenins anda, Stockholm 1968, s 15.
4. När jag i fortsättningen använder uttrycket reformkommunism avser jag de idéer om kommunistisk förnyelse som representerats av främst eurokommunismen, men också de fraktioner som strävat efter en demokratisk kommunism.
5. Flera partifunktionärer har sagt mig att de numera var lättade över att slippa bli störda av diverse ambassadsekreterare som hade skyldighet att ta sig till 84:an och skriva en rapport om läget.
6. Uppgifterna i det följande kommer från Edmund Larsson och från olika handlingar i partiets arkiv.
7. Edmund Larsson sålde begagnade ryska bilar i mitten av 1960-talet under firmanamnet Bra Bilar och kommenterar: "Om jag hade försökt leva på det hade jag svultit ihjäl".
8. Jag och Urban Karlsson ledsagade Lars Werner som ett tecken på att vpk olyckligt förenade eurokommunismen och brezjnevismen", skriver Hammar om det internationella kommunistiska toppmötet i Berlin 1975.
9. Se t e x citatet i inledningen av denna artikel ur Hammars memoarer.
10. VPK Kongress 1978 Häfte 3. Partistyrelsens yttranden till motioner, Stockholm 1977, s 58 f.

Vad sa man om Östeuropa på kongresserna? (Ulf Nymark)

Varför upprätthöll VPK sina förbindelser med de statsbärande kommunistpartierna i öst så länge? Hur viktig var frågan för VPK? Hur motiverades förbindelserna? Det är några av de frågor som Lars-Arne Norborg försöker besvara med hjälp av tidningsartiklar, kongressdokument o.d. Min uppgift är mera begränsad. Jag har avlyssnat debatten under de två kongresser som närmast föregick "realsocialismens" fall i östeuropa, dvs kongresserna 1985 och 1987.

Jag har ställt ungefär samma frågor till de bandade talarinläggen från kongresserna. Hur hanterade man östeuropafrågorna i debatterna, hur stort utrymme fick de på kongresserna, hur argumenterade man från olika åsiktsriktningar?

I första hand har jag uppehållit mig vid de direkta förbindelserna, men det är ofrånkomligt att också andra frågor kommer med i bilden, t.ex. imperialism-uppfattningen, demokratisynen. Dessa frågor hänger intimt samman med VPKs ideologiska arv, som i vissa stycken är gemensamt med de numera reformerade östeuropeiska partierna.

Det är också ofrånkomligt att spegling av kongressdiskussionerna i vissa stycken överlappar Lars-Arne Norborgs. Jag har dock försökt att så långt möjligt minimera upprepningar.

Uttrycket östeuropa är egentligen felaktigt. VPKs internationella förbindelser gällde inte bara de östeuropeiska staterna, utan över huvud taget stater som kallade sig kommunistiska eller socialistiska oavsett deras geografiska hemvist. Östeuropa får dock stå som ett samlat uttryck för de länder som styrdes av ett parti med en marxistisk-leninistisk ideologi, och där det partiet var det enda som i praktiken tilläts existera.

1985 års kongress

Bakgrund

Vid 1978 års kongress framlades, men drogs tillbaka, ett förslag till demokratiuttalande, som innefattade viss kritik mot bristen på demokrati i östeuropa. Denna kongress var den sista, där representanter för de östeuropeiska partierna fanns närvarande. (Om kritiken mot östeuropa vid denna kongress, liksom vid 1981 års kongress finns att läsa i Lars-Arne Norborgs artikel).

P Fedosejev representerade Sovjetunionens kommunistiska parti, och han överbringade ”en hälsning från SUKPs centralkommitté. Han ville då gärna ”ta tillfället i akt och ge uttryck åt den solidaritet som de sovjetiska kommunisterna känner med Sveriges kommunister..” och i avslutningen på sitt anförande utbringade han ett leve för solidariteten mellan de sovjetiska och de svenska kommunisterna.

Inte bara SUKP fanns på plats, utan också till exempel Tysklands Socialistiska Enhetsparti (SED). W. Jarowski hälsade VPK-kongressen så här: ”Jag ber att få framföra till er hjärtliga och broderliga hälsningar från centralkommittén i SED från dess generalsekreterare kamrat Erich Honecker liksom från alla partiets medlemmar. Kommunisterna i DDR önskar att er kongress skall få ett framgångsrikt förlopp...”

Han menade också att ”den proletära internationalismen har alltid varit en stark förenande länk mellan våra länders revolutionära arbetarrörelser. På denna plats bekräftar vi på nytt att handlingskraftigt solidariskt stöd till den rättvisa kampen som förs av kommunisterna ...i de kapitalistiska länderna är och förblir en grundläggande uppgift för vår politik.”

Även Rumäniens kommunistiska parti var på plats, representerat av R Winter. Han talade direkt på uppdrag av N Ceausescu och han tyckte det var ett ”stort nöje att med anledning av VPKs kongress och genom er till alla svenska kommunister framföra varma och broderliga hälsningar, gratulationer och välgångsönskningar.” Han tog dessutom tillfället i akt ”att belysa de positiva resultat som framkommit genom vänskapliga förbindelser, kamratligt samarbete och solidaritet mellan Rumäniens kommunistiska parti och VPK”.

Närvarande var, förutom de västeuropeiska kommunistpartierna, en rad andra östeuropeiska partier.

Anledningen till att demokratiuttalandet (med kritik av Östeuropa) drogs tillbaka behandlas på annan plats i denna skrift.

Vid kongressen 1981, då de östeuropeiska partierna inte var närvarande, togs, under viss vända, ett s.k. demokratimanifest.

Uttalandet, som egentligen heter ”För demokrati och socialism”, handlar till större delen om brister i demokratin i de kapitalistiska länderna, men tar också i ett avsnitt upp de socialistiska länderna. Kongressen slår fast att ”uppkomsten av socialistiska länder har skapat en motpol till imperialismen och underlättat folkens befrielsekamp världen över. Den socialistiska

samhällsomvandlingen har frigjort folkliga krafter och därigenom kunnat förverkliga en framgångsrik ekonomisk, social och kulturell utveckling.

Men detta är inte hela bilden av de socialistiska länderna. Där finns också – med inbördes skillnader och i varierande utsträckning – exempel på auktoritär maktutövning, byråkratism och rättsövergrepp, vilka i sin tur grundar sig på allvarliga och systematiska inskränkningar av folkets demokratiska fri- och rättigheter.”

Efter denna kritik av öststaterna framhåller dock uttalandet att VPK ”är ... en del av en världsomspännande rörelse för socialism”. Det finns i uttalandet ingenting som tyder på annat, än att VPK trots de brister man noterar i de socialistiska länderna är en del av samma rörelse.

De uppmuntrande tillropen från de östeuropeiska partierna (som denna gång fick skickas per telegram) motsäger inte detta påstående.

Några axplock:

”Leve vänskapen mellan Bulgariens kommunistiska parti och VPK

... Leve freden och kommunismen!” (Bulgariens kommunistiska parti) ”Vi vill i detta sammanhang speciellt notera den goda utvecklingen av vänskapen och samarbetet mellan Rumäniens kommunistiska parti och VPK. Här spelade de nyttiga mötena och samtalen mellan kamrat Nicolae Ceausescu ... och kamrat Lars Werner ... en avgörande roll.” ”Vi är övertygade om att dessa kontakter, som bygger på principen om ömsesidig uppskattning och respekt ... ska fortsätta att utvecklas i framtiden.” (Rumäniens kommunistiska parti).

Officiella förbindelser 1982-1984

I den verksamhetsberättelse som framlades till kongressen 1985 finner vi, förutom kontakter med västeuropeiska partier, bl.a. följande utbyte med öststaterna:

Partidelegation till Ungern, juni 1982

Delegation till Kinas kommunistparti, juni 1982 Dimitrovjubiléet i Bulgarien, juni 1982

Närvaro vid Sovjetunionens 60-årsjubileum, november 1982 Partidelegation till Kina och Nordkorea, våren 1983

Marxjubileum i Berlin (så står det, man får förmoda Östberlin) våren 1983

Besök av delegation från det ungerska kommunistpartiet, hösten 1983

Studiedelegation till DDR, hösten 1983 Studiedelegation till Sovjet, hösten 1983

Besök av medlem av Sovjetunionens kommunistiska partis centralkommitté, hösten 1983

Studiedelegation till Sovjet (på nytt), hösten 1983

Delegation från Kinas kommunistiska parti, hösten 1983 Jordbruksdelegation till Bulgarien, hösten 1983

Studiedelegation från Sovjets kommunistiska parti, våren 1984 Dito från SED i DDR, våren 1984

Studiedelegation till Sovjet, juni 1984

Representant till Etiopiens Arbetarpartis kongress (Mengistus parti), september 1984

VPKs deltagande i Rumäniens 40-årsjubileum, hösten 1984 Dito i DDRs jubileum

Till detta kan läggas att VPKs partiledning varit med och sörjt vid Bresjnevs begravning i Moskva, samt på plats deltagit i sorgeceremonin efter Brezjnevs arvtagare, Andropov.

Kamratliga hälsningar till kongressen 1985

Fortfarande krävde den kommunistiska hövligheten att man sände hälsningar partierna emellan, när kongress hölls. Tyvärr har vi inte kunnat ta del av hälsningar som VPK sände till de statsbärande partierna i öst. Vi får återigen nöja oss med att ta del av vilka känslor dessa partier hyste för VPK.

”Vi bekräftar vår tillförsikt att förbindelserna mellan Bulgariens kommunistiska parti och Vänsterpartiet kommunisterna skall utvecklas på grundval av marxism-leninismen och den proletära internationalismen. Kära kamrater, vi sänder er hjärtliga hälsningar och uppriktiga önskningar att ert kongressarbete skall bli framgångsrikt och fruktbarande.” (Bulgariens kommunistiska parti)

Etiopiens arbetarparti hörde också av sig. De sände ”varma kamrathälsningar till alla deltagare i kongressen” och önskade VPK all framgång.

Kim Il Sung's parti, Koreas arbetareparti, hörde också av sig. Hälsningens slutord menade: ”I tillförsikten att samarbetet och vänskapen mellan våra partier kommer att fortsätta att utvidgas och utvecklas gynnsamt, önskar vi er helhjärtat framgång med kongressarbetet och i ert partis fortsatta verksamhet.”

Inte heller Rumäniens kommunistiska parti hade glömt ”kamraterna” i Sverige. Hälsningstelegrammet lät ungefär som det till kongressen 1981. Man får ett bestämt intryck av att det fanns ett standardformulär, kamrater emellan, enligt vilket dylika hälsningar skulle överbringas.

Den internationella debatten på VPK-kongressen 1985

I debatten om partistyrelsens verksamhetsberättelse stod andra frågor än de internationella i fokus. Framför allt handlade den om VPKs förhållande till socialdemokratin. Några få ombud tog dock upp VPKs relationer till partierna i öst. Inlägget ska ses mot bakgrund av att partistyrelsens – och säkert partimajoritetens – inställning var att VPK vid delegations- och studieresor förde fram partiets kritik av den bristande demokratin.

”På vilket sätt har vi fört fram vår kritik av brister i demokratin? Har man någon gång diskuterat frågan om de politiska fångarna i Sovjetunionen? De uppgår idag enligt Amnestys uppskattning till ca 10.000. Har vi vid något tillfälle tagit upp möjligheten för medborgare i Sovjet som vill lämna landet, har vi tagit upp Sovjets brott med FN:s konvention om de mänskliga rättigheterna, finns något exempel där vår kritik rönt någon framgång ...

Vi konstaterar i demokratiuttalandet /från 1981/ att det finns dessa ‘långtgående och systematiska inskränkningar i de demokratiska fri- och rättigheterna.’ Vi säger inte vem som står för dessa inskränkningar, men såvitt jag förstår måste det ändå vara statsledningarna och partiledningarna i de östeuropeiska länderna som står för dessa inskränkningar. Det förefaller mej då lite underligt att VPK varit närvarande vid Andropovs och Bresjnev's begravningar. Vilka överväganden gjorde partistyrelsen när man skickade en representant till de tillställningarna?

Sammanfattningsvis: vid vilka tillfällen har man fört fram kritik mot bristen på demokrati i framför allt Sovjet vid våra kontakter med

Sovjets kommunistiska parti? Har partistyrelsen vid något tillfälle diskuterat att vår trovärdighet vad gäller vår oberoendelinje kan ifrågasättas när vi sänder studiedelegationer till Sovjet som åker dit på Sovjets bekostnad. Av vilka skäl deltog VPK vid Andropovs och Bresjnev's begravningar?” (Ombud från Skåne)

Det dröjde timmar innan något svar kom från partiledningen. Sveriges socialdemokrati var ett större problem än relationerna till Sovjet.

Ett svar kom emellertid från partiledningen:

”Vi lever i en komplicerad verklighet inte bara i Sverige utan också internationellt. Och klasskampen är komplicerad och har många olika nyanser och /de som är kritiska mot VPKs östeuropaförbindelser/ frågar då om östeuropaförbindelserna för de är ju misstänkliggjorda inte minst av borgare och motståndare. Nu har jag varit med i DDR någon gång och jag hade förra gången den stora äran att representera partiet på Cuba och till och med en liten sväng i Mexico ... Det största ögonblicket var när Castro och jag skakade hand och bytte några ord Men alla sådana här förbindelser, dom diskussioner man har med kamrater från andra partier och revolutionära rörelser i korridorer och vid sittande bord, så vad jag vet ... vi har alltid stått för den linje som kongressen har fastslagit. Så dom kritiska synpunkter vi har och har haft har vi alltid framfört. Jag gjorde det till och med på spanska borta i Mexico ... och halva kongressen applåderade, den andra halvan visste inte vad den skulle göra förrän jag också sade vad som också är bevisligen sant vad gäller Sovjet och östeuropa, nämligen att det är sovjetiska vapen som beväpnar många befrielseörelser runt om i världen

...

Vi kräver att vi ska föra vår politik här i Sverige, då måste vi väl acceptera ... att man ska ha en sådan ordning så att varje parti och varje lands suveränitet och oberoende respekteras. Det säger ju att vi inte ska tiga och det gör inte VPKs representanter i internationella sammanhang heller.” (Ledamot i partistyrelsen)

Svar kom också i slutändan från partiets internationelle sekreterare:

”Kritikerna mot partiets internationella linje/ säger att det finns en ensidighet i partiets internationella förbindelser. De har rätt. Det finns en ensidighet, men jag tycker att det nya och intressanta är den enorma utvecklingen av partiets förbindelser med de västeuropeiska /kommunistiska/ partierna .. våra nya kontakter med Kinas kommunistiska parti ... Problemet lösning är ju inte att vi har mindre kontakter med t.ex. DDR eller Ungern utan de kontakterna ska upprätthållas på samma nivå som hittills, men att vi fortsätter att utveckla och bredda våra internationella kontakter.”

Partiprogrammet

VPK hade vid denna tid ett partiprogram som antagits 1972. Smärre revideringar hade gjorts 1981 och vissa gjordes nu 1985, även om det beslutades att ett nytt program skulle antas vid kongressen 1987.

Flera av motionerna till 1985 års kongress behandlade ämnet demokrati och socialism. Detta mot bakgrund av att partiprogrammet, innehöll formuleringar som:

”Huvudmotsättningen i världen är motsättningen mellan socialism och kapitalism. ”

”Sverige är en liten men hungrig imperialistisk stat”.

”Idag har en tredjedel av jordens befolkning slagit in på socialismens väg. Den världshistoriska övergången från kapitalism till socialism har påbörjats och fortgår. Den kan inte längre hejdas.”

”I strid mot imperialismen har socialismen utvecklats. Socialismen skapar förutsättningar för fred och betyder frihet från utsugning. Produktivkrafterna ställs i folkets tjänst. Industriella revolutioner genomförs. En snabb ekonomisk utveckling övervinner historiskt nedärvd fattigdom. Social och kulturell omvandling frigör folkens krafter.”

Nu ville en del motionärer ha ändringar till stånd i partiprogrammet. Partiorganisationen i Trollhättan ville att formuleringarna om de socialistiska staterna skulle strykas, så att det inte skulle råda något tvivel om att VPKs socialism inte hade ”något gemensamt med förhållandena i östeuropa”. En annan motion från samma partiorganisation ville att det i partiprogrammet skulle skrivas in, att de demokratiska rättigheterna är så viktiga ”att vi föredrar ett kapitalistiskt Sverige med dessa friheter framför ett socialistiskt Sverige utan /dessa friheter/. ” Motionen tog också upp en diskussion kring den ”revolutionära regering” som VPK tänkte sej, och dess av VPK givna rätt att med ”all makt” försvara sig mot borgarklassen.

En motion från VPK i Lund ville att den kommande programrevisionen skulle definiera socialismen så ”att det otvetydigt framgår att demokratiska fri- och rättigheter är en av /socialismens/ oundgängliga förutsättningar”, samt att ”begreppet imperialism definieras så att det även omfattar den typ av militärt våld som Sovjetunionen utövar i Afghanistan”.

Det senaste yrkandet kan förefalla obegripligt för den som inte känner till leninismens – i detta sammanhang inkluderande öststaternas och VPKs definition av imperialism. Denna förutsätter att imperialism utövas av ett kapitalistiskt samhälle, att det är monopolkapitalets strävan efter att erövra nya marknader som är själva kärnan i imperialismen. Ett land som exempelvis Sovjet, som inte hade en kapitalistisk ekonomi, kunde därmed inte – per definition – vara imperialistiskt. Sovjets förtryck i östeuropa och dess krig i Afghanistan kunde därmed på sin höjd betecknas som ”stormaktsövergrepp”.

Till saken hör att samtliga motioner i programfrågan vid kongressen ändrades till yrkanden om i vilken riktning partiprogrammet om två år skulle ändras, inte till krav på en omedelbar ändring.

En ledamot av partistyrelsen bemöter VPK Trollhättans motioner:

”Kamrater ... jag begärde ordet ... för att något bemöta dom här som har talat för eller rekommenderat att kongressen beslutar att ge vissa pekpinor till programkommissionen att man ska beakta exempelvis /motionerna från VPK Trollhättan/. När vi diskuterade de här frågorna så diskuterade vi ganska ingående i partistyrelsen och var då så när som på ett fåtal ledamöter ense om att man inte skulle lämna några sådana rekommendationer till programkommissionen, och att man skulle överlämna motionerna som dom var ... Jag kan inte undgå att ställa några frågor till motionärerna. Hur ska socialismen i Sverige se ut om man bifaller /motionerna/? Man måste då fråga sig: vem ska äga produktionsmedlen ... så vitt jag kan förstå så äger samhället produktionsmedlen /i östeuropa/ och jag förutsätter att socialismen i Sverige också ska innebära det ...

Jag har en känsla av att de här motionerna har kommit till på en direkt påverkan av den s.k. högervågen och borgarnas angrepp på socialismen. Det är beklagligt att man i motioner till ett kommunistiskt parti får läsa att det är bättre med det kapitalistiska Sverige och dessa demokratiska friheter som man anser att man har ...”

Partistyrelseledamoten fortsätter: ”jag tror att vi måste sansa ner oss lite grann och titta på ... det finns en motion som partistyrelsen yrkat bifall till och det är att vi ska studera de socialistiska länderna närmare. Kanske vi ska komma fram till andra ståndpunkter är de här motionärerna har gjort. Jag tycker att när man skriver sådant här så svävar man i det blå, ja nära nog tillsammans med moderaterna ...”

Inlägget uppskattades livligt av kongressen, vilket de nära nog våldsamma applåderna var ett uttryck för.

Ett göteborgsombud försvarade partiprogrammets skrivningar om den revolutionära regeringens rätt att med all makt försvara sig:

”Grunden måste vara att när vi kommit till ett socialistiskt samhälle så är varje försök att gå tillbaka till ett kapitalistiskt ett försök att inskränka i de demokratiska fri- och rättigheterna. Och det är lite märkligt att vi i en demokratidiskussion ska föra diskussionen om hur vi ska göra när kontrarevolutionära krafter vill gå tillbaka ...”

En annan motion, från VPK Helsingborg, ville ge programkommissionen i uppdrag att ta bort leninismen ur partiprogrammet.

En kommentar till detta kom från ett annat skåneombud: ”Som anhängare av den vetenskapliga socialismen ... kan jag inte på så lösa grunder stryka ut Lenins teoretiska arbeten och vår vidareutveckling av dessa från partiets program”.

En partistyrelseledamot betecknade trollhättemotionerna som ”kongressens underligaste” eftersom de föredrog det demokratiska, men kapitalistiska, Sverige framför den reellt existerande socialismen. För detta uttalande emottog hon en mycket kraftfull applåd från kongressen.

Kritiken mot de som föredrog ett demokratiskt kapitalistiskt samhälle framför en socialism av öststatsmodell fortsatte. Ett ombud från Stockholm tyckte så här:

”Jag skulle vilja uttrycka en varning för den okritiska inställningen som jag tycker ibland mera och mera har kommit till demokratin under kapitalismen, till just den borgerliga demokratin, den här linjen har vi bekämpat hårt under alla år ... motionen är ett starkt uttryck för en okritisk inställning till borgerlig demokrati ...”

”... frågan om Lenin och det vill man stryka här ... direkt utan diskussion, men det är ju ett faktum att Lenin och leninismen som den finns i partiprogrammet finns med på en mängd olika punkter ... När det gäller Lenin som symbol för förtryck ... vill jag vända mej väldigt bestämt emot ... Lenin står som symbol för den som verkligen var med och förändrade världen, han ledde den stora socialistiska oktoberrevolutionen ...”

Andra motioner krävde att VPK skulle avbryta ”de vänskapliga och kamratliga förbindelserna med de krafter som står för inskränkningar i de demokratiska fri- och rättigheterna” i östeuropa.

Ett ombud från Skåne argumenterade sålunda:

”Det går en ideologisk skiljelinje mellan VPK och de östeuropeiska partierna av sovjetisk typ.

VPK står för en demokratisk socialism. Sovjetunionens kommunistiska parti står för ‘långtgående och systematiska inskränkningar i demokratiska rättigheter’. /Citat från demokratiuttalande 1981/ Demokrati och socialism är fundamentalt för oss. Rågängen gentemot antidemokratiska krafter måste vara klar. Det vore därför naturligt och konsekvent att inte ha vänskapliga kontakter med de antidemokratiska krafterna i öst. Naturligtvis kan vi ha diskussioner och överläggningar med snart sagt vem som helst om de leder fram till något positivt för oss. Men i så fall inte kamratliga relationer. De vänskapliga och broderliga förbindelserna måste vi alltid ha med de förtryckta, men inte med förtryckets utövare.

Varför har vi då relationer med de statsbärande partierna i realsocialismens länder?

... Partistyrelsen menar i sitt svar /på motionen om att avbryta förbindelserna/ att syftet är att stödja demokratiska krafter både i och utanför de kommunistiska partierna. Att man måste påpeka att det faktiskt finns enstaka demokrater i de kommunistiska partierna i öst visar på det absurda i hela situationen. Jag tvivlar dessutom starkt på att vi kan påverka vilka personer i de här partierna som vi kan och får träffa, och jag tror inte heller vi kan träffa företrädare för

oppositionen utanför kommunistpartierna. De är ofta under stark bevakning. Jag noterar också, att när vi behandlade verksamhetsberättelsen, kunde ingen från partistyrelsen anföra konkreta exempel på att vi uppnått några av de syften som partistyrelsen säger sig verka för... Vi kan inte vara kamrater med antidemokratiska krafter, vi kan inte tillhöra samma ideologiska familj som förtryckets utövare”.

Hela delegationen från Jönköpings län var emot motionerna. Delegationens talesman menade: ”/Att bryta relationerna med östeuropas kommunistpartier skulle/ på intet vis gagna vårt parti eller berörda länder. Vi har både rättigheter och skyldigheter att kritisera företeelser som bryter mot de demokratiska fri- och rättigheterna ... Men det ska vara en saklig kritik, framförd i konstruktivt syfte.

Jag anser inte att motionerna är skrivna i syfte att vidareutveckla den syn på demokratisk socialism som vi enats om, de är enbart destruktiva, och ett sätt att ytterligare ge luft under vingarna åt den oseriösa och reaktionära debatt som borgarna för ...”

Eritrea-Etiopien på kongressen

Under kejsarregimen i Etiopien tog VPK alltid entydigt ställning för Eritreas rätt till självständighet, liksom för övrigt Sovjet. Efter Mengisturegimens maktövertagande förmärktes en viss vacklan. Bl.a. VPK Lund såg sig därför föranledd att väcka frågan i en motion till partikongressen. Man ville att VPK ännu en gång skulle ge sitt stöd till Eritreas rätt till nationellt oberoende och fördöma Sovjets inblandning i området.

Partistyrelsen gick motionärerna till mötes i sitt svar på motionen. Man ville fortfarande stödja Eritreas rätt att bestämma sin egen framtid.

I sitt svar framhöll partistyrelsen att man hade goda relationer till Etiopiens Arbetarparti, och att man ville utveckla dessa. Partistyrelsen hade också låtit sig representeras vid det etiopiska partiets kongress.

En viss debatt uppstod kring motionen och partistyrelsens svar.

Ett ombud från Storstockholm inledde:

”Jag ifrågasätter värdet av den här typen av internationella kontakter. /Det framgår att en partistyreledamot/ var på partikongress i Etiopien i höstas, tog han då upp diskussioner med det statsbärande partiets ledning och diskuterade befrielsen i Eritrea, eller är kontakter i sådana här sammanhang lika formella som många av de hälsningar vi fått från socialistiska och kommunistiska partier?

Vi kan ta den i mitt tycke förljugna hälsningen från Etiopiens Arbetarparti, där man talar om internationell påverkan som försvårar svälten i landet. Fast vi vet ... att befrielsekriget är en av de viktigaste faktorer som försvårar svälten. Undrar om det är så att ledande partikamrater från VPK åker ut och tar upp sådana här frågor på allvar. Jag undrar om det inte är sådana här formella hälsningar ...”

Från ett värmlandsombud spädades kritiken mot partistyrelsen på:

”Jag kan ingenting om bakgrunden till partistyrelsens svar om att partiet ska utveckla kontakterna med Etiopiens statsbärande parti. I ett läge när Etiopien lider under ett förödande inbördeskrig, som går ut över en befolkning på flykt, i ett läge när kriget och soldaternas härjningar omöjliggör en acceptabel civilisation, och en möjlighet att odla marken, i ett läge när ökenspridningen ger ett antal miljoner människor ett liv i apati och svält, i ett läge när regimen ... försvårar eller försnillar hjälpsändningarna, då besvarar partistyrelsen motionen /om stöd till Eritreas folk/ med att vi ska utveckla kontakterna med regimen. ”

Den partistyrrelserepresentant som varit i Etiopien svarade, i motsats till andra sändebud från partiet ut i världen, på frågan vad han gjort och sagt i Etiopien. Han menade att han uppmanat till förhandlingar vid kongressen och att han även i informella samtal med etiopiska "kamrater" (beteckningen är partistyrelseledamotens) tagit upp sociala problem, militärens roll, personkulten och vikten av en självständig linje med mera.

Från Uppsala län lät man sig inte nöjas med svaret.

"Vi är hållningslösa när det gäller våra känslor för olika stater som viftar lite med röda vimplar, det kan röra sig om en kupp, några knektar som har lite röda vimplar ... så naturligtvis ska vi försvara socialismen där...

Vi ska inte bara titta på formen, innan vi förälskar oss, utan vi ska även titta på innehållet."

Sammanfattning om 1985 års kongress

I sitt slutanförande tar VPKs internationelle sekreterare upp en del av den kritik som har framförts. Han förnekar att det skulle vara broderliga eller vänskapliga förbindelser med partierna i öst, utan betonar vikten av att ha så breda internationella kontakter som möjligt. Ändå nämner han de kinesiska kommunistpartirepresentanterna som "kamrater", vilket var en vanlig beteckning på medlemmar i de statsbärande partierna i öst. Förmodligen är skillnaden mellan broderliga och kamratliga förbindelser minimal för en normalsvensk.

I Eritreafrågan var partistyrrelsens försvar svagt. Internationelle sekreteraren menade att man kan ha olika värderingar av utvecklingen i Etiopien, men argumenterade inte mera ingående för partistyrrelsens önskan att utveckla kontakterna med Mengisturegimen.

Kongressen 1987

Resor i österled under kongressperioden

I partistyrrelsens verksamhetsberättelse till kongressen framgick att partiledningen även under denna kongressperiod rest en hel del i österled.

Några urval ur reseprogrammet följer:

Rumäniens kommunistiska partis kongress, senhösten 1984

VPKs partiordförande träffade Sovjets Kommunistiska parti i Moskva, senhösten 1984

VPKs partiordförande var på Ungerns kommunistiska partis kongress, 1985

VPKs partiordförande besökte kommunistpartiet i DDR, 1985 Studiedelegation (omfattande 7 personer) till Sovjet, 1985 Dito (omfattande 6 personer) till Kina och Korea, 1985

Ny dito till samma länder (denna gång omfattande 7 personer), 1985

Under 1986 såg resorna österut ut så här:

Partistyrelserepresentant till Bulgariens kommunistiska parti Tjeckoslovakiens kommunistiska partis kongress (som observatör; vad som skulle observeras omtalas inte)

Miljödelegation till Sovjet (5 personer)

DDR:s kommunistiska partis kongress

Miljödelegation till DDR

Partisekreteraren på "vetenskaplig konferens" i Moskva

En del besök mottogs också här i landet:

Delegation från: Etiopiens arbetarparti (Mengistu-regimen) Dito från Nordkoreas kommunistparti

Dito Rumäniens kommunistparti

Därutöver hade partiledningen ett antal kontakter med representanter för nordiska och västeuropeiska kommunistpartier. Dessutom hade man haft ”kontakter” med Charta 77 och polska Frihet och fred.

Åter hade en generalsekreterare i Sovjets kommunistiska parti avlidit. VPK hade varit på plats och följt Tjernenko till den sista vilan.

Ingen debatt om relationerna till de östeuropeiska partierna förekom under behandlingen av verksamhetsberättelsen. Detta kan nog förklaras av att alla visste att en del av den debatten skulle komma under diskussionerna om det nya partiprogrammet.

Hälsningar från öst till kongressen

Naturligtvis förekom det högrävarande kamphälsningar från partierna i öst även vid denna kongress. Det finns emellertid inget skäl att återigen citera, hälsningarna följer samma mönster som dem vid tidigare kongresser.

Röster från programdebatten

Debatten om förslaget till nytt partiprogram blev omfattande. Den kom inte att så mycket gälla VPKs konkreta kontakter med öst, men frågor som ändå förknippades med partiets nära relationer, dvs. en ideologi som delvis var gemensam med öst. Dit hörde frågor om berörde uppfattningen som marxismen som en vetenskap, demokratifrågor, imperialismbegreppet, och frågan om huruvida en ”revolutionär regering” (vilket fram till kongressen var uttrycket för en VPK-dominerad regering) skulle låta sig röstas bort av en borgerlig, eller snarare icke-marxistisk, folkmajoritet.

Lars-Arne Norborg har ur vetenskaplig synvinkel granskat kongressen. Här följer därför enbart en bukett av citat direkt från kongressdebatten. För en icke invigd kan en del av citaten förefalla obegripliga, men för vänsterparti-aktivister torde det framgå i vilken fråga, och i anslutning till vilka av VPKs ideologiska dilemman de fälldes.

”Jag har varit på en campingturné genom DDR, Tjeckoslovakien och Ungern, och när man ser Tjeckoslovariens döda skogar, så räcker inte ordet att man /som det heter i programförslaget/ ’underlåtit att ta hänsyn till’ /miljöproblemen/, det är cyniskt den politiken man har bedrivit ...” (Partistyrelseledamot som reserverat sig mot programförslaget)

”Vi är ett marxistiskt revolutionärt parti och ska så förbli, det går inte att i allmänna val rösta bort kapitalismen ... I Sverige föreligger ingen revolutionär situation ... och det ser inte ut att bli någon under överskådlig framtid ... vårt parti har alltid uppgifter ändå, det är det här vi måste föra ut till folket, då blir revolution inte ett ord att skrämmas med .. vårt nuvarande partiprogram duger gott tills vidare .. .” (Ombud från Stockholm)

Programförslagets syn på östeuropeisk demokrati kritiserades också:

”Fortfarande finns det allvarliga inskränkningar av organisationsfriheten, åsiktsfriheten och yttrandefriheten’ /i östeuropa, menar programförslaget/. Handen på hjärtat: är inskränkningarna av dessa fri- och rättigheter bara allvarliga i länder som Nordkorea, för att ta ett exempel, är det inte snarare så att de är obefintliga, dvs saknas helt. ” (Ombud från Skåne)

I programförslaget hävdades att Sverige är en imperialistisk stat. Ett stockholmsombud (som sedermera valdes till partistyrelsen under kongressen), bland många andra, kritiserade de som

ville ha bort en sådan skrivning. ”/Kritikerna av förslaget skrivning menar/ att en stat som inte bedrivit krig på 150 år ... inte kan betecknas som imperialistisk ... samtidigt som vi vägrar att betrakta vissa andra stater som ägnar sig åt sådan /krigisk/ verksamhet som imperialistiska. Jag tycker att den synen innebär att ersätta kvalitet med kvantitet Inget land kan sägas vara imperialistiskt enbart av militära aktiviteter ... Nej, kamrater, Sverige är en imperialistisk stat, en liten men en hungrig imperialistisk stat.”

En ledamot av programkommissionen (som inte blev omvald av kongressen) replikerade: ”Vi ska vara medvetna om att den svenska staten ger stöd till Nicaragua, åt Vietnam och i kampen mot den sydafrikanska rasistregimen ... det går inte att kombinera med påståendet att Sverige är en imperialistisk stat. Är den svenska statens stöd till Vietnam ett uttryck för den svenska statens imperialism? Va’ fan är det vi håller på och pratar om, kamrater?”

”Borgerlig demokrati” är ett uttryck som ofta användes av kommunistpartierna i öst. De såg det i motsats till sin ”socialistiska” eller ”proletära” demokrati. Under denna, liksom tidigare, VPK kongresser användes uttrycket, som någonting i motsats till den reellt existerande ”kapitalistiska” demokratin.

”.. vår kritik av den borgerliga demokratin ... är inte bara en fråga om beslutsformer, den är också en fråga om innehållet i besluten ...”, menade en medlem av östgötadelegationen.

Svar kom, bl.a. från en skånedelegat: ” förvånansvärt många kamrater /finns/ som med en fnysning pratade om ‘borgerlig demokrati’. Demokratin är inte och kommer aldrig att bli borgerlig – den är en tillgång för arbetarklassen. Vi lever i ett borgerligt samhälle, men demokratin tjänar arbetarklassen på .. Var finns denna goda socialistiska demokrati att beskåda i verkligheten i dag, den goda cigarren existerar inte. Jag förväntar mig att partistyrelsens föredragande tar avstånd från dessa vulgärargument mot demokratin, det är en linje som partiet för länge sedan bar frångått.”

Det östgötska ombudet replikerade: ”Vad jag menar med borgerlig demokrati är ett kapitalistiskt samhälle där arbetarrörelsen lyckats tillkämpa sig vissa demokratiska landvinningar ... men i ett sånt samhälle är demokratin ofullständig ... på det sättet att vi har en borgerlig stat som upprätthåller kapitalisternas klassherravälde och då måste använda sig av direkt antidemokratiska inslag i lagstiftningen ...”

På detta kunde skåneombudet endast genmäla: ” ...kvar står frågan: var någonstans i ett socialistiskt land, har folket ... mera vittgående demokratiska rättigheter än i t.ex. Sverige?”

I sitt slutanförande nämnde inte partistyrelsens föredragande med ett ord lunken mot den ”borgerliga” demokratin och de – antydningssvis – nämnda fördelarna med ”socialistisk” demokrati. I stället riktade han sig kraftfullt mot de som kritiserat programförslaget för revolutionsromantik.

”Jag blev lite betänksam”, menade partistyrelsens föredragande, ” när jag hörde ett inlägg ... att partistyrelsens förslag präglas av revolutionsromantik och att det var bättre att göra reträtter /efter maktövertagandet/ i stället för att riskera våld, men är inte detta ganska stora illusioner om dom som vi har emot oss att göra ... Vi flörtar inte med några revolutionsromantiska uppfattningar, när vi säger i programförslaget, som det uttrycks, ‘vi kämpar för folkets demokratisk fri- och rättigheter, för att de ska vidgas’, och det är revolutionens ansvar och uppgift att försvara demokratin”.

Resultat av programdiskussionen

Ett partiprogram för VPK antogs – trots stora meningsskiljaktigheter – efter lång och intensiv debatt. Vad gäller östförbindelser och synen på realsocialismen kan noteras att programmet ingalunda var okritiskt mot östsocialismen. Det fanns dock nästan alltid förklaringar, eller

ibland t.o.m. ursäkter, för förhållandena i öst, i synnerhet om man ser till det förtryck, de brister i demokratin och de allmänna försummelser som kapitalismen, t. ex. i Sverige, uppvisar. Några lösryckta citat ur programmet:

”Marxismen är ... klasskampens vetenskap”.

”Den kommunistiska traditionen är mångsidig och inte fri från motsägelser”.

”Socialismen som ekonomi uppvisar storslagna resultat när det gäller att resa länder ur underveckling och fattigdom och omskapa dem till industrialiserade välfärdsstater. Den socialistiska samhällsomvandlingen har frigjort folkliga krafter och därigenom kunnat förverkliga en framgångsrik ekonomisk, social och kulturell utveckling. Utgångsläget har oftast varit ett krigshärjat näringsliv. Så snart krigets sviter övervunnits har socialismen förmått tillgodose grundläggande materiella behov, skapa en social grundtrygghet och erbjuda alla hälso- och sjukvård samt undervisning”.

”Fortfarande finns /i de socialistiska länderna/ allvarliga inskränkningar av organisationsfriheten, åsiktsfriheten och yttrandefriheten.”

”Dagens socialistiska länder ingår i en världshistorisk process men kan inte tjäna som modell för socialistisk omgestaltning.”

Vid kongressen 1990 slopade VPK sitt partiprogram som antagits tre år tidigare, framför allt för att programmets skrivningar om realsocialismen blev ohållbara i samma takt som realsocialismen raserades av de östeuropeiska folkens nyvunna möjligheter att bekämpa ett förhatligt system. Förmodligen är det unikt i svensk politik att ett parti behåller sitt principprogram i endast tre år. Men eftersom marxismens kärna säjs vara konkret analys av konkreta förhållanden, så måste väl analysen förändras när de konkreta förhållandena visat sig vara överkliga.

Ovetenskaplig efterskrift (Sven-Eric Liedman)

Inledning

När jag blev tillfrågad om jag ville vara med i den kommitté som skulle granska gamla VPK:s relationer till kommunistregimerna förklarade jag att jag inte hade tid för ett grundligt arbete i frågan. När man ändå valde att låta mig ingå fattade jag det som en uppmaning att på ett mera personligt sätt ta ställning till frågan om partiets ”skuld”. Det följande bygger alltså inte på några systematiska studier i just denna fråga utan på en mer osystematisk men mångårig läsning, många samtal samt en del egna erfarenheter av de nu fallna östregimerna. En del av texten tangerar några partier i en essävolym som jag ämnar utge under nästa år. Där skärskådar jag bl a mitt eget ideologiska förflutna.

Vad det senare gäller vill jag redan här göra klart min egen position: jag har aldrig varit medlem av VPK, ej heller dess föregångare eller efterföljare. Däremot har jag röstat på partiet i många år, ofta gått med i dess demonstrationer, samt suttit som – synnerligen passiv – redaktionsmedlem i Socialistisk debatt fram till helt nyligen (då redaktören, Hans Arvidsson, mycket välbetänkt valde att förnya sin redaktion; själv föreslog jag denna åtgärd för åtskilliga år sedan).

Vad gäller mitt förhållande till Sovjet och andra f d kommunistländer har jag aldrig varit engagerad i samarbete av något slag med regimerna eller partierna där. Däremot har jag under en tjugoförårsperiod haft en hel del vetenskapliga kontakter, i många fall med vänsterinriktade regimkritiker eller oppositionella inom respektive kommunistparti. Mina egna marxism-

forskningar accepterades österut först mot 80-talets slut, då jag gav föreläsningar framför allt om Engels i DDR och Polen.

Nog om detta.

Ett kompromissparti

VPK har av sina kritiker ofta utmålats som en främmande fågel i svensk politik. Jag skulle tvärtom vilja hävda att VPK var ett mycket svenskt parti: ett kompromissparti. Det ville samla många stridande viljor till en bräcklig enhet. Det yppade kritik mot Sovjet men bevarade sina traditionella vänskapliga relationer till dess kommunistparti. I kompromissens anda balanserades varje kritisk synpunkt riktad österut av hårdare kritik västerut; USA var värst, med Sovjet fanns – så antydde det – trots allt ett slags värdegemenskap.

Två avgöranden har bestämt VPK:s öden fram till namnbytet nyligen. Det ena skedde redan 1964, alltså under SKP-tiden, och bestod i att Hilding Hagberg fick lämna plats för C.H. Hermansson. Därmed slog man in på en ny väg. Sverige fick enligt internationella historie-skrivare ett mycket modernt kommunistparti, en av pionjärerna inom eurokommunismen. Efterklodt kan man nu säga att det kanske ändå, på lång sikt, var en olycka att Hermansson lyckades manövrera ut Hagberg. Om inte, hade kommunisterna blivit en spillra och Sverige redan på 60-talet fått ett nytt vänsterparti utan belastning och utan en aldrig upphörande ström av hyllningstelegram till fan och hans mormor. Som Norge fick, och Danmark.

Nu slogs en klammer om allt och alla. En ny vänster skulle enas med en gammal vänster. Tanken var väl att också den gamla vänstern var värd något – som röstunderlag. Men den gamla vänstern ville inte tyna bort i passivitet. Den visade sig förnyelsebar som grisen Särinner. Slaktad och uppäten vid varje festligt tillfälle stod den pigg och nyter i stian nästa morgon. Och svinkreaturet behandlades med viss respekt. Var det inte ett friskt kämpande kreatur? Hade det inte ett blänk om äkta solidaritet i sina ljusblå ögon? Och bökade det inte kraftfullt bland kapitalismens avfall? C H Hermansson själv var inte obesmittad av denna respekt.

Det andra avgörande året var 1977, då en falang som krävde ovillkorlig uppslutning bakom Sovjetunionens linje bröt sig ut. Alla utomstående bedömare förkunnade att detta betydde slutet för VPK (det är märkligt att man inte oftare går tillbaka och ser vad alla dessa massmediala experter påstår för att se hur fel de nästan alltid har). Något mindre utomstående iakttagare tog för givet att VPK, som nu vågade sin existens på Sovjetfrågan, efter splittringen skulle inta en alltigenom fri hållning till den stora grannen i öster. Några artighetsresor, studiedelagationer eller hyllningstelegram skulle det inte bli fråga om. Kvar skulle bara vara ett vaket men kritiskt intresse för vad som skedde inom realsocialismen.

Så blev det inte. Sovjetunionen och dess likar visade visserligen ofta att man föredrog det obrottsligt lojala APK. Men VPK fortsatte ett konkurrera om landets kvarvarande Sovjet-sympatisörer. Vid valet 1979 visade sig att APK var ett fullständigt fiasko. Det hade, kan man tycka, då varit en rimlig slutsats att säga sig att Sovjetlojalitet inte ens av lumpet taktiska skäl lönade sig. Men det var i praktiken inte den slutsats partiet drog. Den låt vara föga entusias-tiska trafiken österut fortsatte. APK:s ytterligare försvagning innebar av allt att döma att åtskilliga av dess naturliga sympatisörer gav upp hoppet om dess framtida framgångar och istället sökte sig tillbaka till det gamla partiet. Särinner stod åter i stian, beredd att kämpa för sin åsikt att man var ”på rätt väg” i Kreml.

Med facit i hand ter det sig obegripligt att 1977 inte blev det avgörande år som det i konsekvens namn bort bli. Åtta år senare, när Gorbatjov kommit till makten, kunde åtminstone en strimma hopp synas över Moskvas horisont. Men 1977 härskade ännu det

tätaste brezjnevska mörkret. Sovjetunionen var inne i en sista självförstörande upprustningsperiod. 1979 gick sovjetiska trupper in i Afganistan. Ett krig lika avskyvärt som det som USA tidigare fört i Vietnam tog sin början. Strax efteråt vände sig herrarna i Kreml med vrede mot fackföreningsrörelsen Solidaritet i Polen, vid den tiden ett underbart exempel på en gräsrotsrörelse som borde glädja varje vänstermänniska. Nog uttalades det en del vackra ord inom VPK över Solidaritet; men det fanns också andra röster som gjorde sig hörda. I Ny Dag försiggick under dessa år en oavbruten debatt om den rätta hållningen till Sovjet. En skämtteckning som visade Reagan och Andropov – det var under Andropovs korta år vid makten – förskansade bakom varsin väldig arsenal av vapen väckte arga genmälen. Sovjet och USA fick inte likställas! Sovjetiska förstörelsevapen var uppenbarligen ädlare än kapitalistvärldens.

Hela denna vacklan är, som sagt, svår att förstå. Partiet visade en förbluffande obeslutsamhet i att en gång för alla göra slut på förbindelserna österut. Det måste t.ex. obetingat vara med och hylla Breznev vid likvakan i Moskva, som Bo Hammar berättar i sin bok *Ett långt farväl till kommunismen*. En prosovjetisk opinion spelade hela tiden en roll i den interna opinionsbildningen, visserligen aldrig uppmuntrad eller stöttad av högsta partiledningen men heller inte tillräckligt åthutad.

För att komma framför allt det senare fenomenet – som enligt min mening är det viktigare – på spåren vill jag göra en något närmare analys av opinionsbildningens och den ideologiska förändringens fenomen.

80-talet och opinionerna

Det kan te sig symboliskt att 80-talet, detta på många sätt så ödesdiga årtionde, blev den internationella kommunismens sista. 80-talet var den aggressiva nyliberalismens, den hejdlösa spekulationens, den ohämmande egoismens glansperiod. Många som stått långt till vänster under 70-talet dök nu upp på högerflanken, skoningslösare i sin uppgörelse med allt de själva nyss stått för än någon gammal högerman. De som fortsatte att se sig som socialister trängdes opinionsmässigt in i ett hörn. Medan vänstergrupperna tio år tidigare varit många och lätt urskiljbara, tycktes de nu, åtminstone för sina motståndare, smälta samman i en grå massa. Kring 1990 hade det i Sverige gått så långt att högern, ännu på offensiven, kunde vinna ett slags trovärdighet t o m när den framställde socialdemokratin som samma andas barn som den sovjetiska kommunismen. Ännu 1992 kan politikens grundkategorier på regeringshåll reduceras till ”individualism” kontra ”kollektivism”, två här synnerligen illa definierade begrepp, vars enda uppgift är att skilja historiens vinnare från dess förlorare. Förlorarna är vänstern alltifrån socialdemokratin (eventuellt också socialliberalismen).

Denna opinionsmässiga situation utgör givetvis en viktig bakgrund för den som vill förstå VPK:s vingliga färd under 80-talet. Motvinden var så stark att det var svårt att sätta fötterna rätt. Vad partiet än gjorde, sattes det i samband med kommunismens värsta avarter. En utomstående kunde av kritiken få intrycket att Stalin var ständigt närvarande i partiets idévärld. T o m i TV:s underhållningsprogram kunde man återge några plågsamma yttranden som C H Hermansson på 50-talet fällde om Stalin. Det är yttranden som Hermansson själv många gånger tagit avstånd ifrån. Men till skillnad från andra som långt senare sagt dumheter om den gulögde georgiern kommer Hermansson aldrig att förlåtas. Det oförlåtliga med honom är nämligen att han trots avståndstagandena förblivit en vänsterman. Det strider både mot omvändelsens logik och den härskande högerandans krav. Syndaren skall efter avbönen kasta sig i famnen på gud själv, som i detta fall är Mammon, det internationella kapitalet och pax americana. Den som fortsätter att tala om jämlikhet och t o m socialism måste ha en Lillefar bakom örat.

Det kan synas naturligt om VPK som ständigt utsattes för en sådan ovälvilig granskning verkligen lagt sig vinn om att en gång för alla klara ut sina relationer med Sovjetblocket. Så blev det inte alls. Istället fortsatte man sin obestämda linje. Man tog aldrig adjö till Brezjnev och hans folk. Det är också anmärkningsvärt, att partiet inte lyckades knyta till sig någon med verkligt gedigna kunskaper om Sovjetunionen. Många kunde mycket om kapitalismen, om USA och om olika delar av Tredje världen. Alldeles utmärkt! Med östeuropakunskapen var det mycket sämre. Hur många i den yngre generationen intellektuella VPK:are kunde ryska? (De svenska sovjetexperterna är internationellt uppmärksammade för sin extrema högerprofil. Vad kan det bero på?) Det är som om ett grundligt, kritiskt studium varit en alltför het potatis att stoppa i munnen. Bättre att förbli halvt okunnig, att inte ta del av de kritiska dokumenten, att inte kunna tala med det vanliga folket utan låta sig lotsas omkring i de officiella besökens halvskymning, beledsagad av tolkar och utan tillträde till annat än det riktigt presentabla...

Det kan hända att det sköta östblocket tedde sig alltför ospännande för 68 års folk och dem som var yngre. Bland dessa fanns det få som på gammaldags vis hyllade Sovjet. Fler hade åtminstone under någon period varit okritiska Kinaälskare eller Cubaentusiaster. Stalinhyllarna – de som hävdade att Stalin till sig och så många procent haft rätt – fanns i andra och smärre politiska grupperingar, varifrån de flesta åren kring 1980 gjorde tigersprång som kunde nå mycket långt högerut.

Ljumheten inför Sovjet var en förutsättning för den mer eller mindre slentrianmässiga trafiken till partikongresser, statsbegravningar m m. Den gjorde också att ofta mycket hedervärda äldre partimedlemmar som lagt sig till med en oreserverad Sovjetbeundran, byggd på önskedrömmar och amsagor, i fred kunde odla sin entusiasm. Ja, till och med unga, vilseförda själar kunde spåra något avgörande gott i Sovjetunionen och få klappar på axeln för sin kämpaglada radikalism.

De som här främst bör klandras är de som i långa stycken hade genomskådat det sovjetiska eländet men ändå lät spelet fortsätta. Här kan ingen intellektuell vänster svära sig fri från skuld – jag känner mig här själv skyldig. Av pur ointresse lät jag den rudimentära ryska som jag lärde under mina första studentår förfalla. Vid mina inte alltför täta resor till Sovjet, Polen och DDR greps jag av missmod över så mycket jag såg omkring mig, och framför allt slog det mig att allt det som den unga radikala generationen i Sverige och Västeuropa stod för var just det som mest förtrampades i den ”reellt existerande” socialismen. 1968 upplevde jag det dubcekska experimentet på plats i Prag och fick ytterligare bekräftelse på att mina sympatier alltigenom var på opponenternas sida. Den sorts kommunism som med pansar återtog makten den 21 augusti 1968 hade inte mer än några nötta fraser gemensamt med vad man kan mena med vänster.

Samtidigt kom jag och många med mig att hysa överdrivna förhoppningar om utsikterna för den vänsteropposition som trots allt fanns i dessa länder. Det var den optimismen som också från 1985 intalade oss att Gorbatsjov med sina många goda och sympatiska idéer skulle ha någon möjlighet att inifrån omvandla den stats- och partikoloss som Stalin och Brezjnev skapat.

Huvudfelet var alltså att vi inte tillräckligt ingående studerade Sovjetsystemet sådant det faktiskt var; vi nöjde oss med den mycket allmänna insikten att det var uselt. Så snabbt som möjligt konstaterade vi denna uselhet och gick sedan vidare till tacksammare ämnen. Det gjorde att en blåögd och omedveten sovjetvänlighet ostört kunde leva vidare. Det gjorde också att den verkliga Sovjetexpertisen i Sverige blev högerns sak.

De som här har huvudansvaret är rimligen de inom VPK:s ledande skikt som genomskådade hur det var ställt med kommunistpartierna i öster och deras regemente men som ändå av olika taktiska skäl lät trafiken med diverse formella hövligheter och ”kamratligheter” fortsätta. Det

vore däremot fel att utpeka dem som bevarat 30- och 40-talens sagobilder av lyckoriket under Stalin och som aldrig hade chans att korrigera fantasierna mot verkligheten. De kunde få intrycket att allt negativt som sades om Sovjet var högerpropaganda; det egna partiet konstrade visserligen en smula, men kritiken som det levererade var så mumlande, och den formella vänskapen bestod ju ändå.

Kvarlevor från ett förlegat tänkande

En utomstående kritiker kan nu säga att saken i själva verket låg mycket värre till än så. Avarterna i Sovjetunionen var i själva verket avarter i själva det tänkande och de värderingar som så gott som alla VPK:are delade med de mäktiga herrarna i Moskva (och Prag, Peking, Havanna...). Var det inte ungefär samma ekonomiska system alla förordade, och fanns det inte ännu på 80-talet i själ och hjärta samma inställning till flerpartisystem och fullständig yttrandefrihet på Kungsgatan 84 som i Kreml?

Detta var (och är) vad de ledande svenska VPK-kritikerna ville ha oss att tro. Det är svårt att veta vilket inflytande deras hätska utfall haft på partiet. Mycket av det Staffan Skott och andra skrivit är inte särskilt begåvat, men det har gett tacksamt stoff i massmedierna och kanske bidragit till att så många ledande VPK:are hukat ännu mer så snart ordet "Sovjet" nämnts och ytterligare känt motvilja mot att fördjupa sig i någon analys av landet ifråga.

Samtidigt är det problem som kritikerna ställer viktigt. Frågan måste ställas på allvar: Har inte gamla VPK (och därmed också nya V) kvar mycket av den surdeg av vilken man kunde baka det sovjetiska imperiet?

Det finns åtminstone ett område där jag tror att man måste svara ja på frågan. Det gäller inställningen till sådana gamla kommunistiska kärnbegrepp som "kamp" och "strid" eller överhuvud både vardagsspråkets och det politiska språkets krigiska metaforer. Det är gammal kommunistisk övertygelse att samhället bara kan omvandlas i någon form av öppen strid av mer eller mindre krigsliknande slag. Pariskommunen, ryska revolutionen och kinesiska revolutionen har mer eller mindre medvetet tjänat som förebilder.

Detta bejakande av de stora omvälvningarna har åtföljts av en föreställning att "kamp" är ett mycket positivt ord. Även när de gamla idéerna om en stor krigisk revolution i Sverige bleknat bort, bar det krigiska språket levit vidare, brukbart också när det gällt de obetydligaste aktioner och mest begränsade konflikter. "Den sista striden" har man bara sjungit om, men däremot har man med förtjusning talat om strider av betydligt mindre omfattning.

Jag skulle vilja påstå att detta språkbruk och den därmed sammanhängande föreställningsvärlden bidragit till att hålla kvar VPK i en gammalkommunistisk anda.

Mina ord får inte missförstås. Den klassiskt marxistiska uppfattningen att samhället i grunden är genomkorsat av konflikter av klasskaraktär tror jag fortfarande är hållbar in i 90-talets värld; den akuta krisen hösten 1992 är ett belägg därför. Men det betyder inte att lösningen av konflikter skulle kunna ligga i den "öppna och skoningslösa striden" som Marx, Engels, Lenin osv menade. Amanda Peralta har i sin utmärkta avhandling "...men med andra medel" visat att den traditionella kommunismen på ett ödesdigert sätt gjort Clausewitz' paroll om kriget som politikens fortsättning med andra medel till sin. Kriget har setts som ett medel att uppnå ett fredligt mål. Men erfarenheten har om och om igen visat att det krigiska invaderat också målet; alla "efterrevolutionära" samhällen vi känner har varit extremt militaristiska.

VPK har visserligen enbart inför avlägsna motståndskamper hyllat det öppna våldets princip, men den krigiska metaforiken har funnits även i den vardagsnära politiken. Jag är övertygad om att den också sitter djupt hos många medlemmar. När jag några gånger under föreläsningar vid vilka en hel del VPK:are varit närvarande polemiserat mot vänsterns myckna tal

om krig och strid har jag alltid mött ivriga och ampra protester. Visserligen har det också funnits många som hållit med mig; men mitt intryck är att de gamla föreställningarna på ett oroväckande sätt levt kvar.

Detta är egendomligt inte bara med tanke på att så många VPK:are samtidigt engagerat sig i fredsrörelsen. Menar partiet allvar med sin bekännelse till de demokratiska spelreglerna skorrar talet om skoningslös strid illa. Då gäller det att genom goda och övertygande argument vinna folk på sin sida. Man kan inte tala som om man ständigt var inlåten i en envig på liv och död och samtidigt delta i förutsättningslösa förhandlingar.

Demokratin

Detta för osökt över tanken på frågan om VPK och demokratin. Partiet har officiellt gett sitt stöd för den parlamentariska typen av demokrati. Samtidigt har det funnits krafter som hela tiden haft kvar idéer om andra former av demokrati som uppfattats som mer avancerade.

För att bringa någon reda i den mycket intrikata frågan om vad demokrati kan vara finns det skäl att skilja mellan dess form och dess innehåll. Jag menar att det är en rimlig och anständig vänsterståndpunkt att hävda att demokratin innehåll är mycket otillräckligt i dagens samhälle. Idén att också det ekonomiska livet måste demokratiseras – en idé som ju även hört till den socialdemokratiska traditionen och som låg bakom löntagarfonderna – har ett fortfarande värde, ja dess vikt ökar ju mer ekonomin tränger ihop politikens handlingsutrymme.

En annan fråga gäller demokratin former. Det har funnits VPK:are som hela tiden sett den av Lenin proklamerade ”demokratiska centralismen” som en högre form av demokrati; det visar Ny Dags spalter klart och tydligt. Men här finns inga tänkbara kompromisser att göra; antingen accepterar man flerpartisystemet eller också går man in för den leninistiska modellen. Man kan inte heller göra några förbehåll av typen ”i dag flerpartisystem, i morgon demokratisk centralism”; ty det skulle innebära att man föreställde sig ett maktövertagande någon gång i framtiden där de övriga partierna skulle förbjudas.

Så länge Sovjetunionen bestod, fanns det för en VPK:are också möjlighet att hänge sig åt en annan typ av relativism, en geografisk: ”här flerpartisystem, där demokratisk centralism”. Det fanns en inrotad föreställning, inte begränsad till VPK:are, att den ryska revolutionen var en oåterkallelig händelse. Vad som än skulle ske, skulle Sovjet fortsätta att vara ett postrevolutionärt samhälle. Tolkat i traditionellt marxistiska termer skulle det dessutom representera ett högre stadium. Det var en övertygelse som förvisso hann flagna åtskilligt innan det väldiga riket slutgiltigt gick under.

Sovjetunionens fall innebär här det definitiva slutet på denna föreställningsvärld. Revolutionen kunde inte bara leda till ett uselt och omänskligt samhälle; den kunde också göras om intet. Den ”reellt existerande socialismen” kunde upphävas.

Det är viktigt att inse att detta inte bara måste leda till en omprövning av synen på Sovjet där en sådan fortfarande behövs. Det innebär också att hela kategorin ”socialistiskt samhälle” – som ännu många Vänsterpartister svänger sig med – måste överges. Ett parti kan kämpa för socialistiska lösningar och socialistiska åtgärder. Men det kan inte utan att föreställa sig att ställa andra partier under sitt eget förmynderskap tänka sig ett samhälle som slutgiltigt och oåterkalleligt skulle kunna kallas socialistiskt. Partiet måste alltid kunna räkna med att lämna ifrån sig makten till andra partier som upphäver varje beslut i socialistisk riktning.

Detta är på sätt och vis ett trivialt konstaterande; men det har likväl sprängkraft i Vänsterpartiet. En utopism, som målar bilden av en socialistisk framtid och därbortom ett kommunistiskt mål, är fortfarande stark och anses vanligen utan samband med ett slutgiltigt farväl till alla drömmar om Sovjetunionen. Men så är det inte! Skall man någonsin bli kvitt de

mörka dragen i sitt eget förflutna måste man göra upp med varje tanke på en historisk slutstation. Man kan och bör ha ideal, man kan och bör ha riktvisare för sin dagspolitik. Men man måste uppge alla tankar på ett samhälle där ens egna idéer tränger ut alla andras eller åtminstone förhindrar att de andras idéer kan förverkligas.

Först när Vänsterpartiet kommit dithän har det gjorts upp med sitt förflutna.

Tillbaka för ett ögonblick till frågan om demokratins form. Det är inte bara den demokratiska centralismen som konkurrerar med den form av representativ demokrati som praktiseras i Sverige; det är också en äldre variant av demokrati, den direkta, där alla som berörs av ett beslut personligen är med om att fatta det. Direktdemokratin har en kvardröjande lockelse; det är intressant att se hur Gorbatsjov i sina reformsträvanden sökte undvika flerpartisystem genom att stärka direktdemokratin.

När det gäller direktdemokratin menar jag att man inte behöver vara så kategoriskt avvisande som angående den demokratiska centralismen. På mycket lokal nivå kan en sådan demokrati fungera någorlunda och åtminstone bättre än de ”kommundelsnämnder” som nu praktiseras på sin håll, och i vissa fall kan beslutande folkomröstningar (som ju också har en direktdemokratisk form) vara önskvärda. Här föreligger alltså inte någon omedelbar konflikt med den representativa demokratin så länge direktdemokratin inte görs till en ny, generell och omöjlig utopi.

Marx och socialismen

Efter detta måste två avslutande frågor ställas: vad blir efter detta kvar av Marx' insatser, och vad blir kvar av socialismen?

Först Marx. Marx' arbete bestod till allra största delen av en väl utarbetad, genomgripande kritik av 1800-talets art av kapitalism. Därtill framförde han (och något mer Engels) idéer om hur detta samhälle och dess härskande klass som berövas makten och en ny typ av samhälle inrättas.

Det är klokt att hålla isär dessa båda aspekter. Marx' kritik av kapitalismen är givetvis tidsbunden: det var aldrig Marx' tanke att kapitalismen skulle vara förenlig med det senaste seklets enorma produktivkraftsutveckling. Om en statsinterventionistisk kapitalism hade han ingen aning. Sannolikt skulle han ha känt igen mer av sin egen samtid i Reagans, Bushs och Thatchers samhälle; men därom kan vi bara spekulera. Säkert är att Marx – fullt i överensstämmelse med den materialistiska historieuppfattning som han utvecklade – var bunden till sin tid. Samtidigt finns det mycket som han sagt om kapitalismens klasskaraktär, om tendenserna till monopol etc som fortfarande är giltigt. Han tog miste gällande kapitalismens bräcklighet, men han tog inte miste angående dess utvecklingsriktning.

Det skulle helt enkelt behövas nya marxiska analyser av det sena 1900-talets kapitalism, inspirerad av hans materialism men helt obunden av hans resultat och hans framtidsprognoser. Att utveckla något sådant är inte en partiangelägenhet utan en vetenskaplig uppgift; ett parti kan bara vara mer eller mindre lyhört för vetenskapliga resultat. Av ett parti som inte har någon hjälp av dagens dominerande ekonomiska gurus krävs mycket stor lyhördhet på denna punkt.

Från Marx huvudsakliga arbete måste hans förutsägelser om en kommande revolution och vad därefter skulle följa noga skiljas. Här finns idag ingenting att hämta hos Marx; varje klokt vänsterparti måste inse detta. Redan ryska revolutionen kunde förenas med Marx' förutsägelser enbart genom Lenins hårdhänta retuscherings; och det förhållandet att sedan denna revolution inte blev startsignalen för en världsrevolution kunde tvångsanknytas till den

marxiska föreställningsvärlden bara i och med Stalins gravt omarxistiska tes om ”revolutionen i ett land”.

Men socialismen då? Den frågan måste ju vara betydligt större och svårare än den om arvet från Marx.

Jag har redan sagt att föreställningen om ett socialistiskt samhälle måste uppges. Men betyder det att socialismen som strategi är omöjlig? Det synes inte vara en nödvändig konsekvens. Man kan mycket väl tänka sig ett samhälle där en politisk majoritet lyckas genomdriva åtgärder som kan betecknas som socialistiska, visserligen inte en gång för alla utan i fortvarande konflikt med andra partier och intressen.

Den socialism det här kan bli tal om är inte heller oförenlig med marknadsekonomin i meningen en ekonomi där produktionens och konsumtionens inriktning och omfång inte är centralt planerad utan resultat av varandra oberoende beslut. Däremot måste den marknadssyn som dominerar dagens dominerande ekonomiska teori överges. Enligt den är alla marknader lika och lika väl fungerande: det må vara marknaden av billiga konsumtionsvaror, fastighetsmarknaden och den internationella valutamarknaden. En kritiker kan lätt se att det finns marknader som fungerar väl. Ekonomer brukar ibland dra fram exemplet hur svenska folket på kort tid övergick från miljöfarligt till miljövänligt toalettpapper. Ett utmärkt exempel på en väl fungerande marknad, otänkbar i varje art av centralplanerad ekonomi! Men vad var anledningen till att marknaden fungerade så väl? Enkelt uttryckt, att som konsumenter av toalettpapper är vi alla tämligen jämnstarka.

Fastighetsmarknaden fungerar däremot uselt. Där finns ett fåtal stora aktörer som i skön samverkan med bankerna kan äventyra hela den svenska ekonomin. Uselt fungerar också valutamarknaden, av liknande skäl.

Slutsatsen är att marknaden enbart fungerar om en viss art av jämlikhet råder. Kort sagt, vi står här inför varje god vänsterpolitiks avgörande problem och utmaning: att förena frihet och jämlikhet. Jag tror att det idag är den viktigaste vänsterinsikten av alla att när jämlikheten uppges så uppges inte bara ett ideal. T o m marknaden fungerar sämre under ojämlika förhållanden!

Målet för varje tänkbart vänsterparti kan alltså inte vara att kämpa för ett stabilt socialistiskt samhälle. Socialismen som sådan – i meningen ägandeformer av kollektivt slag (kooperativt eller, möjligen, statligt) – får inte ens bli ett mål i sig utan endast ett medel för större jämlikhet.

Till sist

Vad jag velat säga med denna ovetenskapliga efterskrift är framför allt detta:

a. Vänsterpartiet kan inte bara skaka av sig obehaget av minnena av sin egen okritiska inställning till Sovjetunionen och andra reellt existerande socialistregimer. Det förflutna måste bearbetas. Det kan tilläggas att utvecklingen i dagens central- och östeuropa måste följas med stor uppmärksamhet. Kontakten med Ceausescu var ett elände; men kontakten med hans offer är viktig.

b. Uppgörelsen kan inte inskränka sig till de förflutna försyndelserna i relationerna österut. Det finns fortfarande integrerade moment i den egna föreställningsvärlden som hänger samman med Sovjetsyndromet. Det gäller den krigiska synen på politiken, det gäller frågan om demokratins former, det gäller föreställningar om socialism och socialistiskt samhälle för att inte tala om kommunismen som utvecklingens slutmål.

Kan uppgörelsen med det förflutna någonsin bli framgångsrik? Är inte Vänsterpartiet alltför tyngt av sitt förflutna?

Det är inte alls självklart att det förhåller sig så. Moderata Samlingspartiet lider inte av att dess föregångare häftigt, oförsonligt och länge kämpade mot den politiska demokratin (ännu på 50-talet kunde Hjalmarsson få frågor därom; i dag kan moderaterna framträda som demokratins självskrivna värn framför andra!). Här har tiden – utan alla genomgripande inre uppgörelser med det förflutna – låtit mossa växa över minnena.

Men Vänsterpartiet har inte Moderaternas självklara sociala och framför allt ekonomiska bas. Därför krävs det en kompromisslös uppgörelse med egna försyndelser och en kompromisslös inställning till dem som fortfarande vill rädda kära gamla persedlar ur den sovjetiska ideologins konkursbo.